

Видавництво
Генеза

В.Ю. Пестушко
Г.Ш. Уварова
А.І. Довгань

ГЕОГРАФІЯ

10

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ



УДК 911(075.3)
П28

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Навчальне видання

ПЕСТУШКО Валерій Юрійович, УВАРОВА Ганна Шевкетівна,
ДОВГАНЬ Андрій Іванович

ГЕОГРАФІЯ
(рівень стандарту)

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Наталія Заблоцька*. Відповідальна за випуск *Світлана Андрющенко*. Редактор *Олексій Довгань*. Обкладинка *Тетяни Куц*.
Макет і художнє редагування *Світлани Железняк*. Виготовлення ілюстрацій
Наталія Кононенко. Технічний редактор *Цезарина Федосіхіна*.
Коректор *Любов Федоренко*. Комп'ютерна верстка *Олени Білохвост*

Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 15,6. Обл.-вид. арк. 15,74.
Тираж 43 866 пр. Вид. № 1938. Зам. №

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.

Пестушко В.Ю.

П28 Географія (рівень стандарту) : підруч. для 10-го кл.
закл. заг. серед. освіти / В.Ю. Пестушко, Г.Ш. Уварова,
А.І. Довгань. – Київ : Гене́за, 2018. – 192 с. : іл.
ISBN 978-966-11-0908-6.

УДК 911(075.3)

ISBN 978-966-11-0908-6

© Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш.,
Довгань А.І., 2018
© Видавництво «Гене́за»,
оригінал-макет, 2018

ШАНОВНІ ЮНАКИ І ДІВЧАТА!

Ви стали помітно дорослішими, а коло ваших інтересів – ширшим і глибшим. Утім географія є важливим предметом і на цьому етапі вашого навчання. Адже нині у світі відбуваються значні перетворення, що пов'язані насамперед із процесами всеохопної глобалізації. Суспільство перейшло на новий постіндустріальний етап розвитку з потужною інформатизацією, новою конфігурацією сил на політичній карті. Виникає необхідність кардинального переосмислення ролі регіонів і держав у сучасних геопросторових процесах, у виявленні їхнього соціально-економічного, культурологічного потенціалу. З огляду на це вкрай важливо визначити місце України на міжнародній арені, пріоритети її зовнішньоекономічного й зовнішньополітичного розвитку. Саме тому вивчення курсу **«Географія: регіони і країни»** є надзвичайно актуальним.

Засвоївши основний матеріал курсу, поданий у цьому підручнику, ви розширите свої знання про світове господарство та національну економіку окремих держав, знатимете, які соціально-економічні процеси відбуваються на сучасному етапі в окремих регіонах і країнах, як вони впливають на розвиток нашої держави. За допомогою набутих знань і вмінь ви зможете приймати конкретні економічні рішення, правильно оцінювати ті виклики, що висуває сучасний світ до окремої людини і суспільства загалом, і реагувати на них.

Здобуттю важливих ключових і предметних компетентностей сприятимуть впроваджені в підручнику спільні для всіх шкільних предметів наскрізні змістові лінії: *«Екологічна безпека і сталий розвиток»*, *«Громадянська відповідальність»*, *«Здоров'я та безпека»*, *«Підприємливість і фінансова грамотність»*.

Підручник, який перед вами, складається зі вступу й шести розділів. Перші п'ять розділів розкривають особливості сучасного розвитку великих регіонів світу. Шостий окреслює місце України в міжнародному просторі.

Параграфи підручника певним чином структуровані, містять питання для актуалізації ваших знань, короткі підсумки в рубриці **«Головне»** і контрольні запитання та завдання в рубриці **«Перевіримо свої знання і вміння»**. У кожному параграфі є рубрика **«Географічний інтерактив»**, що пропонує різноманітні практичні завдання, виконання яких спирається на інші, крім підручника, джерела інформації – карти атласу, інтернет-сайти, статистичні матеріали тощо. Не ігноруйте їх і намагайтеся виконувати ці завдання, щоб розвинути свої вміння самостійного наукового пошуку, аналізу, дослідження. У підручнику наведено також **теми практичних робіт** та орієнтовні **теми досліджень**, які ви виконуватимете впродовж року безпосередньо на уроці чи самостійно.

Додатковий матеріал, поданий у науково-пізнавальних рубриках **«Історія географії»**, **«Реалії сьогодення»**, **«Національне надбання»**, допоможе вам глибше зрозуміти окремі питання теми, розширити інформацію про країни й регіони, розкрити історичні аспекти їх розвитку. Разом зі статистичним, ілюстративним, зокрема картографічним, матеріалом ці рубрики покликані полегшити опанувати курс **«Географія: регіони і країни»**.

Отже, усе необхідне для географічної подорожі приготоване. В дорогу! І успіхів вам!

Автори

ВСТУП

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✪ дізнатися, що вивчатимете в курсі «Географія: регіони і країни»;
- ✪ розрізнити поняття «регіон світу», «територія», «акваторія», «держава», «країна», «залежна територія»;
- ✪ навчитися показувати на політичній карті регіони світу, держави та їхні кордони;
- ✪ уміти пояснювати важливість країнознавства.

§ 1. ЩО ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ І КРАЇНИ»

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Які є материки і частини світу?
- Що означає термін «глобалізація»?

► **Що вивчає курс «Географія: регіони і країни».** Земну поверхню можна поділити на численні *території* – частини поверхні суходолу Землі з природними і створеними людською діяльністю ресурсами, що мають певні просторові межі. Серед таких ділянок особливе місце посідають країни і регіони. Адже на відміну від інших територій, країнам і регіонам притаманна певна цілісність, взаємозв'язок складових її елементів, які й визначають межі країни або регіону.

Країна – заселена територія з визначеними кордонами, що політико-географічно може бути незалежною або залежною від інших держав.

Термін «*region*» не має загального визнаного всіма означення і зазвичай вживається щодо будь-яких територій, які не дають змоги визначити їх якимись іншими термінами. У географії існує розуміння регіону як сукупності кількох держав, що мають схожість природи, історії, культур, спільність політичних та економічних інтересів. Нерідко термін «регіон» підміняють поняттям «район», проте його частіше застосовують до території меншого масштабу, переважно всередині території великих країн.

Історія географії

Слово «регіон» походить від латинського «*regere*», яке спочатку означало «проводити межі», а згодом набуло значення «керувати». Уперше розподіл на регіони – «*regio*» – здійснили за часів Римської імперії. За Середньовіччя під регіоном розуміли території зі специфічними рисами, які вирізняли їх із-поміж інших. У XVIII ст. поняття «регіон» почали часто вживати як протиставлення національній державі, значення якої зростало.

Регіони та країни вивчає такий науковий напрям досліджень і навчальна дисципліна, як *країнознавство*. Разом з тим окремі особливості країн вивчають різні науки – географія, історія, економіка, культурологія, біологія, геологія, суспільствознавство, соціологія тощо. Відповідно виділяють різні напрями країнознавства – географічний, історичний, економічний, культурологічний та ін. Однак попри всі відмінності *краї-*

нознавство – дисципліна, яка комплексно вивчає країни і регіони, тобто систематизує й узагальнює найрізноманітніші знання про них.

Курс «Географія: регіони і країни» за своїм змістом є **географічним країнознавством**, оскільки кожен окрему країну або регіон розглядає як єдине ціле різномірних, але взаємопов'язаних географічних елементів – природи, населення, господарства з урахуванням сучасних геополітичних, соціальних та економічних аспектів.

► **Роль країнознавства в сучасному світі.** Країнознавство має передусім пізнавальне значення. Воно допомагає людині поповнювати і закріплювати знання про навколишній світ, розвивати світогляд, ерудицію, набувати досвіду і, зрештою, підвищувати свій інтелектуальний рівень. Озброєна країнознавчими знаннями людина здатна перебороти відчуження, оскільки безпосередньо бере участь у формуванні географічної картини світу, виробляючи «візитні картки» регіонів і країн.

Проте країнознавство має не лише суто теоретичне, а й практичне значення. Комплексні характеристики країн і районів можуть бути використані під час розробки регіональних цільових програм, в управлінні соціально-економічним розвитком окремих регіонів і районів. Особливо актуальним при цьому є створення мережі автоматизованих географічних інформаційних систем (ГІС) як комплексу найрізноманітніших, але взаємопов'язаних джерел інформації про природні, економічні, соціальні, політичні й культурологічні явища і процеси як по країні загалом, так і по окремих її районах.

Значну роль країнознавство відіграє у сфері зовнішніх економічних і політичних зв'язків, сприяючи підвищенню рівня географічної культури, а отже, й компетентності влади, підприємців і дипломатів. Так само велике значення країнознавства і для розвитку міжнародного туризму.

► **Регіони світу.** Основою для виділення різних регіонів світу є відмінності одних частин нашої планети від інших. І хоча дотепер не існує єдиного підходу до виокремлення регіонів світу, загально визнано, що вони істотно різняться не лише за природними, історичними і соціально-економічними рисами, а й за своїми масштабами. Це відображено і в класифікації, яку розробили фахівці Організації Об'єднаних Націй (ООН).



Мал. 1. Регіони та країни світу за класифікацією ООН

За рішенням ООН, країни світу згруповано у п'ять великих регіонів світу: *Європа, Азія, Австралія та Океанія, Америка, Африка*. Кожний із цих регіонів поділяють на менші за розмірами регіони (мал. 1). Так, Європу традиційно поділяють на Західну, Північну, Східну й Південну. Азію зазвичай поділяють на Західну, Центральну, Південну, Східну і Південно-Східну. В Америці виокремлюють два великі регіони – Північну Америку й Латинську Америку і Карибський басейн. Австралію та Океанію поділяють на чотири менші регіони – Австралію і Нову Зеландію, Меланезію, Мікронезію і Полінезію. Натомість Африку передусім поділяють на Північну Африку, а також на країни Африки на південь від Сахари.

Попри суттєві відмінності між різними регіонами і країнами, що їх складають, усі вони пов'язані між собою в сучасному глобалізованому світі.

► **Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасного світу.** З попереднього курсу географії ви вже знаєте, що *глобалізація* – це економічна взаємозалежність країн усього світу. Вона зумовлена передусім *географічним поділом праці* – спеціалізацією окремих територій на виробництві товарів і послуг та обміном ними. Причиною такої спеціалізації є нерівномірний розподіл ресурсів по території Землі, неоднакова кваліфікація трудових ресурсів і різний попит на певні товари й послуги в тих чи інших куточках планети.

Якщо географічний поділ відбувається між територіями або підприємствами однієї держави і відповідно обмежений її кордонами, то формується національне господарство. Проте наявність політичних кордонів зовсім не означає, що окреме національне господарство функціонує ізольовано. Національне господарство будь-якої держави, так чи інакше, взаємопов'язане з іншими національними господарствами через економічні, політичні та інші зв'язки.

Такі зв'язки взаємовигідні, оскільки навіть наймогутніша держава не виробляє всього асортименту необхідних її населенню товарів і послуг потрібної кількості та якості. Вона спеціалізується лише на тих товарах і послугах, для виробництва яких має ліпші умови (докладаючи менших затрат), порівняно з іншими країнами світу. Так само робить кожна держава світу. Отже, має місце *міжнародний поділ праці* – спеціалізація держав на виробництві певних товарів і послуг та обмін ними. Завдяки такому обміну і сформувався *світове господарство* – глобальна система національних господарств, взаємопов'язаних різними формами міжнародних економічних та інших зв'язків.

ГОЛОВНЕ

- Курс «Географія: регіони і країни» вивчає країни та регіони як єдине ціле взаємопов'язаних географічних елементів.
- За рішенням ООН, країни світу згруповано в п'ять великих регіонів світу: Європу, Азію, Австралію та Океанію, Америку, Африку.
- Провідною тенденцією розвитку сучасного світу є глобалізація – економічна взаємозалежність країн усього світу, яка зумовлена географічним і міжнародним поділом праці.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Що вивчає курс «Географія: регіони і країни»?
2. Яке існує сучасне тлумачення терміна «регіон»?
3. Яка територія визнається країною?
4. Назвіть і покажіть на карті найбільші регіони світу.
5. Доведіть, що окремі регіони та країни взаємопов'язані між собою.

§ 2.

ДЖЕРЕЛА ЗНАТЬ ПРО РЕГІОНИ
ТА КРАЇНИ СВІТУ. ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Які існують джерела географічних знань?
- Що зображено на політичній карті?

► **Джерела знань про регіони та країни світу.** Джерелом країнознавчої інформації є навчальні видання з «Країнознавства», де узагальнено й систематизовано різноманітні дані про країни та території світу. Також важливим джерелом є довідкова література з різнобічною інформацією про країни й народи. Це, наприклад, «Країни світу. Енциклопедичний довідник», «Дитяча енциклопедія. Країни світу». Окремі видання цієї книжки присвячено Європі, Азії, Америці, Австралії та Океанії. Важливого значення набувають міжнародні й національні статистичні довідники та щорічники, книжки й підручники із соціальної та економічної географії, історії країн, народів і цивілізацій. Країнознавчу інформацію можна розшукати на сторінках мережі Інтернет, за допомогою пошукової системи Google.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Зайдіть на сторінку Вікіпедії «Країни світу» і, ознайомившись із нею, визначте, яку саме інформацію з країнознавства можна тут одержати.

Найважливішим джерелом країнознавчої інформації комплексного характеру є географічні атласи й тематичні карти, зокрема і політична.

► **Сучасна політична карта світу та окремих регіонів.** *Політична карта* – географічна карта, на якій відображено територіально-політичний поділ світу, материків або окремих регіонів. Її інколи називають дзеркалом політичної ситуації, адже вона відображає територіальні зміни найважливіших результатів політичних явищ і процесів у світі – виникнення і зникнення держав, їхній розпад і злиття, зміну їхніх назв, статусу, площі, столиці, форми державного правління тощо. Головними за значенням об'єктами сучасної політичної карти світу є держави, країни й території.

Держава – заселена територія з визначеними кордонами, що політико-географічно незалежна від інших держав у внутрішніх і зовнішніх відносинах. Зважаючи на це, часто кажуть, що держава є суверенним політичним утворенням.

На початок 2017 р. на політичній карті світу налічували 194 незалежні держави. Найбільше їх в Африці – 53, найменше в Океанії – 14. В Азії – 45 країн, дещо менше в Європі – 44 країни, в Америці – 35. Окрім того, ще чотири держави лежать одночасно в двох регіонах світу: Росія, Туреччина і Казахстан – в Азії та Європі, Єгипет – в Африці й Азії.

Усі держави є повноцінними суб'єктами міжнародного права. При цьому деякі з них продовжують визнавати главою держави правителя іншої держави, з якою вони пов'язані колоніальним минулим. Прикладами є колишні *домініони* Великої Британії, як-от Канада або Австралія, де главою формально визнається британський монарх. Нині вони входять до складу Британської Співдружності Націй. Так само формально володіють князівством Андорра дві інші європейські держави – Франція та Іспанія, так званий *кондомініум*. Реальну ж владу в Андоррі має глава її уряду.

Як ви вже знаєте, **країна** – це територія, яка може мати державний суверенітет або бути залежною від інших держав. Отже, країною є будь-яка держава. Водночас далеко не кожна країна має право називатися державою. Загалом у світі нині налічують близько 250 країн.

Статус країн мають також **залежні країни й території**, кожна з яких перебуває під політичним чи військовим контролем однієї із суверенних держав. Серед таких, зокрема, **колонії** – країни, позбавлені державної самостійності й політичної та економічної свобод. Колонії можуть мати різний статус, наприклад «заморська територія», як-от Гібралтар у Великій Британії; «заморський департамент (регіон)» – Французька Гвіана; «автономний регіон» – Фарерські острови Данії.

До залежних країн належать і **протекторати** – країни, що зазвичай визнають над собою суверенітет певної держави в міжнародних відносинах, але зберігають незалежність у внутрішніх справах. Нині подібною формою міждержавних відносин є «вільно асоційована держава», як-от Пуерто-Рико, що залежить від США.

Існує ще один специфічний вид територій – **акваторії** – це води відкритого моря, які виділено відповідно до норм міжнародного права на Землі. Окремий статус має так звана **морська економічна зона**, що прилягає до кордонів суходолу держави, яка має вихід до моря. Це акваторія на відстані 200 миль (понад 370 км) від узбережжя та на глибину 500 метрів шельфу материкового схилу. Відповідно до Конвенції з морського права 1982 р., у зазначених межах акваторії держави мають суверенне право на економічну діяльність – промисловий вилов риби, розвідку й розробку природних ресурсів тощо.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



На політичній карті світу є країни, які не визнані більшістю інших держав як незалежні держави. Це, наприклад, Абхазія (частина Грузії), Нагірний Карабах (частина Азербайджану), Придністров'я (частина Молдови), Турецька Республіка Північного Кіпру (частина Кіпру) тощо. Так само не визнані самопроголошені утворення, як-от Донецька Народна Республіка та Луганська Народна Республіка, які встановлено на тимчасово окупованій території окремих районів Донецької та Луганської областей України.

Особливий статус має Антарктида, міжнародно-правовий режим якої визнано договором від 1 жовтня 1959 р. Згідно з ним цей континент є нейтральний, демілітаризований, де заборонено будь-яку військову й господарську діяльність, а також політичні поділи території. Єдиний вид діяльності, що є дозволеним, – це науково-пошукова робота. Україна також має там науково-дослідну станцію («Академік Вернадський»).

ГОЛОВНЕ

- Джерела знань про регіони та країни світу поділяють на спеціальні навчальні видання і довідково-енциклопедичні.
- Політична карта – це географічна карта, на якій відображено територіально-політичний поділ світу, материків або окремих регіонів.
- Головними об'єктами сучасної політичної карти світу є держави, країни та території.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Назвіть джерела країнознавчої інформації, якими ви можете нині користуватися.
2. Що відображено на політичній карті?
3. Поясніть, у чому головна відмінність між країною і державою.
4. Назвіть і покажіть на політичній карті різні територіально-політичні утворення.

Розділ 1. Європа

Тема 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПИ

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ❖ знати й показувати на карті субрегіони і країни Європи, її «центральну вісь» розвитку, найбільші промислові регіони, основні райони видобування мінеральних ресурсів, світові європейські міста, найбільші морські порти, аеропорти-хаби, фінансові центри;
- ❖ розуміти зміни, що відбуваються на політичній карті Європи;
- ❖ розрізняти форми державного правління і територіального устрою країн Європи, їхні типи і підтипи за рівнем економічного розвитку;
- ❖ уміти характеризувати особливості природних умов і ресурсів, демографічних та урбанізаційних процесів, розміщення населення і секторів економіки в регіоні;
- ❖ уміти пояснювати особливості міжнародної спеціалізації європейських країн;
- ❖ уміти оцінювати місце Європи у світі, позитивні й негативні наслідки глобалізації в економіці та культурі європейських країн.

§ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ ЄВРОПИ. СКЛАД РЕГІОНУ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Де проходить межа між Європою та Азією?
- Що таке економіко-географічне положення території?

► **Загальні відомості про Європу.** Європа – один із макроекономічних регіонів світу, що виділені ООН. Охоплює площу близько 10,5 млн км², її населення на початок 2017 р. налічувало понад 740 млн осіб.

На території Європи існують 44 незалежні держави, серед яких найбільша (Росія) і найменша (Ватикан) за площею у світі, 6 залежних територій і частково визнані та невизнані країни.

Європа завжди впливала і продовжує впливати на світову політику й економіку. Саме в Європі ще 450 р. до н. е. народилася демократія. «Сучасна людина – дитина європейської культури» – так говорять, коли йдеться про значення європейської цивілізації для всього світу. Всебічний розвиток особистості, якість життя, права людини, принципи й механізми її соціального захисту були започатковані й розвивалися саме в країнах Європи. Регіон завжди був і є центром суспільного, зокрема політичного,

економічного, соціального прогресу. Як наслідок, багато європейських країн належать до найрозвиненіших у світі.

Європа – це регіон, у якому ми живемо, розвиваємося й розбудовуємо незалежну Україну, встановлюємо відносини з близькими й далекими сусідами, шукаємо надійних партнерів. Ось чому географічні знання про особливості розвитку країн усієї Європи є надзвичайно важливі для кожної людини, зокрема європейця.

► **Особливості економіко-географічного положення Європи.** Економіко-географічне положення будь-якого регіону – це його положення відносно різних об'єктів, що мають певне економічне значення. Європа розміщена на заході материка Євразія. Найближчими сусідами європейських країн є країни Африки й Азії, а далекими – країни Америки. Завдяки такому положенню Європа відіграє роль великого мосту між різними регіонами. Тому через Європу пролягли важливі міжнародні транспортні шляхи.

Європейські береги омивають води Атлантичного, Північного Льодовитого і Тихого океанів. Таке положення регіону дуже вигідне, адже прямий вихід до моря більшості європейських країн сприяє розвитку зовнішньої торгівлі, морського транспорту й економічному розвитку. Важливим чинником є віддаленість територій від морських узбереж: що ближче вони до моря, то активніше розвиваються. Так, віддаленість країн Західної Європи від морів не перевищує 600 км, що сприяє їхньому економічному розвитку. Кількість країн, що не мають виходу до моря, становить понад 30 %.

Берегова лінія Європи значно розчленована. Площа півостровів становить четверту частину від усієї площі Європи, а на острови припадає понад 700 тис. км². Тому окремі з країн є острівними (Велика Британія) чи розміщуються на півостровах (Іспанія, Італія, Норвегія, Швеція), що впливає на їхній розвиток і навіть визначає їхню міжнародну спеціалізацію.

Переважна частина Європи лежить у помірному географічному поясі, умови якого сприятливі для життєдіяльності населення. Найпівнічніші частини Європи розташовані за Полярним колом, а південні – у субтропічному поясі, що значно освоїли людиною для життя і розвитку різних сфер економіки.

Європа багата на різноманітні природні ресурси, серед яких найбільше господарське значення мають мінерально-сировинні, земельні й рекреаційні.

► **Склад регіону. Субрегіон** – це частина макрогеографічного регіону світу, що вирізняється схожими географічними умовами, населенням, господарством та часто й історичним розвитком. За пропозицією ООН, Європу поділяють на такі субрегіони, як **Північна, Південна, Західна і Східна Європа** (мал. 2). Цей поділ є суто географічним. Залежно від політичної та економічної ситуації окремі країни можуть належати до різних груп країн і відповідно субрегіонів.



Мал. 2. Субрегіони Європи за пропозицією ООН

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Користуючись офіційним сайтом ООН і мал. 2, визначте межі субрегіонів Європи та позначте їх на контурній карті. Який із субрегіонів є найбільшим за площею і кількістю країн?

До субрегіону *Західна Європа* належать Німеччина, Франція, Монако, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Ліхтенштейн, Австрія і Швейцарія. Західноєвропейський субрегіон є ядром економічного і соціального розвитку всієї Європи. Західноєвропейські країни є економічними лідерами за показником ВВП не лише в Європі, а й у світі, а їхній ВВП на душу населення в кілька разів перевищує середньосвітовий показник. У структурі господарства Західної Європи переважає сфера послуг (третинний сектор економіки), при цьому ефективно розвивається й матеріальне виробництво (промисловість і сільське господарство), яке є надзвичайно високотехнологічним. Країни субрегіону мають провідні позиції у сфері інновацій, високий рівень конкурентоспроможності національних господарств, високі соціальні стандарти, добре розвинуте громадянське суспільство.

Країнами *Східної Європи* є Україна, Білорусь, Молдова й Росія – колишні республіки СРСР. До цього субрегіону також належать Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Румунія і Болгарія. Майже всі країни Східної Європи подолали складний перехідний етап розвитку від планової до ринкової економіки. У результаті реформування національних господарств було обрано різні шляхи подальшого розвитку. Нині країни субрегіону відрізняються неоднаковим рівнем соціально-економічного розвитку (мал. 3), різними проблемами соціального характеру, наприклад зростанням безробіття, а також загостренням геополітичної ситуації, зокрема в Україні.

Усі країни Східної Європи беруть активну участь у зовнішній торгівлі, освоюючи нові ринки збуту товарів і послуг, у спільному підприємстві й інвестиційних проєктах.

До *Північної Європи* належать 10 країн. Окрім країн Феноскандії – Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, до регіону належать також Велика Британія, Ірландія, Ісландія і Балтійські країни – Латвія, Литва й Естонія. Включення останніх трьох країн до Північної Європи зумовлено не так географічним положенням, як історичними особливостями розвитку.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



ООН змінила статус Балтійських країн. У січні 2017 р. ООН змінила статус країн Балтії – Естонії, Латвії і Литви – з держав Східної Європи на країни Північної Європи. «ООН офіційно змінює Статус країн Балтії – зі Східної Європи на Північну Європу. Це саме те, до чого ми належимо», – зазначив Артис Пабрікс, латвійський політик, депутат Європарламенту.



Мал. 3. Показник ВВП на душу населення в країнах Східної Європи, дол. (за даними МВФ, 2016 р.)

Країни Північної Європи відрізняє від країн інших європейських субрегіонів їхнє розміщення на півночі, географічна близькість, спільність історичного розвитку, порівняно стабільний і досить високий рівень економічного розвитку, про що свідчать показники ВВП на душу населення, незначна чисельність населення і високий рівень життя людей.

До *Південної Європи* належать країни Середземномор'я. Серед них три країни Піренейського півострова – Португалія, Іспанія та Андорра; Італія, що займає як материкову частину, так і Апеннінський півострів і групу островів, а також такі країни-карлики, як Сан-Марино і Ватикан. До субрегіону належать країни Балканського півострова – колишні республіки Югославії – Хорватія, Чорногорія, Словенія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Сербія, а також Мальта, Греція, Албанія.

У Південній Європі є як економічно розвинені країни, так і такі, де рівень розвитку нижчий і вирізняється нестабільністю. Відмінності в рівнях розвитку країн Південної Європи пов'язані як з історією розвитку країн, так і із сучасним станом інфраструктури, залученням інвестицій в економіку, експлуатацією ресурсів, проявом різних ризиків – природних, політичних, соціальних, екологічних. У субрегіоні зосереджені найвідоміші культурні та рекреаційні центри світового значення.

ГОЛОВНЕ

- Європа – західний макрорегіон материка Євразія, який займає площу понад 10 млн км² з населенням понад 740 млн осіб.
- Європа має зручне економіко-географічне положення.
- За пропозицією ООН, Європу поділяють на чотири субрегіони – Західну, Східну, Північну і Південну Європу.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які найважливіші особливості економіко-географічного положення Європи?
2. Які країни Європи є континентальними, морськими, острівними?
3. Порівняйте субрегіони Європи за географічним положенням, складом країн та економічним розвитком.
4. Поясніть значення Європи для суспільного розвитку.
5. Знайдіть на карті європейські субрегіони та позначте їхні межі на контурній карті.
6. Користуючись картами атласу, визначте найбільші за площею і населенням країни, що повністю лежать у межах Європи. До яких субрегіонів вони належать?



§ 4. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА ЄВРОПИ. ТИПИ КРАЇН. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Що таке політична карта? Які її основні елементи?
- Як поділяють країни за рівнем економічного розвитку?

► **Політична карта Європи.** Сучасна політична карта Європи сформувалася в основному у ХХ ст. Найбільший вплив на її формування мали Перша і Друга світові війни. Значних змін політична карта Європи зазнала також наприкінці ХХ ст. Подією не лише європейського, а й світового масштабу став розпад Радянського Союзу (СРСР) у 1991 р., утворення СНД, розділ Чехословаччини на Чехію і Словаччину, а також об'єднання двох німецьких держав (1990 р.), розпад на початку 1990-х рр. на кілька незалежних

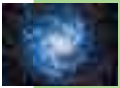
держав Югославії. Початок ХХІ ст. позначився так званими кольоровими революціями, зокрема в країнах Східної Європи, які суттєво вплинули на подальший вибір шляху розвитку держав.

Отже, у результаті подій кін. ХХ – поч. ХХІ ст. на політичній карті Європи з'явилися молоді незалежні держави, серед яких і наша країна та Білорусь, Молдова, Росія (колишні республіки СРСР), а також Хорватія, Чорногорія, Словенія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Сербія (колишні республіки Югославії). Є на політичній карті й так звані невизнані (Придністровська Республіка) і частково визнані (Косово) держави. На політичній карті Європи й дотепер існують залежні території, серед яких найбільше островів. Це, зокрема, о. Мен та о. Гернсі, що належать Великій Британії, Фарерські острови – залежні від Данії, о. Ян-Маєн та архіпелаг Шпіцберген, що належать Норвегії, та ін.

Однією з найбільших проблем Європи нині є *сепаратизм* – боротьба окремих верств населення і політичних кіл за відокремлення частини території від держави для отримання повної чи часткової незалежності (автономії).

Сепаратистські настрої, підбурювані Росією, час від часу виникали і в окремих регіонах України. Наслідком цього стала анексія Росією АР Крим і військово-терористична боротьба на Сході України в Донецькій і Луганській областях.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Осередки сепаратизму в Європі. Шотландія, Каталонія, Фландрія – серед низки європейських регіонів, які прагнуть до автономії, якщо не до повної незалежності. Фінансова криза, соціальні негаразди, вихід Великої Британії з ЄС та інші причини дедалі більше посилюють напруженість у їхніх відносинах із національними урядами. Особливо тих регіонів, які є головними донорами державних бюджетів. Вони хочуть повернути назад свої податкові внески, збільшити автономію чи утворити незалежну державу. Першого жовтня 2017 р. Каталонія провела референдум – опитування населення щодо відокремлення від Іспанії.

► **Форми державного правління і територіального устрою країн Європи.** За формою державного устрою в Європі переважають *унітарні держави*. Лише шість держав є *федеративними*. Серед них Австрія, Бельгія, Німеччина, Швейцарія, Боснія і Герцеговина та Росія. Характерними ознаками унітарної держави є наявність єдиної конституції, єдиного керівного центру, єдиного громадянства і єдиної державної мови. Характерною рисою федеративної держави є те, що водночас із федеральною конституцією, органами влади і законодавством усі суб'єкти федерації (республіки, штати, землі, краї, кантони тощо) мають свої конституції, закони, системи законодавчих, виконавчих і судових органів.

За формою правління більшість країн Європи – *республіки*. Залежно від розподілу повноважень між парламентом і президентом розрізняють парламентську, президентську і змішані (президентсько-парламентську, парламентсько-президентську) республіки.

У Європі переважають *парламентські республіки* (наприклад, Німеччина, Греція, Італія, Угорщина, Латвія, Литва, Естонія та ін.), у яких парламент як повновладний орган формує політично відповідальний перед ним уряд і зазвичай обирає президента, який у системі державних органів виконує символічну юридичну функцію.

У *президентській республіці* глава держави, якого обирає народ, є водночас і главою уряду. Він має дуже великі повноваження, призначає і звільняє членів уряду на власний розсуд. Однак він не може розпустити

парламент, а парламент не може висловити недовіру уряду. Серед президентських республік у Європі, зокрема, Білорусь.

У *змішаних республіках* поєднані сильна президентська влада й ефективна діяльність парламенту, який контролює уряд. Президента за умов такої форми правління обирають на прямих виборах. Уряд на чолі з прем'єр-міністром несе політичну відповідальність і перед парламентом, і перед президентом. Змішана республіканська форма правління характерна для Франції, Португалії, Австрії, Болгарії, Польщі, Фінляндії, а також України.

Існує у Європі й така форма правління, як *монархія*. Переважають *конституційні монархії*, у яких прем'єр-міністр очолює виконавчу владу в державі і є лідером правлячої більшості в парламенті. Офіційно ж главою держави є конституційний монарх, який виконує свої обов'язки за узгодженням з урядом і парламентом. Єдиною *абсолютною монархією* у Європі є Ватикан, де монарх поєднує виконавчу та законодавчу гілки влади і має абсолютну владу в країні.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Користуючись сайтом https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_формою_правління і картами атласу, визначте, які країни в Європі є конституційними монархіями. До яких європейських субрегіонів вони належать?

► **Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку.** Найповніше уявлення про типи країн Європи за рівнем економічного розвитку дають міжнародні організації, членами яких є більшість європейських країн. Це, зокрема, ООН, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк реконструкції і розвитку (СБРР). Для характеристики економіки країн зазвичай використовують показники ВВП і ВВП на душу населення, структуру економіки, рівень і якість життя населення.

Із трьох наявних типів країн у Європі представлено два: економічно розвинені країни і країни перехідної економіки (постсоціалістичні). До країн першої групи належать найрозвиненіші країни, ті, що входять до «Великої сімки». Серед них: Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія. Економіки цих країн відрізняються відкритістю, вільним зовнішньоторговельним режимом, інноваційними технологіями виробництва, високим рівнем ВВП на душу населення. Цей показник є досить високий і в інших європейських країнах, зокрема в Західній і Північній Європі, які не входять до «Великої сімки». Це – Бельгія, Нідерланди, Швеція, Швейцарія, Данія, Норвегія, Фінляндія (мал. 4).

До країн перехідної економіки належать переважно країни Східної Європи, колишні соціалістичні республіки. Ці держави перебувають на різних етапах переходу від планової до ринкової економіки. Найвищий сучасний рівень розвитку серед них мають Польща, Словенія, Чехія, Латвія, Литва, Естонія та ін. Вони здійснили економічні реформи. Втілюють



Мал. 4. Показник ВВП на душу населення в деяких європейських країнах у 2017 р. (дол.)

соціально орієнтовану економіку, спрямовану на підвищення стандартів життя населення. До країн перехідної економіки належить і Україна.

► **Інтеграційні процеси.** *Європейська інтеграція* – це процес політичної, юридичної, економічної, а в деяких випадках також і соціальної та культурної інтеграції європейських держав.

У квітні 1951 р. шість держав – Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, Німеччина – підписали Паризький договір про створення Європейської спільноти вугілля і сталі. Поступово цей процес вийшов на вищі рівні міждержавного погодження фінансової, податкової, інвестиційної, промислової та соціальної політики, до нього залучалися нові учасники.

Наступними етапами інтеграції були: зона вільної торгівлі (1957), спільний ринок (1968), митний та економічний союзи (1992).

Нині європейська інтеграція досягається здебільшого розширенням Європейського Союзу і Ради Європи.

► **Міжнародні організації в Європі.** Найдавнішою в Європі міжнародною політичною організацією є *Рада Європи (РЄ)*, створена 1949 р. Основною її метою є розбудова єдиної Європи на принципах свободи, демократії, захисту прав людини і верховенства закону. З 1995 р. Україна також є членом Ради Європи, що нині об'єднує 47 держав. Керівні органи РЄ базуються у французькому місті Страсбург.

Вагоме значення для вирішення політичних і соціально-економічних питань у Європі має *Європейський Союз (ЄС)* – унікальне європейське утворення, яке поєднує ознаки міжнародної організації і держави. Штаб-квартира ЄС міститься в столиці Бельгії – Брюсселі.

Офіційно до ЄС входять 28 європейських держав, хоча Велика Британія на референдумі 2016 р. проголосувала за вихід з ЄС. Проте існує низка країн – кандидатів на вступ до ЄС (мал. 5). Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Важливим кроком співробітництва між Україною і ЄС став безвізовий режим, що набув чинності з 11 червня 2017 р. і згідно з яким українці можуть вільно перетинати міждержавні кордони з країнами Союзу.

Головними цілями і сферою діяльності ЄС є спільна аграрна, торговельна, зовнішня політика й політика безпеки, координація економічної полі-



- Країни-члени ЄС
- Кандидати: Македонія, Сербія, Туреччина, Чорногорія, Албанія
- Потенційні кандидати, що подали заявку на членство: Боснія і Герцеговина
- Потенційні кандидати, які ще не подали заявку на членство: Косово (*частково визнана*)
- Країна-член, яка проголосувала за вихід з ЄС: Велика Британія
- Відкликана або заморожена заявка: Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн, Швейцарія
- Країни, що підписали Угоду про асоціацію з ЄС і визнані як такі, що мають перспективу членства в разі виконання певних вимог: Україна, Молдова, Грузія

Мал. 5. Країни Європейського Союзу

Таблиця. Члени і партнери НАТО в Європі

Дата	Країни – засновниці НАТО	Загальна кількість членів
4 квітня 1949	 Бельгія,  Велика Британія,  Канада,  Португалія,  Данія,  Люксембург,  Ісландія,  Нідерланди,  США,  Італія,  Норвегія,  Франція	12
	Країни, що приєдналися до НАТО	
18 лютого 1952	 Греція,  Туреччина	14
6 травня 1955	 Німеччина	15
30 травня 1982	 Іспанія	16
12 березня 1999	 Польща,  Угорщина,  Чехія	19
2 квітня 2004	 Болгарія,  Естонія,  Латвія,  Литва,  Румунія,  Словаччина,  Словенія	26
1 квітня 2009	 Албанія,  Хорватія	28
5 червня 2017	 Чорногорія	29

тики держав-членів, співробітництво в галузі правосуддя і внутрішніх справ, у сферах освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

ЄС володіє унікальною системою інститутів, серед яких *Європейська Рада, Рада Міністрів ЄС, Європейська комісія, Європейський парламент, Європейський суд, Європейський центробанк*, заснований 1998 р. для вироблення і здійснення спільної валютної політики зони євро, зі штаб-квартирою у Франкфурті-на-Майні. Нині Єврозона – це група з 19 держав ЄС, офіційною валютою яких є євро.

У 1985 р. за ініціативи країн-членів ЄС у Люксембурзі (у селі Шенген) підписано угоду, якою було скасовано внутрішній прикордонний контроль на кордонах з країнами, що підписали цю угоду. Територію цих країн відтоді називають *Шенгенською зоною*. Офіційно вона включає 26 країн, переважно членів ЄС. До Шенгенської зони приєдналися Ісландія, Норвегія, Швейцарія, Ліхтенштейн, які не входять до ЄС, і ще три мікродержави: Монако, Сан-Марино і Ватикан.

У Європі функціонують ще й такі регіональні організації, як Співдружність Незалежних Держав (СНД), Організація за демократію та економічний розвиток (ГУАМ), Центральноевропейська ініціатива (ЦЕІ).

Загальноєвропейська система безпеки забезпечується організацією *Північноатлантичного договору (НАТО)*. Договір, що ознаменував утворення НАТО, було укладено 1949 р. десятьма європейськими і двома північноамериканськими країнами, які взяли на себе зобов'язання забезпечувати взаємну оборону (таблиця). Нині членами НАТО є 29 країн. Штаб-квартира НАТО – у Брюсселі. Головною метою НАТО є захист свободи й безпеки всіх її членів політичними і військовими засобами згідно зі статутом. Нині діяльність НАТО розширюється і охоплює співпрацю і з державами, які не входять до складу цієї організації, зокрема й Україною. Починаючи з 1994 р. наша держава бере активну участь у програмі «Партнерство заради миру».



ДОСЛІДЖЕННЯ

Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі. Користуючись текстом параграфу й іншими джерелами інформації, проаналізуйте, як відбувалося зближення європейських держав, які дії країн сприяють інтеграції. З'ясуйте причини дезінтеграційних процесів у Європі на сучасному етапі та їхню географію. Визначте особливості участі України в європейській інтеграції. Спрогнозуйте, які з процесів – інтеграційні чи дезінтеграційні – характеризуватимуть розвиток Європи в найближчій перспективі.

ГОЛОВНЕ

- За формою державного устрою в Європі переважають унітарні держави.
- За формою правління більшість країн Європи – республіки.
- У Європі представлено два типи країн за рівнем економічного розвитку – економічно розвинені країни і країни перехідної економіки.
- Найважливішими міжнародними організаціями в Європі є Рада Європи, Європейський Союз, НАТО.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які унітарні та федеративні держави існують на політичній карті Європи?
2. Чим відрізняються європейські республіки?
3. Поясніть типізацію європейських країн за рівнем економічного розвитку.
4. Оцініть роль ЄС і НАТО в європейському регіоні.
5. Позначте на контурній карті країни, що входять до Євразони і Шенгенської зони.

§ 5. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ РЕГІОНУ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

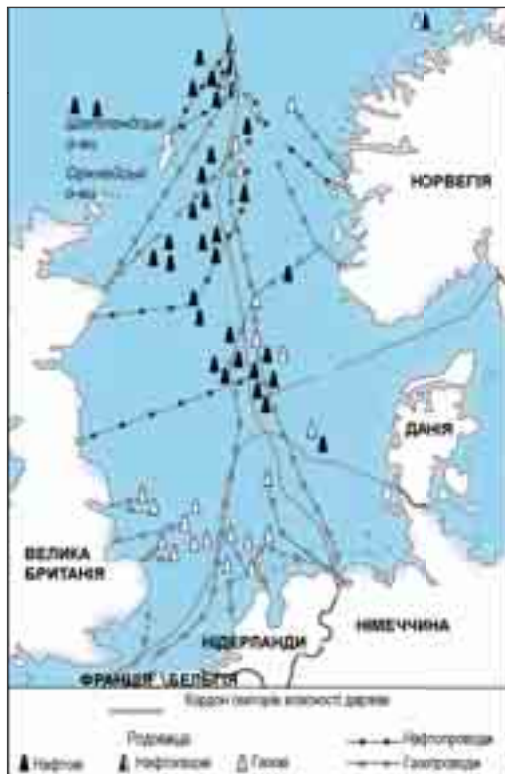
- Чим відрізняються природні ресурси від природних умов?
- Що таке ресурсозабезпеченість?

► **Особливості природних умов Європи.** Природні умови регіону сприятливі для життя і економічної діяльності. Європа майже повністю розміщена в помірному географічному поясі, лише крайня північ її заходить у субарктичний і частково арктичний пояси, а південь – у субтропічний. Європа омивається морями Атлантичного, Північного Льодовитого і Тихого океанів, що впливає на розвиток морського транспорту та ведення зовнішньої торгівлі.

Для Європи характерні значна розчленованість берегової лінії та наявність великої кількості півостровів зі зручними затоками, бухтами.

Європа вирізняється різноманітним рельєфом. Спостерігається чергування гір, височин і низовинних рівнин, що зумовлює ландшафтну мозаїчність і своєрідність країн. На півночі простягаються Скандинавські гори. На південь від гірських країн Північної Європи розкинулася широка смуга низовинних рівнин. Південніше лежить пояс середньовисотних хребтів. Ще південніше – пояс найвищих гір. Величезна дуга Альп відділена від дуги Карпат Віденською западиною, яку перетинає річка Дунай, друга за довжиною і площею басейну в Європі. Важливими водними артеріями є також найбільша річка Європи Волга і третя за довжиною європейська річка Дніпро. Європа славиться й мальовничими озерами та наявністю різноманітних лікувальних мінеральних вод і грязей.

Особливості рельєфу досить сприятливі для прокладання важливих транспортних магістралей через усю Європу, для туризму та рекреації.



Мал. 6. Нафтогазоносний район Північного моря

Ачинський, Тунгуський, Печорський, Підмосковний (Росія), Рурський (Німеччина), Сілезький (Польща), Донецький (Україна), Йоркшир-Ноттінгемшир (Велика Британія) та ін.

Подібно до вугілля, нафта і газ концентруються в Європі вельми локально. Усього розвідано понад 20 нафтогазоносних басейнів. Зокрема, значні запаси нафти й газу зосереджені в Росії. Газові родовища шельфу Північного моря добре освоєні й експлуатуються у Великій Британії, Нідерландах, Норвегії (мал. 6). Запасами нафти й газу володіють також Австрія, Албанія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Польща, Румунія, Франція, Чехія та ін. В Україні родовища нафти й газу мають державне значення.

Історія географії



Як освоювали нафту і газ у Європі. Перші промислові нафтові родовища Європи відкрито в Україні (1810 р., Дрогобич) і Франції (1813 р., Пешельбронн). Планомірні пошуки нафти й газу розпочато в 40-ві – 50-ті рр. ХХ ст. У цей час відкрито найбільші континентальні нафтові та газові родовища: Схонебек (1943) у Нідерландах, Лак (1949) і Парантіс (1954) у Франції, більшість родовищ Німеччини, газові родовища р. По в Італії, родовища Джела і Рагуза на о. Сицилія (Італія), Гронінген (Слохтерен, 1959). Переважна частина запасів нафти й газу сконцентрована в найбільшому в Європі Центральноєвропейському, Передкарпатсько-Балканському, Акваітанському, Адріатично-Іонічному нафтогазоносних басейнах і Балтійській нафтогазоносній області.

Водні об'єкти значно використовуються не лише як джерела прісної води, а й як енергетичний ресурс. Більшість європейських річок судноплавні.

У Європі комфортні кліматичні умови, які є основою формування значної кількості зон відпочинку, лікування й оздоровлення.

► **Мінеральні ресурси.** Серед мінеральних паливних ресурсів Європи важливе господарське значення мають паливні ресурси, рудні й нерудні корисні копалини, мінеральні лікувальні води й грязі.

Завдяки сприятливим природним умовам найбільші запаси такого паливного ресурсу, як вугілля, накопилися у Східній і Західній Європі. Загальні запаси всіх типів вугілля Європи оцінюють у понад 1 трлн тонн, з них близько 34 % – антрацити й кам'яне вугілля, решта – буре вугілля. Розвідані запаси вугілля у Європі становлять понад 72 млрд тонн у. п. Запаси кам'яного вугілля Європи становлять 15,2 % світових запасів. Найбільшими вугільними басейнами є Кузнецький, Кансько-

Рудні корисні копалини, як і паливні, розміщені в Європейському регіоні нерівномірно. Так, найбільші поклади залізної руди (понад 16 % світових запасів) зосереджені в Курській магнітній аномалії (Росія), Кривому Розі (Україна), а також у Франції, Швеції, Польщі й Албанії.

Найбільшими запасами марганцевих руд володіють Україна і Болгарія. Окремі родовища освоєно також у Греції, Італії, Угорщині, Румунії.

Серед інших рудних корисних копалин у Європі промислове значення мають титанові (Україна, Норвегія, Фінляндія, Польща), хромові (Фінляндія, Албанія, Греція, Україна), алюмінієві (Греція, Франція, Угорщина, Румунія, Боснія і Герцеговина), мідні (Польща, Болгарія, Угорщина, Румунія, Велика Британія та ін.), олов'яні (Велика Британія, Іспанія, Португалія, Чехія), ртутні (Іспанія, Італія, Україна) і поліметалеві руди.

Родовища руд благородних металів (золота, срібла, платини) у Європі порівняно рідкісні. Власне золоторудними є родовища Салсінг у Франції, Брад, Златна, Секеримб у Румунії, Мужіївське, Береговське, Сауляк в Україні. До золото-срібних належать родовища Кремніца, Пуканец (Чехія, Словаччина). Поклади срібла експлуатуються в Норвегії, а руди платинової групи відомі у Фінляндії.

Гірничохімічна сировина в Європі представлена калійними і кам'яними солями, фосфатами, сіркою та ін. корисними копалинами. Великі поклади калійних солей є у Верхньорейнському (Франція, Німеччина), Ельзаському (Франція), Йоркширському (Велика Британія), Ганноверському і Верра-Фульда (Німеччина), Гданському (Польща), Прикарпатському (Україна), Прип'ятському (Білорусь) басейнах. Поклади кам'яної солі відомі у Великій Британії, Данії, Україні, Німеччині, Польщі, Болгарії та інших країнах. Значні запаси фосфатів зосереджені на Скандинавському (Фінляндія, Норвегія, Швеція) і Кольському (Росія) півостровах. Родовища сірки є в Італії (Сицилія), Україні (Прикарпаття), Греції (о. Мілос), Польщі (Тарнобжег, Воля Вісньовска, Гжибув), Франції та Німеччині.

Серед нерудних мінеральних ресурсів Європи своїми запасами виділяються будівельні матеріали, а також вогнетривкі матеріали, графіт, азбест, вапняки і доломіти.

Європейські країни багаті на мінеральні, зокрема й термальні лікувальні, води. Численні джерела мінеральних вод є в багатьох європейських країнах. На їхній основі функціонують рекреаційні комплекси світового і європейського значення, приміром Баден-Баден, Карлові Вари, Бат, Трускавець тощо.

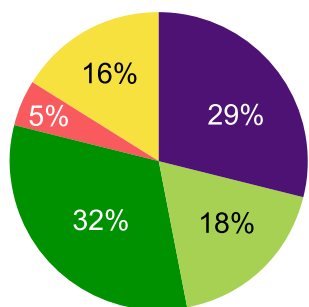
ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



За картами атласу й іншими джерелами інформації виявіть країни Європи з найбільшою і найменшою концентрацією мінеральних ресурсів. Визначте забезпеченість мінеральними ресурсами країн-сусідів України.

► **Земельні, лісові, водні ресурси.** Важливими для розселення і господарської діяльності в Європі є земельні ресурси. Вони є основними засобами виробництва в сільському й лісовому господарстві.

На Європу припадає лише близько 4 % світового земельного фонду, душевий показник земельних ресурсів становить пересічно 1 га. На оброблювані землі припадає 29 % земельного фонду Європи, що суттєво більше, ніж в інших регіонах світу (мал. 7). Забезпеченість ріллею на душу населення становить 0,28 га (світовий показник – 0,24–0,25 га). Серед європейських країн, які найбільше забезпечені орними землями,



- Рілля, багаторічні насадження
- Пасовища і сіножаті
- Ліси
- Землі під населеними пунктами
- Малопродуктивні землі

Мал. 7. Структура земельного фонду Європи

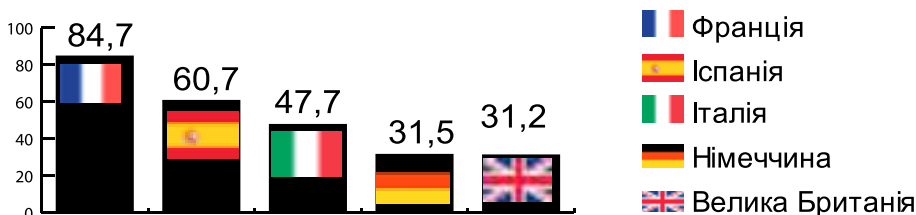
Україна, Росія, Франція, Польща та ін., а найменше – наприклад, Бельгія, Нідерланди. Частка земель, зайнятих під пасовища, нижча за світовий показник, а частка земель під лісами, навпаки, вища, ніж у решті країн світу. Під населені пункти в Європі зайнято понад 5 % земельного фонду. Цей показник є найбільшим у світі. Проте в Європі, порівняно з іншими регіонами, найнижчий показник малопродуктивних земель.

Європа належить до лісозабезпечених регіонів світу, оскільки лежить у Північному лісовому поясі Землі. Найбільші запаси деревини сконцентровані в Росії та в країнах Північної Європи (Швеція, Фінляндія). Серед лідерів за заготівлею деревини також Німеччина, Франція, Польща.

Серед природних ресурсів водні ресурси посідають важливе місце в Європі. Для сільськогосподарського, промислового й комунального водопостачання використовують переважно річкові та ґрунтові води, якими європейські країни забезпечені відносно непогано.

На Європу припадає понад 15 % світових ресурсів прісної води, а річковий стік на одну особу становить 9,1 тис. м³, проте розміщені вони нерівномірно. Водозабезпеченість окремих європейських країн дає їм змогу вже зараз концентрувати на своїй території водомісткі виробництва, а ряду країн Північної Європи – навіть експортувати чисту питну воду. Ряд країн Східної Європи, зокрема й Україна, належать до країн, де вода є дефіцитним природним ресурсом.

► **Рекреаційні ресурси.** Європа належить до регіонів, добре забезпечених рекреаційними ресурсами, які сприяють відпочинку, оздоровленню та лікуванню людей. Це насамперед тепле Середземне море, гірські системи, мальовничі ландшафти, національні природні парки, бальнеологічні ресурси, об'єкти культурної спадщини тощо. У більшості європейських країн оптимально поєднані природні та історико-культурні рекреаційні ресурси, достатній рівень їх освоєння і використання, що сприяє привабленню сюди туристів з усього світу. Не випадково серед туристичних лідерів світу переважно країни Європи (мал. 8). А серед регіонів світу найпопулярнішим у міжнародних туристів є саме Європа.



Мал. 8. Європейські лідери за кількістю міжнародних туристичних відвідувань станом на 2015 р. (млн)

ГОЛОВНЕ

- Природні умови Європи різноманітні і сприятливі для життєдіяльності людей.
- Найбільшою різноманітністю характеризуються мінеральні ресурси Європи, серед яких паливні, руди чорних і кольорових металів.
- Європа посідає провідні позиції у світі за часткою оброблюваних земель і лісів.
- Водні ресурси в Європі розміщені нерівномірно і є відносно достатніми.
- Європа є лідером за сукупністю рекреаційних ресурсів та їхнім освоєнням.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які природні умови сприяють розвитку економіки європейських країн?
2. Які субрегіони і країни Європи мають найбільше мінеральних ресурсів?
3. Які мінеральні ресурси Європи мають світове значення?
4. Порівняйте земельний фонд Європи зі світовим.
5. Поясніть великий потік туристів-рекреантів до європейських країн.
6. Користуючись картами атласу, визначте країни-лідери за ресурсозабезпеченістю.



§ 6. НАСЕЛЕННЯ ЄВРОПИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Яка кількість населення Європи?
- Чим відрізняється природний рух населення від механічного?
- Що таке урбанізація і субурбанізація?

► **Демографічні процеси, природний і механічний рух населення. Демографічна політика.** Кількість населення Європи останніми роками збільшується, але темпи його зростання уповільнилися. Причиною цього є насамперед демографічні процеси, що відбуваються в країнах Європи. На відтворення населення впливає *природний приріст* – перевищення народжуваності над смертністю, що обчислюється на 1000 наявного населення на рік. За показником природного приросту більшість європейських країн належить до першого типу відтворення населення. Для нього характерні невисокі показники народжуваності (пересічно до 2 осіб на 1000 мешканців), а отже, незначні темпи природного відтворення населення. За прогнозами у зв'язку з незначною народжуваністю і депопуляцією (на рівні 0,04 %) населення Європи продовжуватиме старіти і скорочуватися.

Щоб збільшити народжуваність і природний приріст, у європейських країнах здійснюють відповідну *демографічну державну політику*. Так, у багатьох високорозвинутих країнах Європи (Німеччина, Нідерланди, Швеція та ін.) запроваджуються грошові субсидії, певні заходи соціального захисту сімей з дітьми, заохочення жінок до народження двох і більше дітей.

На чисельність населення європейських держав значно впливає і його *механічний рух*, або *міграції*. Міграції класифікують за різними ознаками. За причинами бувають економічні, політичні, міжконфесійні та інші міграції, за тривалістю – сезонні, тимчасові, остаточні, за напрямками переміщень – внутрішні, зовнішні, між- і внутрішньоконтинентальні міграції та ін. Найважливішим типом *внутрішньої міграції* населення в країнах Європи є його рух із села в місто, тобто з аграрних регіонів до промислових центрів країни. Нині в окремих європейських країнах намагаються контролювати внутрішні міграційні потоки, обмежуючи переміщення людей, збільшенням робочих місць у районах їхнього постійного проживання.

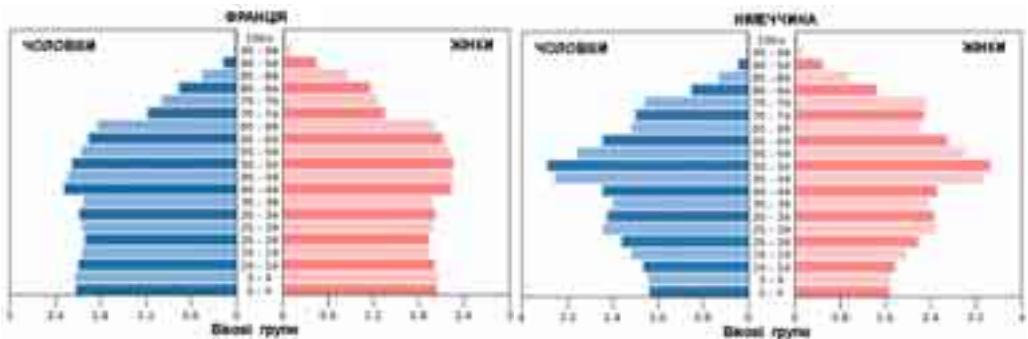
Європейська міграційна криза. Гуманітарна катастрофа – так називають міграцію в країни Європи, що активізувалася з 2015 р. Масовий наплив мігрантів, кількість яких становить мільйони осіб, у різні європейські країни з охоплених війною країн Африки і Близького Сходу є найбільшою міграційною кризою із часів Другої світової війни. Основні маршрути переміщення біженців такі: Італія–Франція–Німеччина та Італія–Австрія–Німеччина (переважно з Африки); Туреччина–Греція–Македонія–Сербія (переважно із Сирії). У Європарламенті наголошують, що основною проблемою є відсутність солідарності задля прийняття спільних правил вирішення проблем з розселенням мігрантів, що призводить до суттєво нерівномірного навантаження на міграційні служби окремих країн Європи. Значний притік мігрантів також створює серйозне фінансове навантаження на країни ЄС. Додаткове соціальне напруження виникає через неповагу мігрантів до норм і традицій країн перебування.

Зовнішні міграції – виїзд людей за межі країни проживання, або *еміграція*, чи прибуття до неї населення з інших країн, або *імміграція*. Основними причинами потоку сучасних іммігрантів до Європи є політичні утиски людей у їхніх країнах і пошук роботи. Нині Європа є лідером у світі за кількістю іммігрантів. Найбільше їх у Німеччині, Росії, Великій Британії, Франції, Іспанії, Італії, Греції.

Нині значна кількість українців переважно в пошуках роботи також в'їжджає до європейських країн. До країн, які здебільшого обирають українці, належать Німеччина, Польща, Італія, Франція, Іспанія, Нідерланди, Росія.

Українська діаспора почала формуватися в Європі понад 100 років тому. Нині вона існує в більшості європейських країн. Зв'язок української діаспори з історичною батьківщиною здійснюється за допомогою товариства «Україна», громадських і культурних організацій.

► **Структура населення регіону.** Найважливішими характеристиками населення Європи є його статеві і вікові структури. У більшості європейських країн жінок значно більше, ніж чоловіків (наприклад, у Росії, Німеччині, Австрії, Франції, Іспанії, Україні). Це зумовлено різними рівнями смертності чоловіків і жінок. Так, тривалість життя чоловіків нижча за тривалість життя жінок пересічно на 6–10 років, що пов'язано з особливостями трудової діяльності чоловіків, участю в різних військово-політичних конфліктах і способом життя загалом. Отже, висока смертність чоловіків призводить до зменшення їхньої чисельності порівняно з чисельністю жінок від 15 років і до 49 років, тобто у найпрацездатнішому віці (мал. 9). Істотно відрізняється



Мал. 9. Статеві-вікова структура населення деяких європейських країн на 2016 р.

статева структура населення в сільській і міській місцевостях європейських країн. Чоловіків у сільській місцевості дещо більше, ніж жінок.

Вікова структура населення в країнах Європи залежить від динаміки народжуваності та смертності з урахуванням їхніх вікових особливостей за порівняно довгий попередній період. Загалом зниження народжуваності в Європі призвело до старіння населення і збільшення частки населення віком понад 65 років (мал. 9). Для економічно розвинених країн Європи характерне так зване старіння «зверху», яке є результатом підвищення середньої тривалості життя, скорочення смертності в старших вікових групах за умов низького рівня народжуваності. Для менш розвинених європейських країн, зокрема й для України, характерне старіння «знизу», яке є результатом суттєвого скорочення народжуваності.

► **Розміщення і розселення населення в Європі.** Населення Європи розміщене нерівномірно, про що свідчить показник густоти населення (див. Додаток). Середня густина населення становить 73 особи/км². У різних країнах Європи цей показник суттєво відрізняється. Найнижчий він у країнах Європейської Півночі (Ісландія, Норвегія, Фінляндія) і в Росії, найвищий – у країнах-карликах, як-от Монако, Мальта та ін. Значна густина населення також у розвинених країнах Західної Європи (Бельгія, Нідерланди, Німеччина), у Великій Британії (мал. 10).

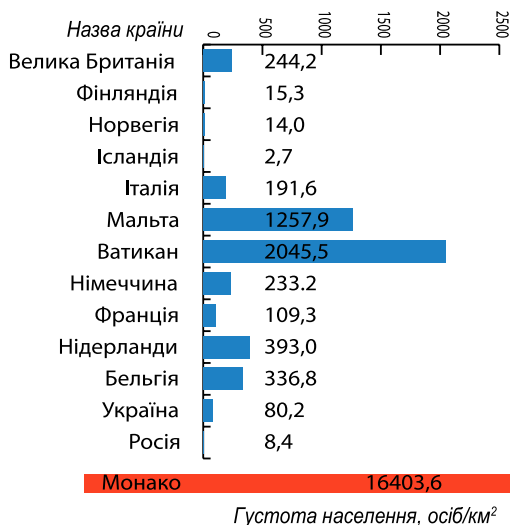
ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



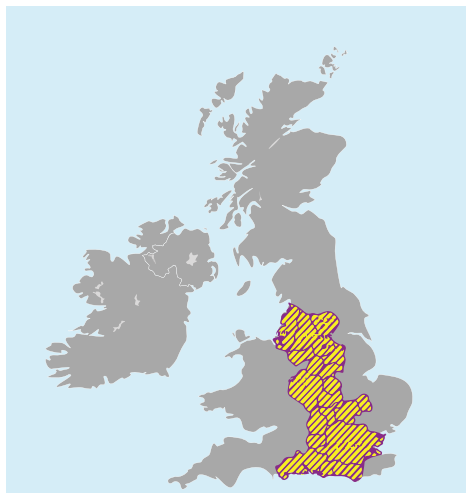
Користуючись сайтом The Central Intelligence Agency <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html> і Додатком, порівняйте площу, кількість і густоту населення європейських країн.

На розміщення населення в Європі впливає комплекс чинників, серед яких насамперед природні умови території, площа країн і рівень їхнього соціально-економічного розвитку.

Як ви вже знаєте, за місцем проживання населення поділяють на міське й сільське. Нині в містах мешкає понад 70 % населення Європи (близько 26 % – у сільській місцевості). Цей показник дає змогу зарахувати Європу до високоурбанізованих регіонів світу. Повністю міське населення проживає у Ватикані, Монако. Вища за середній показник частка міського населення в Бельгії (98 %), Ісландії (94 %), Нідерландах (90,5 %). Проте останнім часом у більшості економічно розвинутих європейських країн темпи урбанізації значно вповільнилися, а кількість мешканців у столицях та інших великих містах цих країн навіть дещо знижується. Натомість зростає кількість мешканців приміських поселень і міст-супутників. Багато містян нині воліють жити не в центрах великих міст, а в приміській зоні й сільській місцевості. Отож у Європі посилюються процеси *субурбанізації* і *рурбанізації*.



Мал. 10. Густина населення в деяких країнах Європи (осіб/км²)



■ Мегаліс

Мал. 11. Лондонський мегаліс

Процесом, протилежним субурбанізації, є **джентрифікація** – відновлення окремих районів міст, які перебувають у занедбаному стані і втратили колись привабливий вигляд і свої функції. Термін «джентрифікація» з'явився в 60-ті рр. ХХ ст. у Великій Британії. Згодом процес відновлення і модернізації окремих частин міст став популярним в інших країнах Європи.

Підвищення економічного й соціального рівня життя європейців є головною причиною зростання кількості міського населення, інтенсивного розвитку міських поселень, поширення міського способу життя і в сільській місцевості європейських країн. Унаслідок урбанізаційних процесів у Європі продовжують формуватися великі **міські агломерації** (таблиця), які, по-

ступово об'єднуючись між собою, утворюють **мегаліси**.

Найбільшими серед мегалісів у Європі є Московський, Лондонський (мал. 11), Паризький, Мадридський, Рурський та ін. Кількість населення в цих мегалісах – понад 30 млн осіб.

Серед великих міст Європи кілька належать до так званих **світових міст**, які відрізняються від інших міст масштабом впливу на економічне, політичне й культурне життя регіонів і країн світу. Це насамперед Лондон, Париж, Брюссель, які мають високий рівень ділової активності, людського капіталу, інформаційного обміну, культури і політичної впливовості. До світових міст належать також Амстердам, Франкфурт-на-Майні, Цюрих, Женева, Відень, Мілан, які зробили значний внесок у розвиток не лише європейської цивілізації, а й світу загалом.

► **Працересурсний потенціал** європейських країн визначається багатьма чинниками, серед яких насамперед чисельність працездатного населення, чисельність безробітних і структура зайнятості населення. Економічно ак-

Таблиця. Найбільші міські агломерації Європи (2016 р.)

Місце серед європейських агломерацій	Місце серед світових агломерацій	Назва	Країна	Кількість населення, млн осіб
1	19	Москва	Росія	16,9
2	23	Лондон	Велика Британія	14,4
3	29	Париж	Франція	11,2
4	64	Мадрид	Іспанія	6,25
5	73	Рур	Німеччина	5,6
13	136	Афіни	Греція	3,425
14	140	Київ	Україна	3,375

тивне населення в регіоні становить пересічно понад 60 % від загальної кількості людей працездатного віку. Цей показник різниться за європейськими субрегіонами.

За даними Євростату, рівень зайнятості серед населення європейських країн віком від 20 до 64 років став рекордним у 2016 р. і сягнув 71,1 % (прогноз до 2020 р. – 75 %). Станом на 2016 р. вісім країн уже перевищили ці показники. Зокрема, Швеція (81,2 %), Німеччина (78,7 %), Велика Британія (77,8 %), Данія (77,4 %), Нідерланди (77,1 %), Чехія (76,7 %), Естонія (76,6 %) і Литва (75,2 %).

Найнижчий рівень зайнятості зафіксований у Греції (56,2 %), Хорватії (61,4 %), Італії (61,6 %), Іспанії (63,9 %) тощо.

Тенденція до зростання працевлаштування населення спостерігається як серед чоловіків (76,9 %), так і серед жінок (65,3 %). Щодо рівня зайнятості жінок, кількість працевлаштованих поступово зростає починаючи з 2010 р. Аналогічно зростає і рівень зайнятості серед населення віком від 55 до 64 років – від 38,4 % у 2002 р. до 55,3 % у 2016 р.

Активне працевлаштування і суттєве зниження безробіття є одним із стратегічних завдань ЄС до 2020 р.

У структурі зайнятості населення Європи за останні десятиліття значно зросла частка зайнятих у сфері послуг, в окремих країнах – до 70–80 %. Найцікавішими для європейців є торгово-фінансова, туристична діяльність, робота на транспорті, у сфері освіти, науки, охорони здоров'я. У промисловості частка тих, хто працює, знизилася пересічно до 25 %, а в сільському господарстві – до 3–6 %.

ГОЛОВНЕ

- Країни Європи належать до першого типу відтворення населення.
- Значно збільшується кількість населення європейських країн на сучасному етапі завдяки імміграції.
- У віковій структурі зберігається тенденція старіння населення у більшості європейських держав.
- У статевій структурі населення дещо переважають жінки.
- Населення Європи розміщене нерівномірно й переважно в містах.
- У Європі тривають процеси урбанізації, субурбанізації і рурбанізації, проте дещо уповільненими темпами.
- У європейських країнах сформувалося понад 10 великих міських агломерацій, серед яких є й мегаполіси.
- Працересурсний потенціал у європейських країнах характеризується високою економічною активністю, зростанням рівня працевлаштованих, переважанням зайнятості населення у сфері послуг.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які особливості демографічних процесів у Європі на сучасному етапі?
2. Які тенденції щодо зайнятості і використання працересурсного потенціалу спостерігаються в Європі?
3. Чим відрізняється статево-вікова структура населення розвинутих країн Європи й України?
4. Чим відрізняються процеси субурбанізації і рурбанізації?
5. Поясніть розміщення населення в європейських країнах.
6. Користуючись текстом параграфа та додатковими джерелами інформації, назвіть приклади регіонів і країн Європи, де відбуваються процеси джентрифікації.
7. Користуючись текстом параграфа і картами атласу, позначте на контурній карті найбільші міські агломерації і світові міста Європи.



§ 7. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН ЄВРОПИ. ПЕРВИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ.

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Які показники економічного розвитку країн?
- Які сектори характеризують структуру економіки країн світу?
- Із чого складаються сільське і лісове господарство?

► **Особливості економіки країн Європи.** Економіка європейських країн завжди вдосконалювалася на власній основі, спиралася на власний інтелект і духовний потенціал своїх народів. Європейську модель розвитку економіки характеризує високий рівень відкритості.

Нині економіка більшості країн Європи переживає постіндустріальний етап розвитку й характеризується як ринкова соціально орієнтована. Дійсно, на основі ринкових реформ у Європі реалізується програма соціального вирівнювання, зменшення майнового розшарування, утримання доходів низькооплачуваних верств населення на пристойному рівні.

Економічними перевагами європейських країн є стрімке виробництво високотехнологічної продукції. Глобальну конкуренцію європейським країнам забезпечують літакобудування (Франція, Нідерланди, Велика Британія), автомобілебудування (Німеччина, Франція, Швеція), програмне забезпечення (Ірландія, Німеччина, Бельгія), цифрове телебачення (Франція), фармацевтична промисловість (Німеччина, Франція), виробництво засобів мобільного зв'язку (Фінляндія, Швеція, Велика Британія), поліграфічне виробництво (Німеччина), банківська діяльність (Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Швейцарія, Іспанія), фінансові послуги (Велика Британія, Люксембург) тощо.

На країни Європи припадає майже 40 % сукупного валового світового продукту (ВСП). Європейські країни, особливо члени ЄС, характеризуються досить високим рівнем економічного розвитку, а за показником ВВП на душу населення входять до першої двадцятки країн світу (див. Додаток). Європейські країни впродовж останніх років мають позитивні, проте невисокі, пересічно на рівні 3 %, показники темпів зростання економіки.

«Центральна вісь» економічного розвитку Європи простягається через територію восьми країн (мал. 12). Її стрижень проходить по лінії Рейн–Рона, у межах однієї з найбільших міських агломерацій і найрозвинутішого промислового району. Тут зосереджено половину всього економічного потенціалу Європи і п'яту частину населення регіону.

Історія географії



Блакитний банан. Таким терміном сьогодні позначають лінію міст і промислових центрів, що простягнулася від Північно-Західної Англії (Ланкашир) до Північної Італії (Ломбардія, Лігурія, Тоскана). Уперше цей згусток на картах густоти населення і розміщення промисловості виявив французький географ Роже Брюне в 70-ті рр. ХХ ст. Причому сформувалася ця міждержавна область як відповідь на виклики ринкової економіки. «Банан» сьогодні – це «центральна вісь» розвитку Європейського регіону, яка простягається через території Бельгії, Нідерландів, Німеччини, Швейцарії, Франції, Італії, а на його території живе близько 110 млн осіб.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Інтеграція європейських країн у межах ЄС додала імпульсу їхньому економічному розвитку. Користуючись сайтом ec.europa.eu/eurostat, підберіть актуальну інформацію про особливості економічного розвитку країн ЄС. Які факти підтверджують відкритість економіки європейських країн?

У структурі економіки більшості європейських країн представлено три основні сектори: первинний (займається видобутком сировини й виготовленням напівфабрикатів), вторинний (обробляє сировину і виготовляє готову продукцію) і третинний (охоплює сферу послуг, сучасні інформаційні технології тощо).



Промислові центри зарубіжної Європи

● великі ● середні ◆ малі

— кордон «центральної осі» розвитку

Мал. 12. «Центральна вісь» економічного розвитку Європи

► **Добувна промисловість: основні райони видобування палива, рудної та нерудної сировини.** Для Європи характерні значні диспропорції між споживанням мінеральної сировини і власним видобутком (мал. 13). Підпри-

- МІНЕРАЛЬНІ РЕСУРСИ**
- Паливні**
- Кам'яне вугілля
 - Буре вугілля
 - ▲ Нафта
 - ▲ Природний газ
- Руди металів**
- Ртуть
 - ▽ Свинець
 - △ Цинк
 - △ Золото
 - △ Платина
 - ⊗ Уран
 - ⊗ Ніобій
 - ⊗ Берилій
- Руди металів**
- ▲ Залізо
 - ▲ Марганець
 - ▲ Хром
 - ▲ Ванадій
 - ▲ Титан
 - ▲ Нікель
 - ▲ Кобальт
 - ▲ Вольфрам
 - ▲ Алюміній
 - ▲ Мідь
 - ▲ Поліметали
 - Олово
 - Сурма
- Неметалеві корисні копалини**
- ▣ Слюда
 - + Азбест
 - ▣ Графіт
 - ⊖ Апатити
 - ⊖ Фосфорити
 - ⊖ Селітра
 - ⊖ Калійні солі
 - ⊖ Магнезит
 - ⊖ Сірка
 - ⊖ Бурштин



Мал. 13. Добувна промисловість Європи

ємства добувної промисловості зосереджені переважно в країнах Східної і Північної Європи, а споживається більше в економічно розвинених країнах Західної і Південної Європи. Так, близько 70 % потреб країн Західної Європи в 20 видах корисних копалин забезпечують завдяки імпорту.

► **Сільське господарство** також належить до первинного сектору економіки. У структурі економіки розвинених європейських країн частка сільського господарства невелика і коливається в межах від 3,5 до 0,8 %. У країнах Східної Європи цей показник у кілька разів вищий. А втім, країни Європи мають потужне індустріалізоване сільське господарство, яке практично забезпечує їхні потреби в продовольстві й сировині.

У Європі склалися три основні типи сільського господарства – *північно-, середньо- і південноєвропейський* (мал. 14). Відповідно до їхньої зазначеної спеціалізації склалася й структура експорту сільськогосподарської продукції. Так, Нідерланди й Данія на світовому ринку відомі як найбільші експортери молочних продуктів; Франція, Німеччина, Польща й Україна – зерна; Італія, Португалія, Греція й Іспанія – цитрусових та оливкової олії.

Продуктивність сільського господарства в європейських країнах у кілька разів вища, ніж у решті країн. Нині сільськогосподарська продукція Європи становить понад 40 % світового виробництва ячменю і жита, 31 % світового виробництва вівса, 24 % світового виробництва пшениці та понад 70 % оливкової олії. Водночас найрозвиненіші держави Європи є й найбільшими імпортерами сільськогосподарської продукції, що зумовлено широким внутрішнім споживчим ринком, високою купівельною спроможністю населення. Ця група країн є основним імпортером м'яса, бавовни, чаю, какао й іншої продукції тропічного землеробства.

► **Лісове господарство.** Ліси європейських країн охоплюють понад 300 млн га (близько 30 % території Європи, включаючи територію Росії) і становлять 25 % загальної площі лісів світу. За останні роки площа лісів Європи збільшилася майже на 13 млн га, здебільшого завдяки лісорозведенню. Щорічний приріст деревини в лісах Європи сягає приблизно 360 млн м³, з яких лише дві третини відведено під лісозаготівлі.

Лісове господарство найінтенсивніше розвивається в Росії, яка належить до лісонадлишкових країн світу і на яку припадає близько 20 % світового обсягу заготівлі деревини. Також непоганий потенціал мають країни Північної Європи, зокрема Фінляндія, Швеція, Норвегія. Лісове господарство цих країн складається з лісозаготівлі, лісообробки й лісопе-



Мал. 14. Типи сільського господарства європейських країн

реробки. Серед інших країн, у яких лісове господарство посідає чільне місце в структурі економіки, є Німеччина, Франція, Італія, Балтійські країни, Польща, Словаччина, Україна, Білорусь та ін.

Приблизно третина заготовленої деревини – це кругляк, який переробляють на будівельні матеріали. Одну шосту деревини використовують для виробництва паперу. У першу десятку країн світу, що виробляють найбільше пиломатеріалів, входять такі країни Європи, як Росія, Німеччина, Франція, Швеція. За масштабами хімічної переробки деревини в Європі лідирують Швеція, Фінляндія і Росія, а у виробництві паперу й картону на душу населення перші два місця у світі посідають також європейські країни – Фінляндія і Швеція.

Характерною тенденцією розвитку лісового господарства в європейських країнах є приватизація лісів. Нині приблизно половина лісів перебуває у приватній власності. Проте між окремими субрегіонами Європи існують істотні відмінності. Так, частка лісів у приватній власності в Північній Європі становить 75 %, у Західній – 65 %, у Південній – 50 %, а у Східній – 7 % (без Росії). Приватизація лісів дає можливість раціональніше використовувати лісові ресурси, поповнювати бюджети держав за рахунок різноманітних податків на користування лісами. А в управлінні лісовим господарством основна увага поступово зміщується зі стійкого видобутку до екологічного управління. Тобто в європейських країнах лісове господарювання ґрунтується на принципах сталого (збалансованого) розвитку.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Збільшення площі лісів у Європі є результатом насамперед суттєвого її зростання в Іспанії (296 тис. га на рік), Італії (106 тис. га на рік), а також Болгарії, Франції та Греції. Найвищий відсоток зростання характерний для країн із низькою лісистістю – Ісландія (3,5 % на рік) та Ірландія (1,9 % на рік). Збільшення площі і запасів лісів, створення плантацій є позитивними тенденціями, спрямованими на досягнення сталого лісового господарства в регіоні.

ГОЛОВНЕ

- Економіка більшості європейських країн розвивається як ринкова соціально орієнтована і характеризується відкритістю, позитивною динамікою темпів зростання, високим рівнем ВВП на душу населення.
- У структурі економіки більшості європейських країн представлено три основні сектори: первинний, вторинний і третинний.
- У Європі є різноманітна мінеральна сировина, видобуток і споживання якої досить нерівномірний між європейськими субрегіонами і повністю потреби європейських країн не забезпечує.
- У Європі високопродуктивне сільське господарство. Тут склалися три основні типи сільського господарства – північно-, середньо- і південноєвропейський.
- Лісове господарство найінтенсивніше розвивається в Росії та в країнах Північної Європи.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які країни Європи мають найвищий показник ВВП на душу населення?
2. Які основні райони видобутку мінеральних ресурсів у Європі?
3. Чим відрізняється сільськогосподарська спеціалізація в субрегіонах Європи?
4. Чому збільшення площі лісів є стратегічним завданням європейських країн?
5. Користуючись текстом параграфу і картами атласу, позначте на контурній карті «центральною вісь» розвитку Європи.
6. Позначте на контурній карті основні райони видобутку мінеральних ресурсів і країни з інтенсивним розвитком лісового господарства.

§ 8.

ВТОРИННИЙ І ТРЕТИННИЙ
СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Що належить до вторинного сектору економіки?
- З чого складається сфера послуг?

► **Переробна промисловість. Основні регіони промисловості. Реіндустріалізація.** Країни Європи є основними виробниками продукції переробної промисловості, яка належить до вторинного сектору економіки. Частка європейських країн у виробництві продукції переробної промисловості, до якої насамперед належать електроенергетика, машинобудування, чорна і кольорова металургія, хімічна, легка і харчова промисловість, становить близько 40 %. Зростання рівня життя населення в європейських країнах сприяло підвищенню попиту на промислову продукцію споживчого характеру, зокрема побутову електроніку і техніку, а також на автомобілі. Тому за обсягом виробництва в Європі передує **машинобудування**. Майже 50 % усіх машин, що випускаються у світі, виробляється в Європі. Важливими в машинобудуванні є також виробництво електротехнічної продукції та обладнання зв'язку. Основні центри з виробництва електротехнічного й електронного обладнання зосереджені в багатьох країнах ЄС (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Нідерланди та ін.). Найвідомішими фірмами з виробництва побутової техніки, електроніки є «Сіменс» і «Бош» у Німеччині, «Філіпс» у Нідерландах, «Індезіт» в Італії, «Тэфаль», «Мулінекс» у Франції, «Електролюкс» у Швеції та ін., які мають багато дочірніх компаній у різних країнах Європи і світу.

Традиційне машинобудування – верстатобудування, виробництво транспортних засобів, енергетичного обладнання – розвивається в Європі повільнішими темпами, проте його значення в економіці європейських країн залишається стабільно важливим. Країни Європи посідають провідні місця в експорті продукції цих видів машинобудування, серед них є Німеччина (Фольксваген, БМВ, Крайслер), Франція (Пежо, Рено, Сітроен), Велика Британія (Брігіш Лейланд) тощо.

У структурі **виробництва електроенергії** в Європі важливе значення мають ТЕС (понад 70 % усієї електроенергії). Ще понад 15 % електроенергії виробляється на основі нетрадиційних ресурсів, серед яких енергія сонця, вітру, а також біопаливо й відходи. Близько 10 % електроенергії виробляється на атомних електростанціях, решта використовують енергію води. Найбільшими в Європі країнами-виробниками і країнами-споживачами електроенергії є Росія, Німеччина, Франція.

Металургійна промисловість Європи сьогодні працює як на власній, так і на імпортній сировині з Африки, Австралії, Америки. Найбільшими виробниками чорних металів є Німеччина (Рур, Саар), Бельгія (район Льежа, Шарлеруа), Франція (Лотарингія), Росія (Центральна Росія), Україна (Придніпров'я), Люксембург, який називають сталевим карликом і який посідає перше місце за кількістю виробленої сталі на душу населення.

Найзначніші виробники кольорових металів, зокрема алюмінію, – це Велика Британія, Франція, Угорщина; міді, олова і цинку – Німеччина, Велика Британія, Франція, Бельгія; свинцю – Велика Британія.

Хімічна промисловість. Європа позиціонує себе як виробник різноманітної продукції хімічної промисловості, що використовує як місцеву сировину, так і відходи від інших промислових виробництв.

Країни Західної Європи мають провідні позиції у виробництві барвників, пластмаси, хімічних волокон і синтетичного каучуку, медикаментів (Німеччина, Франція, Нідерланди, Бельгія, Швейцарія). У Північній і Східній Європі виробляють продукцію як хімії органічного синтезу, так і основної хімії. Серед країн-виробників хімічної продукції цих субрегіонів слід назвати Польщу, Угорщину, Білорусь, Україну, Росію, а також Велику Британію, Швецію і Норвегію. У Південній Європі найбільші компанії хімічної промисловості зосереджені в Італії.

Легка промисловість представлена в європейських країнах різноманітною продукцією. Проте текстильні й швейні виробництва відчувають гостру конкуренцію з боку інших регіонів і країн, що розвиваються. Тому багато європейських компаній мають свої філіали, наприклад, у країнах Східної і Південно-Східної Азії. Утім в багатьох європейських країнах діють підприємства легкої промисловості, які є світовими лідерами з виробництва товарів високої моди. Такі компанії найбільше представлені у Франції (швейні вироби, галантерея), Італії (виробництво взуття, білизни, жіночого і чоловічого одягу), Німеччині (взуття і хутрова промисловість, виробництво іграшок), Великій Британії (текстильна, швейна, взуття промисловість), Бельгії (виробництво килимових покриттів) тощо. У багатьох країнах Південної і Східної Європи на давальницькій сировині дочірніх підприємств легкої промисловості розвинутих європейських країн також виробляють швейні, хутрові, галантерейні вироби і взуття.

Харчова промисловість. Країни Європи є одними з найбільших виробників харчових продуктів. Тут добре розвиваються м'ясопереробна, молочна, сироварна, олійна промисловість. М'ясопереробна промисловість представлена в Німеччині, Великій Британії, Франції; молочна – у Німеччині, Швейцарії, Австрії, Нідерландах, Данії; сироварна – в Італії, Франції, Нідерландах; олійна – у Франції, Іспанії, Греції, Україні.

Продукція промисловості європейських країн на сьогодні вирізняється високою конкурентоспроможністю, що зумовлено **реіндустріалізацією** – переходом промислового виробництва на прогресивний шлях розвитку, «високі» технології, нові матеріали.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Промислове зростання в Європі. На рівні ЄС чинниками стимулювання реіндустріалізації визначені потужні інвестиції (до 300 млрд євро), інтенсивний розвиток малого та середнього бізнесу, його доступ до глобальних ринків, підвищення якості управління промисловими компаніями. Серед основних напрямів зростання промисловості є: нанотехнології, нові матеріали, мікро- і наноелектроніка, фотоніка, біотехнології та передові методи виробництва.

У результаті тривалого розвитку переробної промисловості в Європі склалися потужні **промислові регіони**, більшість з яких наближена до «центральної осі» розвитку (див. мал. 12 у § 7).

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Користуючись картами атласу і картосхемою «центральної осі» розвитку, позначте на контурній карті найбільші промислові райони Європи: «центральною вісь» розвитку Європи, найбільші промислові регіони: Рур, Великий Лондон, Іль-де-Франс, Верхньосілезький, Придніпров'я, Центральна Росія, Урал.

► **Третинний сектор економіки.** Третинний сектор економіки включає транспорт і сферу послуг. **Транспортна система Європи** – це всі шляхи сполучення, транспортні підприємства і транспортні засоби європейських країн. Серед традиційних видів транспорту, що розвивається в більшості країн Європи, є *залізничний транспорт*. Він характеризується значною протяжністю і дуже густою мережею залізниць, особливо в країнах Бенілюксу, у Німеччині, Франції, Швейцарії. У цих і багатьох інших європейських країнах (Велика Британія, Італія, Іспанія, Австрія, Фінляндія, Норвегія, Данія, Польща) нині функціонують високошвидкісні залізниці, існує система залізниць «Інтерсіті». Найбільшу протяжність залізниць зафіксовано в Росії (понад 85 тис. км). Є в Європі країни, які не мають залізниць і залізничного транспорту. Це, зокрема, Ісландія і Кіпр.

Автомобільний транспорт Європи конкурує із залізничним і за багатьма показниками випереджає його. Протяжність автодоріг сягає понад 2,5 млн км. За кількістю автомобільного парку Європа перебуває на другому місці у світі після країн Північної Америки. Автомобільний транспорт є лідером за перевезеннями пасажирів. Європейські країни – Сан-Марино, Монако, Ліхтенштейн, Ісландія, Люксембург – посідають перші позиції у світі за кількістю автомобілів на 1 тис. осіб. Більшість європейських автомобільних шляхів вирізняються зручністю, освітленням, якістю покриття. Постійно розвивається мережа якісних автомобільних шляхів із твердим покриттям.

Авіаційний транспорт Європи незамінний насамперед у міжнародних пасажирських перевезеннях. Найбільші авіакомпанії регіону – «Бритиш Ервейс» (Велика Британія), «Ер Франс» (Франція), «КЛМ» (Нідерланди), «Люфтганза» (Німеччина) та ін.

Міжнародні і внутрішні рейси обслуговують близько 180 аеропортів, з яких найбільшим є «Хітроу» в Лондоні (щорічно перевозить до 75 млн осіб). Це вузловий аеропорт (аеропорт-хаб), який виконує функцію транспортного вузла для пересадки пасажирів і перевантаження вантажів. Усього в «Хітроу» працює близько 90 авіакомпаній, які зв'язують його зі 170 вузлами по всьому світу. Аеропорт має досить розвинену інфраструктуру: кімнати відпочинку, заклади харчування, місця для молитов, сауни, перукарні, магазини. Серед інших аеропортів-хабів у Європі за пасажиропотоком вирізняються «Руассі-Шарль де Голь» (Франція), «Франкфурт-на-Майні» (Німеччина) та ін.

Водний транспорт представлений у Європі морським і річковим його різновидами. Морський транспорт здійснює переважно міжнародні вантажні перевезення. У Європі розміщені чотири з десяти країн із найбільшим флотом. Це – Греція (з найбільшим за вантажопідйомністю флотом світу), а також Німеччина, Велика Британія і Норвегія. Серед інших європейських країн, що мають морський транспорт, слід відзначити Францію, Нідерланди, Іспанію, Італію, Бельгію. Найбільші морські європейські порти – це Роттердам, Антверпен, Лондон, Гамбург, Генуя, Марсель, Гавр, Барселона.

Річковий транспорт має важливе значення для внутрішніх вантажних перевезень. Загальна протяжність річкових шляхів сягає 100 тис. км. Головними водними артеріями в Західній Європі є Рейн, у Південній і Східній Європі – Дунай, Волга, Дніпро. Рейном транспортується пересічно до 300 млн тонн вантажів щорічно. Каналами річку з'єднано з Одером і Дунаєм, завдяки чому створено зручні водні шляхи.

З кінця 90-х рр. XX ст. в Європі реалізується масштабний проект створення дев'яти міжнародних транспортних коридорів, які з'єднали б усі європейські субрегіони (мал. 15). Чотири з дев'яти коридорів проходять територією України.



Мал. 15. Європейські транспортні коридори

Високорозвинута європейська транспортна система є однією з важливих складових економічного потенціалу регіону, чинником, який сприяє його зв'язкам зі світовим економічним простором.

► **Сфера послуг.** Окрім транспорту, до сфери послуг, що динамічно розвиваються в Європі, належать туризм, фінансово-кредитні послуги, послуги з інформаційних технологій тощо.

Європа належить до одного з найрозвинутіших туристичних регіонів світу. За кількістю туристичних прибуттів (понад 607 млн) і доходами (понад 450 млрд дол.) від міжнародного туризму регіон посідає перше місце у світі. Основними чинниками розвитку туризму в країнах Європи є їхня насиченість природними й культурно-історичними рекреаційно-туристичними ресурсами, високий рівень надання послуг і розвинена інфраструктура. Подорожі до Європи з пізнавальною метою, а також з метою відпочинку і розваг здійснюють туристи з усіх регіонів. Найвідвідуванішими країнами є Франція, Іспанія, Італія, Німеччина і Велика Британія, які входять до десяти найпопулярніших туристичних країн світу.

Європейські країни беруть активну участь у наданні фінансово-кредитних послуг, зокрема здійснюють операції з руху фінансового капіталу в різні куточки світу. Європейські банки вирізняються надійністю і стійкістю до різного роду ризиків. За групою показників, серед яких бізнес-обстановка, фінанси, інфраструктура, репутація і людський капітал, у 2016 р. абсолютним лідером серед світових фінансових центрів став Лондон. До провідних фінансових центрів світу також увійшли такі міста Західної Європи, як Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Париж, Амстердам. Варшава визнана провідним фінансовим центром у Східній Європі.

Європейські країни є лідерами і на ринку інформаційних технологій. До країн-лідерів з розвитку ІТ входять Фінляндія, Швеція, Нідерланди, Швейцарія, Велика Британія, Люксембург. До списку країн, що займаються програмним забезпеченням, входить і Україна.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



У 2016 р. Україна посіла перше місце в Європі у сфері ІТ-аутсорсингу, що являє собою передачу робіт з підтримки, обслуговування і модернізації ІТ-інфраструктури спеціалізованим компаніям, які займаються програмуванням, створенням сайтів, розробкою програмного забезпечення та обслуговуванням техніки. На сьогодні в Україні налічують близько 100 тисяч ІТ-фахівців, кількість яких може зрости вдвічі протягом наступних чотирьох років.

ГОЛОВНЕ

- Вторинний сектор економіки Європи представлено переробною промисловістю в усіх субрегіонах.
- Найбільше високотехнологічної продукції машинобудування, хімічної, легкої і харчової промисловості виробляють країни Західної Європи.
- Стратегічним завданням країн ЄС є реінтеграція промисловості.
- За показниками розвитку сфери послуг, а саме: транспорту, туризму, кредитно-фінансових та інформаційних послуг – європейські країни посідають у світі провідні позиції.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Яка продукція машинобудування європейських країн є найконкурентоспроможнішою?
2. Які промислові райони сформувалися в Європі?
3. Які показники підтверджують лідерство Європейського регіону в міжнародному туризмі?
4. Чим зумовлено лідерство країн Європи у фінансово-кредитних послугах?
5. Поясніть розміщення металургійної і хімічної промисловості в Європі.
6. Користуючись картами атласу і текстом параграфа, позначте найбільші морські порти й аеропорти-хаби в Європі.



ПРАКТИЧНА РОБОТА № 1

Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи (на вибір учні/учня).

ДОСЛІДЖЕННЯ (НА ВИБІР)



1. Інтеграційні та дезинтеграційні процеси у Європі.
2. Відновлювальна електроенергетика в країнах Європи: регіональні особливості й відмінності.
3. Структура й просторова організація виробництва чорних металів у країнах Європи.

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✪ *знати* основні показники, які визначають місце країн Європи в регіоні й світі; домінуючі складники секторів європейських країн;
- ✪ *уміти складати* комплексну економіко-географічну характеристику Німеччини, Франції, Великої Британії, Італії, Польщі, Білорусі, Росії; картосхему просторової організації економіки цих країн;
- ✪ *показувати на карті* найбільші міста зазначених країн, світові міста, промислові райони, найбільші морські порти, аеропорти, їхні фінансові й туристичні центри;
- ✪ *використовувати тематичні карти* для обґрунтування особливостей системи розселення і розміщення виробництва товарів і послуг у межах кожної з країн;
- ✪ *обґрунтовувати* особливості експорту й імпорту товарів і послуг країн Європи;
- ✪ *прогнозувати* перспективи розширення економічних зв'язків України з країнами Європи в межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

§ 9. НІМЕЧЧИНА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЇНИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- До якого європейського субрегіону належить Німеччина?
- До якої групи країн за рівнем економічного розвитку належить Німеччина?

► **Місце країни у світі та регіоні.** Офіційна назва країни – Федеративна Республіка Німеччина, площа – 357,04 тис. км², населення – понад 82 млн осіб. Німеччину називають європейським велетнем і не лише за економічними показниками, а й за географічними особливостями. Так, за площею вона перебуває на шостому місці в Європі після Росії, України, Франції, Іспанії та Швеції. За кількістю населення посідає перше місце серед країн Західної Європи і друге – серед усіх європейських держав. А її середня густина населення є однією з найвищих у Європі і становить 233 особи/км².

Німеччина – парламентська республіка за формою правління і федеративна держава за формою державного устрою. Вона поділяється на 16 федеральних земель (мал. 16). Найбільшою із земель є Баварія, а найзаселенішою – Північний Рейн-Вестфалія. Три із шістнадцяти земель є фактично містами. Це столиця ФРН Берлін, північне портове місто Гамбург і промислове місто Бремен. Німеччина є одним з ініціаторів створення ЄС, членом НАТО й ООН.

Німеччина розміщується на сході Західної Європи в оточенні добре розвинених європейських країн – її економічних і політичних партнерів. На півночі вона межує з Данією, на сході її сусідкою є Польща, на південному сході має протяжні кордони із Чехією, на півдні ФРН має спільні кордони з Австрією і Швейцарією, на заході – з Францією, а на північному заході – з країнами Бенілюксу. Окрім того, на півночі територія Німеччини виходить до Північного і Балтійського морів.



До I тисячоліття до н. е. на теперішній території Німеччини поселилися кельтські й германські племена, які потрапили сюди зі сходу. У V ст. н. е. германське плем'я франків перемогло римлян, які вели боротьбу за контроль над цією територією. У IX ст. н. е. Римська імперія тут була відроджена. Після остаточного розпаду Римської імперії територією Німеччини володіли австрійські Габсбурги. Упродовж XVI ст. у країні розвивався рух Реформації, який призвів до війни і розділив Німеччину на дві держави: протестантську і римо-католицьку. У 1871 р. Німеччина об'єдналася під владою прусського прем'єр-міністра О. Бісмарка. Протягом XX ст. Німеччина програла дві світові війни. Після Другої світової війни була розділена на дві держави – Східну Німеччину – НДР і Західну – ФРН. У 1990 р. Німеччина знову стала єдиною державою.

Німеччина є однією з найрозвиненіших постіндустріальних країн світу, а також одним із лідерів світової і європейської економіки. Саме це і засвідчують показники розвитку економіки країни. У 2016 р. за показником ВВП (3,8 млрд дол.) країна посідала четверте місце у світі після США, Китаю та Японії. Німеччина має один із найвищих (понад 43 тис. дол.) показників ВВП на душу населення у Європі, поступаючись деяким країнам Північної і Західної Європи.

За обсягом промислового виробництва Німеччина посідає четверте місце у світі після Китаю, США та Японії. А за обсягом експорту, імпорту і загальним товарообігом зовнішньої торгівлі розташувалася на третьому місці після США і Китаю.

► **Чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Це насамперед адекватна державна політика щодо розвитку країни і визначення пріоритетних сфер економіки та її міжнародної спеціалізації, інтенсивна зовнішня торгівля, раціональне використання ресурсного потенціалу, використання досягнень науково-технічного прогресу, а також людський чинник.

Німеччина є країною-лідером за розвитком наукової діяльності, результати якої постійно впроваджуються в економіку. Найбільшими секторами наукових досліджень є автомобілебудування, екологія, енергетика, науки про життя і здоров'я, фармацевтика і біотехнології тощо (мал. 17).

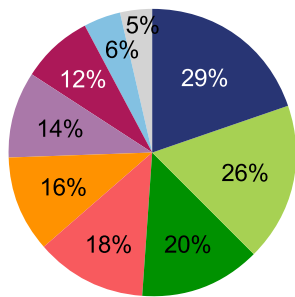
Німеччина має різноманітні *природні ресурси*, проте повністю всіх її потреб вони не забезпечують. Серед корисних копалин слід виділити значні запаси високоякісного кам'яного і бурого вугілля (Рурський, Саарський, Лаузицький, Середньонімецький басейни), калійної солі (поблизу



ВВП земель на одну особу, %
Середньонаціональний = 100 %

- понад 120
- 100–119
- 80–99
- 60–79
- нижче 60

Мал. 16. Поділ Німеччини на федеральні землі



- Автомобілебудування
- Екологія
- Енергетика
- Науки про життя та здоров'я
- Фармацевтика та біотехнології
- Вимірювальні прилади
- Сучасні матеріали
- Аерокосмічний (цивільний)
- Сільське господарство і продукти харчування

Мал. 17. Частка від загальносвітових витрат секторів наукових досліджень Німеччини

Гарца). З паливних ресурсів заслуговують на увагу родовища природного газу на півночі Німеччини, загальний обсяг яких оцінюють у 340 млрд м³. Крім того, в Німеччині є значні поклади сировини для виробництва будівельних матеріалів, керамічних виробів і скла, родовища залізної руди і кам'яної солі.

Німеччина багата на бальнеологічні ресурси, зокрема лікувальні мінеральні води, що інтенсивно використовуються в рекреаційному господарстві. Туристична привабливість країни визначається також річками (Рейн, Дунай, Одер, Ельба), морськими узбережжями на півночі, гірським рельєфом Баварського плоскогір'я та Альп на півдні і мережею національних природних парків.

Німеччина вирізняється висококваліфікованим працересурсним потенціалом. Одним з основних чинників забезпечення високої конкурентної позиції країни у виробничій сфері є професійне навчання молоді, у якому теоретичні заняття поєднуються з виробничою діяльністю. Насамперед це практикується у машинобудуванні і хімічній промисловості.

► **Система розселення і роль федеральних земель.** Із 82 млн мешканців Німеччини близько 74 млн осіб мають німецьке громадянство, решта – це іноземці, які мешкають у країні і мають право на проживання і працю. За даними ООН, Німеччина на третьому місці у світі, після США і Саудівської Аравії, за чисельністю іноземних мігрантів (понад 11 млн осіб у 2016 р.).

Населення країни розміщене нерівномірно, проте характеризується меншою нерівномірністю, ніж у країнах із домінуванням одного міського центру. Понад 75 % населення проживає в містах і міських агломераціях (табл. 1).

Найгустонаселенішою територією є так звана Рейнська вісь, що простягається від Рурської агломерації до агломерації Франкфурта-на-Майні, а також включає Штутгарт і Мюнхен. Це найбільша вісь концентрації населення не

Таблиця 1. Найбільші агломерації Німеччини (2016 р.)

Місце серед найбільших агломерацій країни	Назва	Земля	Населення (млн осіб)	Примітка (включає міста)
1	Рур	Північний Рейн-Вестфалія	5,6	Ессен, Дортмунд, Дуйсбург
2	Кельн-Дюссельдорф	Північний Рейн-Вестфалія	4,85	Бонн, Вуперталь
3	Берлін	Берлін	4,5	–
4	Франкфурт-на-Майні	Гессен	3,125	Вісбаден, Майнц, Дармштадт
5	Гамбург	Гамбург	2,75	–

лише Німеччини, а й усієї Західної Європи. Пересічна густина населення сягає тут понад 500 осіб на км².

Інша важлива вісь розселення населення Німеччини тягнеться на схід від Рурської агломерації через Ганновер, Брауншвайг і Магденбург і далі з відгалуженням на південь до індустріального району Галле. Підвищена густина населення спостерігається також у Берліні і в економічних зонах навколо таких міст, як Гамбург, Бремен, Нюрнберг.

У сільських районах за межами основної осі розселення густина населення не перевищує 200, а подекуди – 100 осіб/км². Малозаселеними також є Північногерманська низовина, землі Мекленбург-Передньої Померанії, Баварського лісу, Верхнього Пфальцу.

► **Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни.** Німеччина входить до країн «Великої сімки». Економічна модель розвитку країни представлена соціально-ринковою системою, яка є компромісом між економічним зростанням і рівномірним розподілом багатства. Досить часто Німеччину називають «локомотивом» європейської економіки, що, не в останню чергу, пов'язано з досить високим, порівняно з іншими постіндустріальними країнами, показником промисловості – 30 % у структурі ВВП. На сферу послуг припадає понад 69 % ВВП, а на аграрний сектор – лише близько 1 %.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Користуючись офіційним сайтом Євростату <http://ec.europa.eu/eurostat>, підберіть актуальну інформацію про розвиток економіки Німеччини.

Завдяки виваженій державній політиці спостерігається тенденція суттєвого зростання німецької економіки. У 2016 р. економіка Німеччини зросла найбільше за останні п'ять років.

Німецькі ТНК посідають провідні позиції у світових рейтингах. До списку Global 500 входять 30 компаній із сумарним доходом понад 1,8 млрд дол. (табл. 2).

Таблиця 2. ТНК Німеччини у списку Global 500, 2016 р.

Місце компанії*	Компанія	Сфера діяльності	Дохід (млн дол.)	Прибуток (млн дол.)
1/7	Volkswagen	Автомобілебудування	236600	-1520
2/16	Daimler	Автомобілебудування	165800	9345
3/32	E.ON	Енергетика	129277	-7774
4/34	Allianz	Страховання	122948	7339
5/51	BMW	Автомобілебудування	102248	7065
6/71	Siemens	Промисловий конгломерат	87660	8338
7/87	Robert Bosch	Машинобудування	78323	3542
8/88	BASF	Хімічна промисловість	78147	4423
9/90	Deutsche Telecom	Телекомунікації	76793	3610
10/101	Metro	Торгівля	71266	769

* Перше число – місце в країні, друге – місце у списку Global 500.

ГОЛОВНЕ

- ФРН – це країна Західної Європи, яка за географічними й економічними показниками є лідером у Європі і світі.
- Понад 75 % населення проживає в містах і міських агломераціях.
- Основні чинники розвитку країни – це державна економічна політика, використання наукових досягнень, інтенсивна зовнішня торгівля, раціональне використання наявного ресурсного потенціалу, висококваліфіковані трудові ресурси.
- Німеччина – це високорозвинута постіндустріальна країна Європи і світу, що входить до «Великої сімки».

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які показники економічного розвитку Німеччини визначають лідерські позиції країни в Європі і світі?
2. Яке місце займають ТНК Німеччини в Європі і світі?
3. Чим обумовлений сучасний розвиток Німеччини?
4. Поясніть роль федеральних земель Німеччини в розселенні населення.
5. Користуючись картами атласу, порівняйте забезпеченість ресурсами західних і східних земель ФРН.
6. Складіть візитівку Німеччини.

§ 10. НІМЕЧЧИНА: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Що таке міжнародна спеціалізація?
- Які передумови розвитку економіки Німеччини?

► **Домінуючі складники третинного сектору.** Сфера послуг Німеччини представлена різноманітними секторами, серед яких основними є торгівля, громадський транспорт і банківська сфера. У німецькій торгівлі функціонує 730 тис. підприємств, на яких зайнято 4,4 млн осіб, що становить майже 13 % усіх зайнятих.

Особливістю Німеччини є систематичне проведення ярмарків і виставкових заходів, більшість з яких мають статус міжнародних.

Торговельні підприємства Німеччини і мережі супермаркетів традиційно на верхніх позиціях німецького бізнесу. Вони широко представлені як у самій ФРН, так і в інших країнах світу.

Не останнє значення для німецької економіки має транспорт і транспортна інфраструктура, яка складається з високоякісних автомагістралей, залізничних шляхів, потужних транспортно-логістичних центрів, аеропортів (у Франкфурті-на-Майні, Дюссельдорфі, Мюнхені) і морських портів (у Гамбурзі та Бремені).

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Німецька компанія «Метро» є європейським торговельним лідером, щорічний обіг якого становить близько 50 млрд євро і в якому працює майже 250 тис. населення. Найвищі сходинки на європейському транспортному ринку посідають німецькі компанії «Lufthansa» (авіаційний транспорт) із обігом у 17 млрд євро і з кількістю зайнятих 90 тис. і «Bahn» (залізничний транспорт), відповідні показники якої становлять близько 16 млрд євро і 214 тис. працюючих.

Німеччина є світовим лідером у банківській сфері. Провідні банки країни, зокрема Дойче Банк, Дрезден Банк, Комерційний Банк, є основними внутрішніми інвесторами економіки країни. Довкола банків формуються потужні фінансово-промислові об'єднання. Банки Німеччини ведуть активну роботу і на іноземних ринках фінансів та інвестицій.



Мал. 18. Бранденбурзькі ворота

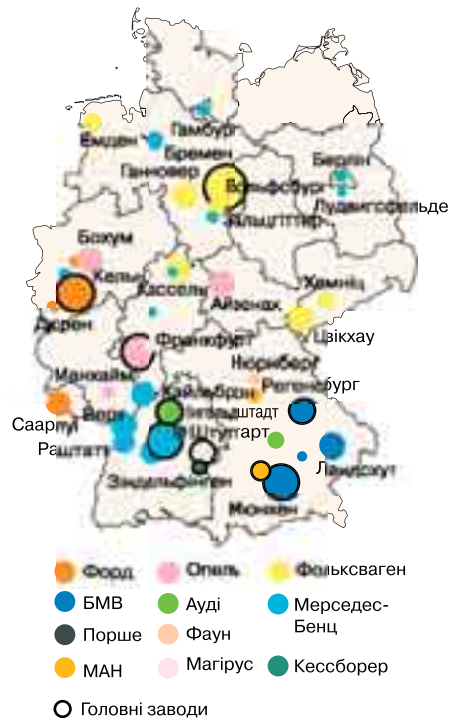
До третинного сектору економіки Німеччини належить рекреаційно-туристична діяльність. За основними показниками її розвитку (туристичними прибуттями до країни і доходами) Німеччина входить до ТОП-10 країн світу, посідаючи 7–8 місця. У Німеччині переважає діловий, екскурсійно-пізнавальний і рекреаційний туризм. Серед туристичних міст варто згадати Берлін із Бранденбурзькими воротами (мал. 18), Дрезден із палацовим комплексом Цвінгер і Дрезденською картинною галереєю, Гамбург, Бремен, Кельн, Дюссельдорф, Мюнхен та ін. – міста проведення різноманітних виставок і фестивалів світового рівня.

Рекреаційний туризм у країні пов'язаний із наявністю бальнеологічних ресурсів. На їхній основі у Німеччині діє близько 50 курортів, багато з яких надзвичайно престижні, зокрема Баден-Баден, Бад-Кіссинген, Бад-Фюссінг та ін. Щорічно на німецьких курортах оздоровлюється понад 1 млн осіб. Гірськокліматичні курорти зосереджені в німецьких Альпах.

► **Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.** Машинобудівний комплекс ФРН, продукція якого забезпечує понад половину всього товарного експорту країни, є одним із найважливіших у міжнародній спеціалізації (мал. 19). Випуск автомобілів є основою машинобудівної промисловості Німеччини і визначає її міжнародну спеціалізацію. За виробництвом автомобілів країна посідає перше місце в Європі і четверте у світі після Китаю, США, Японії.

Провідні позиції в автомобілебудуванні посідають компанії Фольксваген, Daimler, BMW, Ауді, Порше (дві останні у складі Фольксваген). Основні заводи компанії Фольксваген розташовані у Вольфсбурзі, Ганновері, Брауншвайзі, Зальцгіттері, Daimler – у Штутгарті і Бремені, BMW – у Мюнхені (мал. 19), Регенсбурзі, Ландсхуті.

Складовими машинобудування Німеччини, які визначають її міжнародну



Мал. 19. Міста ФРН – центри машинобудування

спеціалізацію, є також виготовлення верстатів та іншого устаткування для промислових підприємств, сільськогосподарської техніки, важких металомістких машин, зокрема кранів, мостів, гірничого, металургійного й енергетичного обладнання.

У багатьох країнах світу відома різноманітна продукція й електротехнічної промисловості й електроніки, виробленої в Німеччині. Це насамперед продукція промислового призначення (кабелі, трансформатори, генератори тощо), а також побутові товари – холодильники, пральні машини, пылососи, електричні інструменти тощо. Якісна і конкурентоспроможна електротехніка виробляється на відомих у всьому світі підприємствах – концернах Siemens AG (Мюнхен), Hager (Бліскастель), Robert Bosch GmbH (Герлінген) та ін.

Авіаційно-космічна промисловість представлена близько 150 компаніями, серед яких найбільшими є концерни Daimler AG й Airbus Group, розташовані в Мюнхені, Гамбурзі, Бремені. Частка цивільного авіабудування у структурі авіакосмічного виробництва становить 68 %, військового – близько 23 %, космічного – близько 9 %.

До експортоорієнтованих виробництв Німеччини належить і хімічна промисловість, провідні позиції якої у світі є беззаперечними впродовж майже ста років. Головні райони хімічного виробництва розташувалися уздовж долини Рейну. Це Рейнсько-Вестфальський, Рейн-Майнський райони і Верхній Рейн, де виробляють понад 50 % усієї хімічної продукції. Найбільші центри: Людвігсгафен – хімічна столиця країни, Леверкузен, Дюсельдорф, Гамбург, Франкфурт-на-Майні та ін.

Лідерами європейської хімічної і хіміко-фармацевтичної індустрії нині є німецькі концерни BASF, асортимент продукції якої налічує понад 7000 найменувань; Bayer, що випускає хімічну і фармацевтичну продукцію; Henkel, який спеціалізується на виробництві мийних засобів, косметики, клеїв; Beiersdorf – мийні засоби, косметика, парфумерія – і багато інших компаній.

Окремою складовою економіки ФРН є оборонно-промисловий комплекс. Тут країна тісно співпрацює з партнерами по НАТО і ЄС. До складу комплексу входять близько 80 основних підприємств і ще дві тисячі компаній з випуску деталей і комплектуючих.

Легка промисловість Німеччини виготовляє різноманітну продукцію, зокрема й для експорту. Це насамперед текстиль, одяг, взуття, шкіряна галантерея. Підприємства легкої промисловості, зокрема Picard, мають широку мережу філій в інших країнах, серед них і Україна.

► **Особливості аграрного сектору.** У сільському господарстві Німеччина використовує майже 50 % своєї території, хоча сільськогосподарське виробництво формує лише близько 1 % ВВП. Така низька частка сільського господарства у створенні ВВП не свідчить про його недостатній розвиток, а, навпаки, характеризує високу продуктивність праці у цій сфері.

У структурі аграрного сектору домінує тваринництво, зокрема скотарство, свинарство і птахівництво, які виробляють до 70 % товарної продукції. У рослинництві значні площі зайняті кормовими культурами, що зумовлено потребами тваринництва. З цією метою вирощують кормовий буряк, кукурудзу на корми, люцерну, конюшину та ін. кормові трави. Незважаючи на це, значну кількість кормового зерна Німеччина імпортує. Продовольчим зерном країна забезпечує себе майже повністю. Тут вирощують переважно жито, овес, ячмінь. Добре розвиваються також картоплярство, виноградарство і садівництво. Сільське господарство є потужною базою для розвитку харчової промисловості.



Користуючись картами атласу і додатковими джерелами інформації, назвіть основні виробництва харчової промисловості Німеччини. Які з них виробляють продукцію на експорт? Які з німецьких товарів харчової промисловості є на українському ринку?

► **Характерні риси просторової організації господарства.** Рівень економічного розвитку Німеччини і спеціалізація дещо відрізняються за окремими економічними районами, серед яких Північна Німеччина, Північний Рейн-Вестфалія, Прирейнський південний захід, Баварія, Південь Східної Німеччини і Бранденбург із Берліном.

Північна Німеччина займає велику площу, виходить до моря, виконує різноманітні функції, серед яких основними є аграрні й торговельно-транспортні функції.

Північний Рейн-Вестфалія – район, що виконує важливі промислові, фінансові й сільськогосподарські функції. Економічний комплекс району формується переважно навколо промислової агломерації Руру. Тут розвинуті майже всі промислові виробництва, які орієнтуються на експорт, зокрема машинобудування.

Прирейнський південний захід є найрозвинутішим і найбільшим за своїм економічним потенціалом районом Німеччини. Virізняється виробництвом продукції машинобудування і хімічних товарів, а в сільському господарстві – вирощуванням овочів, винограду і тютюну.

Баварія – найбільший за площею район Німеччини, посідає третє місце в країні за промисловим і сільськогосподарським потенціалом. Промисловість представлена новітніми виробництвами, передусім електротехнічним і автомобілебудуванням. Вирощують пшеницю, хміль, ячмінь. Розвинуте пивоваріння.

Південь Східної Німеччини – колись економічно найрозвинутіша територія східних земель. Нині відбувається так звана реіндустріалізація району, створення конкурентоспроможних підприємств і виробництв.

Бранденбург із Берліном – це район, навколо якого утворилася Німеччина. Виконує різноманітні функції, серед яких основною є столична. Берлін – головний економічний і політичний центр району й усієї країни.

► **Зовнішні економічні зв'язки** країни представлені різними формами, серед яких основними є зовнішня торгівля товарами і послугами, інвестиційна діяльність, спільне підприємництво. За обсягами експорту ФРН посідає 2–3 місце у світі. Основними експортними товарами є автомобілі й технологічне обладнання, продукція хімічної і хіміко-фармацевтичної промисловості, метал, продукти харчування, текстильної і швейної промисловості. Подібним до експорту є й перелік імпортованих товарів, проте в ньому значну частку становлять енергоносії – природний газ і нафта.

Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, що зберігається з 1952 р., нині становить понад 300 млрд дол. (друге місце у світі після Китаю).

Географія експорту й імпорту подібна до інших країн Євросоюзу. Майже 60 % експорту й імпорту припадає на країни ЄС. Потужними торговельними партнерами Німеччини є США і Китай (табл. 1). З більшістю країн світу Німеччина має позитивний торговельний баланс, за винятком Нідерландів (як країни-транзитера, отримуючи через морський порт Роттердама значну кількість імпортованих вантажів), Китаю, Японії.

Таблиця 1. Географія експорту й імпорту Німеччини

Країни	Експорт (%)	Імпорт (%)
США	9,6	4,7
Франція	8,6	7,6
Велика Британія	7,5	4,2
Нідерланди	6,6	13,7
Китай	6,0	7,3
Італія	4,9	5,2
Австрія	4,8	4,2
Польща	4,4	5,0
Швейцарія	4,2	4,2
Інші країни	43,4	43,9

ФРН є одним із найбільших інвесторів для Іспанії, Португалії, Греції та інших країн ЄС. Обсяг прямих німецьких інвестицій у 2015 р. становив понад 2 млрд дол. Значно посилюється інтерес німецьких інвесторів до країн Центральної і Східної Європи, зокрема в автомобілебудуванні, хімічній промисловості, телекомунікаціях, зв'язку й інформаційних технологіях.

► **Міжнародні зв'язки України з Німеччиною.** Україна також входить до двадцяти найважливіших партнерів Німеччини. ФРН експортує до України різноманітну продукцію машинобудування, тканини, одяг, продукти харчування. Станом на середину 2016 р. обсяг прямих інвестицій з Німеччини в економіку України становив 5447,4 млн

дол., що дорівнює понад 12 % від усіх іноземних інвестицій. Кількість підприємств із німецьким капіталом перевищує тисячу.

Широко розвивається співробітництво двох держав у сфері науки, освіти і культури. В Україні продуктивно працюють бюро різноманітних німецьких фондів (Аденауера, Еберта, Зайделя), відділення Інституту Гете. У Німеччині відбуваються стажування українських студентів і викладачів.

ГОЛОВНЕ

- У Німеччині сфера послуг, зокрема торгівля, транспорт і банківська діяльність, за створенням ВВП посідають передові позиції.
- Виробництвами, що визначають міжнародну промислову спеціалізацію Німеччини, є автомобілебудування, електротехнічна, авіакосмічна, хімічна, легка промисловість.
- Аграрний сектор є високопродуктивним і загалом забезпечує потреби країни.
- Основні економічні райони Німеччини – Північна Німеччина, Північний Рейн-Вестфалія, Прирейнський південний захід, Баварія, Південь Східної Німеччини і Бранденбург із Берліном.
- Німеччина має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі.
- Найголовнішими зовнішньоекономічними партнерами Німеччини є країни ЄС, США і Китай.
- Німеччина є економічним партнером України.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які сфери економіки, товари і послуги Німеччини мають європейське і світове значення?
2. Чим характеризується розміщення промислового і сільськогосподарського виробництва по території країни?
3. Поясніть статті експорту й імпорту Німеччини, їхню географію.
4. Оцініть роль сфери послуг у розвитку економіки країни.
5. Позначте на контурній карті центри виробництва промислової продукції міжнародного значення.
6. Підберіть актуальну інформацію про співробітництво України з Німеччиною.

§ 11. ФРАНЦІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЇНИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- До якого європейського субрегіону належить Франція?
- До якої групи країн за рівнем економічного розвитку належить держава?

► **Місце країни у світі та регіони.** Офіційна назва держави – Французька Республіка. Її площа становить 551,6 тис. км² (третє місце в Європі та 49 у світі), а населення – понад 67 млн осіб (четверте місце в Європі і 22 у світі), пересічна густота населення – 109 осіб на км².

Форма державного правління – президентсько-парламентська республіка. Франція є унітарною державою. Вона складається разом із Корсикою з 22 регіонів, які поділяються на 96 департаментів (мал. 20). Заморськими департаментами Франції є Французька Гвіана, Гваделупа, Мартиніка, Реюньон. Її територіальними одиницями з особливим статусом є: Майотта, Сен-П'єр, Мікелон. Заморські французькі території представлені багатьма островами, зокрема Французькою Полінезією. Столиця Франції – місто Париж. Державна мова країни – французька. Франція – член ЄС і НАТО, входить до «Великої сімки», є засновником ООН.

Географічне положення Франції на заході Європи вигідне для соціально-економічного розвитку. Моря і гори утворюють природні кордони країни з усіх боків, окрім північно-східної частини, і водночас є важливими природними ресурсами. На заході, півночі і півдні територія країни омивається водами Атлантичного океану, зокрема його Біскайською затокою, протокою Ла-Манш і теплим Середземним морем. Країна розташована на великому плато, яке на півночі перетинають річки Сена і Марна. На північному сході вздовж кордонів з Бельгією поверхня горбиста, укрита лісами. Південніше над долиною Рейну підіймаються гори Вогези. Саме тут проходить кордон Франції з Німеччиною. Далі на кордоні зі Швейцарією простягається гірський ланцюг Юра. Піренейські гори створюють природний кордон між Францією й Іспанією. На кордоні з Італією височіють грандіозні Альпи. Отже, Франція оточена такими природними об'єктами, які становлять її природну скарбницю, межує з такими сусідами, з якими склалися тісні політичні й економічні зв'язки.

Франція належить до найрозвинутіших постіндустріальних країн світу і є одним з лідерів європейської і світової економіки. За розміром ВВП (2422 млрд дол.) країна посідає шосте місце у світі. Станом на кінець 2016 р. економіка Франції посіла друге місце в ЄС за ВВП.

За показником ВВП на одну особу (понад 39 тис. дол.) Франція



Мал. 20. Регіони Франції

дещо поступається деяким країнам Європи і США, посідаючи 22 позицію у світі.

За обсягом промислового виробництва Франція на третьому місці в Європі після Німеччини і Великої Британії. За обсягом експорту у 2016 р. Франція посіла друге місце в Європі після Німеччини і шосте місце у світі. За обсягом імпорту – також шосте місце у світі, третє місце в Європі (після Німеччини і Великої Британії).

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Французька мова як основа франкофонії. Термін «франкофонія» з'явився в 1880 році, коли французький географ Онезім Реклю вжив його для визначення всіх людей і країн, що говорять французькою. Сьогодні слово «франкофонія» пишеться з малої літери, коли йдеться про франкомовних людей. Слово «Франкофонія» з великої букви означає сукупність народів, що використовують більше чи менше французьку мову в повсякденному житті і спілкуванні. Сьогодні Франкофонія з великої букви – це зародження і розвиток франкофонного руху й оформлення його в Міжнародну організацію франкофонії (МОФ). До цієї організації долучилася й Україна, зокрема вже кілька років поспіль у великих містах нашої держави – Києві, Львові проводяться Дні Франкофонії в Україні.

► Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.

Характерною особливістю Франції завжди була визначальна роль держави в економічному розвитку країни. Під державним контролем тривалий час перебували всі сфери економіки, зокрема й ті, що визначали її міжнародну спеціалізацію.

Важливим чинником розвитку економіки Франції є її природно-ресурсний потенціал. Природні умови і ресурси країни загалом сприятливі для ведення господарства і комфортного проживання людей. Природні умови, а саме рельєф більшості території країни і клімат, сприятливі для ведення сільського господарства. На мінеральні ресурси Франція небагата. Так, у Лотарингії є незначні запаси кам'яного вугілля і залізної руди, у Центральному масиві – запаси урану, який використовують на атомних електростанціях. Як енергетичний ресурс використовується також енергія гірських річок. На півдні – у Провансі і Лангедоці – видобувають боксити. Країна багата на природні будівельні матеріали, а також калійну і кухонну сіль.



Мал. 21. Середземноморський маквіс на Корсиці

Особливості рельєфу, а саме гірські масиви Альп і Піренеїв, є важливим чинником розвитку туризму. Туристичними ресурсами є й морські узбережжя з чудовими пляжами, судноплавні річки, серед яких Сена, Луара, Гаронна, Рона. У межах країни експлуатуються численні джерела цілющих мінеральних вод. Територія Франції вкрита широколистяними лісами, які становлять понад 25 % площі країни, на півдні – середземноморський маквіс (мал. 21), що подекуди змінює культурна рослинність – мас-

линові гаї, виноградники, фруктові і декоративні дерева. З метою збереження флори і фауни створено 11 національних природних парків, ландшафти яких є важливими рекреаційними ресурсами країни.

Франція має висококваліфіковані кадри, нове технологічно модернізоване обладнання, цікаві науково-технічні розробки, які сприяють розвитку конкурентоспроможних виробництв світового значення. Частка бюджетних витрат на науку у Франції не поступається аналогічним показникам у США, Німеччині, Великій Британії. За цим показником країна посідає друге місце в Європі і сьоме у світі.

Кількість працездатного населення Франції становить понад 29 млн осіб, які переважно працюють у сфері послуг. Працересурсний потенціал країни є одним із найвищих у Європі. Економічно активне населення відрізняється високим рівнем професійних компетентностей і продуктивністю праці.

► **Система розселення.** Населення розміщене по території Франції нерівномірно. У містах проживає 79,5 % французів. Основними формами розселення міського населення в країні є місто і міська агломерація з урбанізаційним центром. Згідно зі стандартами Національного інституту статистики й економічних досліджень, будь-яка велика агломерація є системою, яка складається на основі взаємозв'язків між центром, напівпериферією і периферією. Таких агломерацій у країні понад 45. Ядром французької агломерації є велике місто. Особливістю для Франції є те, що містом тут вважається населений пункт, де проживає не менше ніж 1000 мешканців. Тому більшість агломерацій у Франції розміщується навколо центральних міст, населення яких не перевищує 300 тис. осіб.

Найбільша густина населення спостерігається навколо Парижа, де сформувалася одна з найбільших у Європі міських агломерацій (див. Додаток). Іншими міськими агломераціями Франції є Ліон (1,93 млн осіб), Марсель (1,64 млн), Лілль (1,29 млн), Бордо (1,01 млн осіб).

Значна частина населення Франції мешкає у приміській зоні. Так, населення Парижа становить 2,23 млн осіб, а разом із населенням передмість (район Іль-де-Франс) – за різними даними від 10 до 12 млн осіб.

Національне надбання



Провідним науковим центром Франції є Національний центр наукових досліджень. Є ціла низка наукових центрів, зокрема в Марселі (фізика, біохімія, нейрофізіологія), у Бельвю (фізика високого тиску, радіаційна хімія, електроліз), у Фон-Роме-Одейо (сонячна енергія), у Страсбурзі (біологія, ядерна фізика, спектроскопія) тощо. Стратегічні напрями французької науки – забезпечення незалежності в енергетиці, військовій сфері, розвитку транспорту і космічних досліджень. Результатами наукових досліджень стали надзвуковий пасажирський літак Concorde, літаки родини Airbus, швидкісний залізничний транспорт, атомна енергетика тощо. На виробництво ракети-носія Ariane і літака Airbus французи витратили вп'ятеро менше коштів, ніж США на виробництво аналогічної продукції, що свідчить про високий рівень французьких науковців.

► **Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни.** Державна економічна політика поступово змінювалася від абсолютного впливу, «політики жорсткої економії», до жорсткої ліберальної економічної політики, яка супроводжувалася приватизацією, зниженням ролі держави в еконо-

міці, заохоченням інвестувань у науку. Починаючи з 2012 р. для економіки Франції характерні підвищення податкової ставки на великі доходи, зниження частки атомної електроенергії з 75 до 50 %, будівництво соціального житла, стримування зростання заробітної плати. Наслідком таких змін стало зростання приросту ВВП – 1,5 %, низька інфляція – 0,7 %, зниження безробіття до 9,9 % і державного боргу до 90 % ВВП.

Сучасна структура економіки Франції представлена всіма секторами (табл. 1).

Таблиця 1. Структура економіки Франції, 2015 р.

Сектор економіки	ВВП за секторами (%)	Робоча сила за секторами (%)
Послуги	78,77	79,83
Промисловість і будівництво	19,49	17,39
Сільське господарство, лісове господарство, рибальство	1,74	2,78

На основі наведених даних Францію цілком можна назвати постіндустріальною країною. Адже провідні позиції у структурі економіки посідає сфера послуг. Її частка у створенні ВВП в понад 4 рази перевищує частку промисловості. Деяко вищою, ніж у Німеччині, є частка сільського господарства у створенні ВВП Франції. Це підкреслює особливу роль аграрного сектору в економіці країни.

Суттєвою рисою сучасної економіки Франції є високий рівень оподаткування, який сягає понад 60 %. Наслідком цього є переведення окремих підприємств за межі країни, зокрема в Центральну і Східну Європу, Східну і Південно-Східну Азію.

Французькі ТНК посідають провідні позиції у світових рейтингах (табл. 2). До списку Global 500 у 2016 р. входило 29 компаній (четверте місце у світі).

Таблиця 2. Французькі ТНК у списку Global 500, 2016 р.

Місце компанії	Компанія	Сфера діяльності	Дохід (млн дол.)	Прибуток (млн дол.)
1/24	Total	Нафтогазова	143421	5087
2/33	AXA Group	Страхування	129250	6231
3/39	BNP Paribas	Банківські послуги	111531	7426
4/43	Societe Generale	Банківські послуги	107736	4438
5/73	Carrefour	Роздрібна торгівля	87474	1087
6/77	Credit Agricole	Банківські послуги	84099	3900
7/80	Electricite de France	Енергетика	83202	1317
8/89	Engie	Енергетика	77520	-5122
9/140	Peugeot	Автомобілебудування	60651	997
10/144	Auchan Holding	Роздрібна торгівля	60158	575

ГОЛОВНЕ

- Франція – це велика за розмірами парламентсько-президентська республіка, що розташовалася на заході Європи, входить до країн «Великої сімки».
- Країна багата на земельні й рекреаційно-туристичні ресурси, меншою мірою забезпечена мінерально-сировинними ресурсами.
- Чинниками розвитку сучасної економіки є державна економічна політика, високий рівень розвитку наукового і працересурсного потенціалу.
- У Франції переважає міське населення, сформовані понад 45 міських агломерацій.
- У країні сформована ринкова соціально орієнтована економіка з великою часткою сфери послуг.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які найважливіші чинники формування сучасної економіки Франції?
2. Які основні показники розвитку економіки країни визначають її місце в Європі і світі?
3. Чому Францію зараховують до постіндустріальних країн?
4. Поясніть специфіку французької системи розселення населення.
5. Користуючись текстом параграфа, додатками і картами атласу, позначте на контурній карті найбільші міські агломерації Франції.
6. Користуючись текстом параграфа і додатковими джерелами інформації, підготуйте повідомлення про Франкофонію.

§ 12. ФРАНЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- До якого європейського субрегіону належить Франція?
- Які французькі товари найчастіше трапляються в українських магазинах?

► **Домінуючі складники третинного сектору.** Провідну роль у структурі послуг Франції відіграють банківська сфера, туризм, транспорт, торгівля, хоча за кількістю зайнятих найбільшими є установи з надання різноманітних консультативних послуг (інформаційних, рекламних, маркетингових та ін.).

Банківська сфера Франції – це велика, складна й інтегрована, як вертикально, так і глобально, система. У ній домінують п'ять банківських груп, у яких зосереджено 47,6 % активів усіх банків Франції. Французькі банки мають ряд унікальних особливостей, зокрема й досвід у проектному фінансуванні. Так, три французькі банки Credit Agricole, BNP Paribas і Societe Generale входять до складу десяти провідних банків у фінансуванні проєктів у всьому світі. Головним фінансовим центром країни є Париж, що входить до трійки найбільших фінансових центрів Європи.

Франція має один з найбільших страхових ринків у світі, другий у Європі після Люксембургу ринок фондів взаємних інвестицій, добре розвинені ринки цінних паперів і фінансову інфраструктуру.

Особливу роль у третинному секторі економіки Франції відіграє туризм. Францію щорічно відвідує близько 85 млн іноземних туристів, що робить її найпопулярнішим туристичним напрямом у світі. Прямий внесок туризму у ВВП оцінювався в 2015 р. у 80,4 млрд євро, або 3,7 % ВВП. У туризмі 4,2 % зайнятих. Загальний же внесок (враховуючи придбання нових літаків, будівництво нових готелів, роботу служб безпеки, IT-послуги і т. д.) становить 199,3 млрд євро (9,1 % ВВП).

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



«Париж – це все, що ти захочеш». Про Париж часто кажуть, що він є головним світовим перехрестям і одночасно тихою провінцією, що складається з безлічі містечок, де кожний може обрати своє. Париж був заснований на острові Сіте, який і нині є центром паломництва туристів. Тут зосереджено кілька видатних пам'яток культури, серед яких величний Нотр-Дам – Собор Паризької Богоматері, що підіймається над Сеною на 130 м. Неповдалік від палацу Пале-Рояль розташований найвеличніший музей світу – Лувр, у якому зібрані шедеври світового живопису і скульптури відомих майстрів.

Єлисейські Поля – одна з найкрасивіших вулиць Парижа, яку увінчує Триумфальна арка, побудована в 1806–1836 рр., що й нині прикрашає площу Етуаль. Цю вулицю називають вулицею розкоші, де розміщені будинки високої моди, художні галереї, розкішні магазини.

Цікавими для туристів є й Ейфелева вежа і Будинок Інвалідів, а також гора Монмартр, колишня околиця міста, яка сьогодні є своєрідним притулком богеми – поетів, художників, скульпторів. Тут височить всесвітньо відома Базилика Сакре-Кер.



Мал. 22. Мережа автошляхів Франції

Франція має одну з найліпших у світі транспортних мереж. Довжина залізниць сягає понад 29 тис. км. Окрім використання звичайних потягів, експлуатуються швидкісні потяги, які розвивають швидкість понад 320 км/год. Залізницею Eurostar Париж з'єднаний із Брюсселем і Лондоном (завдяки євротунелю під Ла-Маншем).

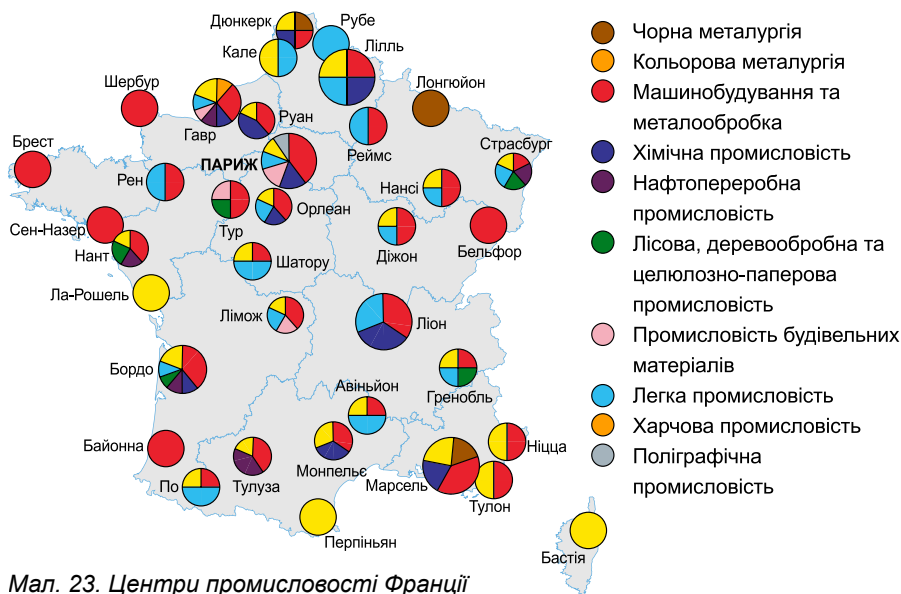
Загальна довжина міжрегіональних автошляхів Франції становить 1028,4 тис. км, з яких понад 11 тис. км – високошвидкісні автобани (мал. 22).

Морський торговельний флот країни налічує 162 судна під національними прапорами і ще 151 судно зареєстроване в інших країнах,

що ходять, відповідно, під їхніми прапорами. Найбільші морські порти знаходяться в містах Марсель, Гавр, Дюнкерк, Кале і за обсягом вантажо-перевезень входять до 100 найбільших портів світу.

Найбільший національний аеропорт Франції Шарль де Голль розташований у Парижі. За обсягом пасажироперевезень (понад 65 млн осіб у 2016 р.) він посів друге місце в Європі і дев'яте у світі. Найбільшим авіаперевізником країни є компанія Air France, яка володіє понад 230 літаками і обслуговує 204 напрямки. Після об'єднання з нідерландською компанією KLM має назву Air France-KLM.

► **Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.** Промисловість Франції в умовах глобалізації орієнтується на розвиток тих виробництв, які визначають конкурентоспроможність країни на світовому ринку (мал. 23). Серед них насамперед багатопрофільне машинобудування. Воно представлене виробництвом автомобілів, літаків, ракет, швидкісного рухомого складу залізниць, робототехніки, мікроелектроніки



Мал. 23. Центри промисловості Франції

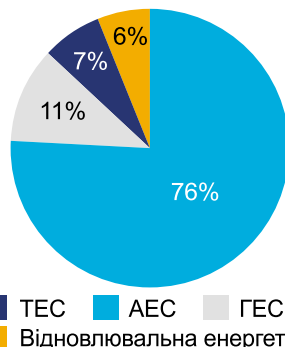
тощо. Найбільша концентрація машинобудування спостерігається у Великому Парижі, а також у Ліоні, Тулузі та інших міських агломераціях.

Французькі підприємства мають досить високі конкурентні позиції у хімічній, хіміко-фармацевтичній і харчовій промисловості, підприємства яких розміщені в багатьох районах. Так, найбільшим центром нафтохімії є Марсель. Підприємства з виробництва калійних добрив зосереджені в Ельзасі, виробництва соди і вуглекислоти – у Лотарингії, лісохімії – у Ландах. Традиційно конкурентоспроможними на зовнішньому ринку є виноробне, швейне і парфумерно-косметичне виробництво.

Розвивається у Франції й металургійна промисловість, яка перебуває під надійним захистом держави. Найзначущішими є металургійні комбінати в Дюнкерку й Фосі. Електрометалургія зосереджена поблизу дешевої електроенергії в гірських районах.

Для країни характерний високий рівень розвитку ядерної енергетики (мал. 24) і біотехнологій. Тож в енергетичному секторі Франції переважає ядерна енергетика (78,4 % від загального обсягу виробництва в 2014 р.). Окрім цього, хоча Франція і посідає дев'яте місце у світі за виробництвом електроенергії, проте є найбільшим у світі її експортером, на якого припадає 20 % світового експорту.

Європейськими лідерами у виробництві автомобілів є компанія «Пежо», електронної та електротехнічної промисловості – державна компанія «Томпсон», авіакосмічної – «Аероспасьяль». Потужною металургійною компанією є «Юзінор-Сасілор», яка забезпечує близько 70 % виробництва сталі й 98 % її експорту. Одним з лідерів харчової промисловості є «Данон», яка домінує в Європі на ринку молокопродуктів.



Мал. 24. Структура виробництва електроенергії у Франції (2016 р.)

► **Особливості аграрного сектору.** Франція є найбільшою сільськогосподарською державою в Європейському Союзі. Країна забезпечена значними площами родючих ґрунтів, сучасними технологіями і державними дотаціями фермерів. Усе це зробило Францію лідером у виробництві сільськогосподарської продукції всієї Європи і потужним її експортером.

На неї припадає 16,3 % сільськогосподарських земель. Обсяг сільськогосподарського виробництва склав у 2015 р. 75 млрд євро, що становить 18,3 % сукупного виробництва країн ЄС. Сільськогосподарські землі Франції поділяються на орні землі (64,1 %), пасовища (32,4 %) й сади і виноградники (3,5 %). Орні землі у Франції розташовані по обидва боки 45-ї паралелі, що перетинає країну. Значний діапазон кліматичних особливостей дає змогу поєднувати рослинництво помірному і субтропічного типів. Завдяки ще й заморським територіям Франція є єдиною європейською країною, здатною виробляти майже всі сільськогосподарські товари. Зокрема, Франція спеціалізується на виробництві пшениці, цукрового буряку, картоплі, яловичини, молочних продуктів. А у 2013 р. ще й вийшла на перше місце у світі з вирощування винограду, обійшовши свого вічного суперника Італію. Тваринництво становить 45 % у структурі сільськогосподарського виробництва. Переважає розведення великої рогатої худоби. Розвинуті також свинарство і конярство. Значне місце в господарстві багатьох міст, що розташувалися на узбережжі Атлантичного океану, посідає рибальство.

► **Характерні риси просторової організації господарства.** За особливостями розвитку і розміщення господарства Франція поділяється на вісім районів. Це Столичний район (Іль-де-Франс), Паризький басейн, Північ, Схід, Центральний Схід, Середземномор'я, Південний Захід, Захід. Кожний район має своє економічне «обличчя». Сьогодні райони розвиваються неоднаково: найрозвиненішими є райони Парижа і Середземномор'я, депресивними залишаються Північ і Схід, набирають обертів в економічному розвитку Південний Захід і Захід.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Користуючись картами атласу і додатковими джерелами інформації, визначте промислову і сільськогосподарську спеціалізацію кожного з районів Франції. Підберіть актуальну інформацію про сучасний економічний розвиток районів.

► **Зовнішні економічні зв'язки.** Зовнішньоекономічна діяльність Франції представлена всіма формами, серед яких чільне місце має зовнішня торгівля. Так, за обсягом товарообігу країна посідає 4–5 місце у світі. У ЄС вона є другою за експортом і третьою за імпортом. В експорті переважає передусім продукція промисловості – понад 80 %. Основними експортними товарами є автомобілі, літаки, гелікоптери, транспортне обладнання, космічна техніка, метали, продукція хімічної промисловості, ліки, напої, парфуми і косметичні вироби, текстиль та одяг. На експорт Франція постачає й продукцію аграрного сектору господарства. Основу імпорту становлять енергоносії (зокрема, сира нафта), деякі сільгосппродукти і продукти хімічної промисловості.

Як й інші держави ЄС, у зовнішній торгівлі Франція віддає перевагу його членам. Тому перші місця у взаємній торгівлі посідають Німеччина, Велика Британія, Італія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди (табл. 1).

Загальний обсяг французьких інвестицій в економіку інших країн становить понад 1542 млрд дол. Країна є потужним донором фінансової підтримки країн Африки.

► **Міжнародні зв'язки України з Францією.** Франція не є найбільшим торговельним партнером України. Обсяги торгівлі між Україною і Францією нижчі, ніж аналогічні показники у відносинах із Німеччиною і Великою Британією. Товарообіг між країнами у 2015 р. склав 1611,1 млн дол., зокрема експорт України становив 606,3 млн дол., а імпорт – 1004,8 млн дол. Сальдо торговельного балансу від'ємне.

Нині як у Франції, так і в Україні надається великого значення двостороннім відносинам. І хоча загальний обсяг прямих французьких інвестицій в економіку України невеликий (на середину 2016 р. становив 1526 млн дол.) порівняно з іншими країнами, він суттєво поліпшує окремі сектори економіки нашої держави, наприклад, харчову промисловість і сільське господарство, телекомунікації і зв'язок, виробництво будівельних матеріалів тощо. Перспективним є розвиток відносин у сфері морського торговельного судноплавства, а також у культурних зв'язках.

Таблиця 1. Географія експорту й імпорту Франції

Країни	Експорт (%)	Імпорт (%)
Німеччина	15,9	19,5
Іспанія	7,3	6,8
Велика Британія	7,1	4,2
Італія	7,1	7,7
Бельгія	6,8	10,7
Нідерланди	6,6	7,5
США	7,3	5,5
Китай	5,8	5,4
Інші країни	36,1	32,7

ГОЛОВНЕ

- Банківська сфера, туризм, транспорт посідають провідні позиції у третинному секторі економіки і є експортоорієнтованими.
- Міжнародна спеціалізація країни представлена продукцією машинобудування, атомної енергетики, хімічної і харчової промисловості.
- Сільське господарство країни посідає провідні позиції в Європі, спеціалізується переважно на рослинництві і є експортоорієнтованим.
- За особливостями розвитку і розміщення господарства Франція поділяється на вісім районів.
- Франція експортує автомобілі, літаки, гелікоптери, обладнання для АЕС, космічну техніку, метал, продукцію хімічної промисловості, ліки, текстиль та одяг; імпортує переважно енергоносії.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які показники розвитку банківської сфери і туризму підтверджують їхні провідні позиції в економіці Франції?
2. Які особливості транспортної системи країни?
3. Чим відрізняється і що має спільного машинобудування Франції і Німеччини?
4. Поясніть переваги аграрного сектору країни.
5. За картами атласу порівняйте спеціалізацію двох економічних районів Франції.
6. Користуючись додатковими джерелами інформації, підберіть факти, що свідчать про співробітництво України і Франції.

§ 13. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЇНИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- На яких островах розташувалася Велика Британія?
- Які природні ресурси здавна використовувалися на території країни?



Мал. 25. Лондон

► **Місце країни у світі та регіоні.** Офіційна назва держави – Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії, площа – 244,8 тис. км², населення – майже 64,8 млн осіб (третє місце в Європі і 22 – у світі).

Форма державного правління Великої Британії – парламентська монархія. Главою держави є королева.

Велика Британія – це унітарна держава з наданням прав адміністративної і політичної автономії Шотландії, Уельсу, Північній Ірландії. Королів-

ство має острівні володіння за межами своєї території. Велика Британія зуміла зберегти економічні зв'язки з колишніми колоніями, створивши Співдружність Британських Націй, до якої входять 53 держави. Є учасницею НАТО, засновником ООН і постійним членом Ради Безпеки ООН.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Британський Brexit. 26 червня 2016 р. відбувся референдум щодо членства Великої Британії в ЄС. Результати проведення референдуму такі:

- 51,9 % виборців виявили своє бажання покинути ЄС;
- 48,1 % виборців побажали залишитися в складі Європейського Союзу;
- шотландці і мешканці Північної Ірландії загалом виявили бажання залишитися в складі ЄС, а ось валлійці й англійці, без Лондона, проголосували за вихід.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ

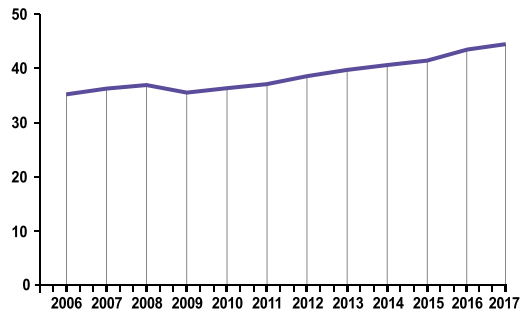


Користуючись різноманітними джерелами інформації, підготуйте повідомлення про особливості виходу Великої Британії зі складу ЄС. Оцініть наслідки цього кроку для країни і Європейського Союзу.

Столиця держави Лондон – один з найбільших фінансових, економічних, культурних центрів Європи і світу (мал. 25). Національною валютою Великої Британії є фунт стерлінгів.

Велика Британія – це острівна країна. Берегова лінія Британських островів значно розчленована численними затоками й утворює великі півострови – Уельс і Корнуолл. Найближче до Королівства розташована Франція, з якою зв'язок здійснюється через протоки Ла-Манш і Па-де-Кале, а також Бельгія і Нідерланди, які межують із ним також по морю. Велику Британію часто називають «західними воротами» до Європи, що повністю виправдано, бо саме ця країна стоїть на перетині важливих повітряних і морських шляхів Старого світу з Новим.

Велика Британія, як і Німеччина й Франція, – це країна «Великої сімки», одна з найрозвинутіших постіндустріальних країн Європи і світу. За розміром ВВП (2849 млрд дол.) країна посідає п'яте місце у світі після США, Китаю, Японії і Німеччини і відповідно друге місце в Європі. Станом на кінець 2016 р. економіка Великої Британії посідає третє місце в Європі за ВВП.



Мал. 26. Показник ВВП на одну особу

За показником ВВП на одну особу (понад 43 тис. дол.) Велика Британія децю поступається деяким країнам Північної і Західної Європи, посідаючи 18 позицію у світі (мал. 26).

За обсягом промислового виробництва Королівство є другою країною в Європі після Німеччини. За обсягом експорту в 2016 р. Велика Британія посіла п'яте місце в Європі та десяте місце у світі, а за обсягом імпорту – п'яте місце у світі і друге в Європі після Німеччини. Тривалий час країна має негативне сальдо зовнішньої торгівлі, що постійно збільшується.

► **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці**, схожі з тими, що діють у Німеччині і Франції, оскільки всі ці країни впевнено перетнули постіндустріальний етап розвитку. А це означає, що досягнення науки і людський чинник є визначальними передумовами ефективного економічного розвитку.

Велика Британія, як Німеччина і Франція, посідає провідні позиції в науково-технічних розробках, у розвитку новітніх технологій, досягнувши дев'ятого місця в світі. Витрати на наукові дослідження становлять 1,78 % ВВП країни. За окремими напрямками Велика Британія має доволі високі позиції у загальносвітовому рейтингу. Це, зокрема, біотехнології і фармацевтика, науки про життя і здоров'я (третє місце у світі), екологічні дослідження і телекомунікації (четверте-п'яте місця). Уряд Великої Британії розробляє заходи, які дадуть змогу збільшити фінансування наукових досліджень до 2,5 % ВВП.

Природні умови і ресурси основних районів Королівства дуже відрізняються за рельєфом, кліматом і панівними ландшафтами. На півночі і заході країни переважає гірський рельєф, на сході – рівнинний. Значна частина Англії – це горбиста рівнина, яка поступово переходить у плоску низовину. Крім того, низовини утворюють доволі широкі смуги вздовж східного і уздовж західного узбережжя країни. Значна частина території добре освоєна, і близько 3/4 її площі – це сільськогосподарські угіддя.

Велика Британія не відрізняється різноманітністю корисних копалин, проте окремі з них певного часу мали вагоме значення у формуванні промислових районів і розвитку промислового виробництва. Найбільше значення мали запаси кам'яного вугілля, які зосереджені в трьох басейнах країни – Йоркширському, Нортумберленд-Даренському і Південно-Уельському. Нині значення вугілля суттєво зменшилося. Натомість зріс видобуток нафти й газу на шельфі Північного моря. Велика Британія раніше потужно використовувала власну залізну руду для потреб металургії. Нині металургійне виробництво перейшло на якіснішу імпортовану руду. З інших корисних копалин варто зауважити родовища каоліну, кухонної і калійної солі. Досліджуються родовища уранових руд.

Клімат Великої Британії морський – дуже м'який і вологий на заході і більш сухий на сході. У ґрунтовому покриві переважають підзолисті і бурі лісові ґрунти, які суттєво окультурені і дають високі врожаї.

Річки країни повноводні і близько розташовані одна до одної. Це дає змогу об'єднати їх каналами і створити густу мережу транспортних шляхів. Розчленованість берегової лінії і зручність гирлових частин річок, які далеко заходять у суходіл, позитивно впливає на створення портів, які стали важливими транспортними вузлами.

У Великій Британії переважають культурні ландшафти, хоча в багатьох місцях збереглися куточки незайманої природи, що вражають своєю красою всіх відвідувачів.

Працересурсний потенціал Великої Британії, від якого залежить якість послуг і товарів, що виробляються в країні, становить понад 32 млн осіб. Більшість із них зайнята у сфері послуг (83,5 %), решта – у високотехнологічній промисловості (15,2 %) і сільському господарстві (1,3 %).

► Особливості населення. Система розселення. Нині для країни характерний низький природний приріст населення, із чим пов'язане «старіння нації» і проблеми відтворення працездатного населення. Понад 17,7 % мешканців країни – це особи, старші за 65 років.

Англійці становлять близько 80 % населення країни. Вони є нащадками англосаксів і норманів. Близько 15 % становлять шотландці, валійці й ірландці – нащадки кельтів. До 5 % – це частка іммігрантів з країн Східної Європи. За віросповіданням переважають англіканці. Серед вірян є католики і незначна частка мусульман.

Соціальні проблеми сучасної Великої Британії пов'язані з імміграцією та іммігрантами (близько 8 млн осіб, шосте місце у світі), з якими часто виникають і загострюються трудові конфлікти.

У країні спостерігається одна з найвищих у Європі середня густина населення (понад 244 особи/км²) і дуже високий рівень урбанізації. По території населення розміщене нерівномірно. Найвища густина населення зафіксована в Англії (350 осіб/км²), найнижча (близько 110 осіб/км²) – у Шотландії.

У містах проживає понад 82 % населення. Територія від Лондона до Манчестера є найзаселенішою в Європі і світі (див. Додаток). Іншими великими агломераціями є агломерації Бірмінгем, Манчестер, Ліверпуль, Глазго та ін.

Велика Британія має високоєфективний ринок праці, що забезпечує досить високий рівень зайнятості населення. Рівень безробіття приблизно удвічі нижчий, ніж у Німеччині й Франції. Держава, не втручаючись у регулювання зайнятості населення, активно стимулює створення нових робочих місць у приватному секторі економіки.

► Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Велика Британія є однією з найрозвинутіших країн світу, провідною торговельною країною, світовим фінансовим центром. Країна вибудовує ринкову модель економічного розвитку, що має певні особливості: мінімум державного втручання і максимум приватної ініціативи. Вона також будується на низьких індивідуальних і корпоративних податках. При цьому уряд Королівства надає суттєві податкові пільги для інвесторів.

Зміни у структурі господарства, що відбуваються в останні роки, висувують на перший план сектори, які пов'язані з науково-технічним прогресом. Однак інфраструктура господарства у Великій Британії розвинута слабше, ніж у Німеччині чи Франції.

Економіка країни має надзвичайно високу частку сфери послуг, на-самперед фінансової, на яку у структурі ВВП припадає 79,6 %. Частка промисловості, як і в інших постіндустріальних країнах, значно менша і становить 19,8 %, а частка сільського господарства – лише 0,6 %.

Транснаціональні корпорації з Великої Британії, як і з Німеччини й Франції, посідають провідні позиції у світових рейтингах (табл. 1). Особливо високі показники демонструє фінансовий сектор: банки, страхові і консалтингові компанії.

Таблиця 1. Найбільші ТНК Великої Британії у списку Global 500, 2016 р.

Місце компанії	Компанія	Сфера діяльності	Дохід (млн дол.)	Прибуток (млн дол.)
1/10	BP	Нафтогазова	225982	-6482
2/68	HSBC Holdings	Банківські послуги	89061	13522
3/72	Tesco	Роздрібна торгівля	87633	209
4/126	Prudential	Страхування	63106	3940
5/133	Vodafone Group	Телекомунікації	61690	-6059
6/181	Barclays	Банківські послуги	49490	-75
7/193	Lloyds Bankinds Group	Банківські послуги	47192	1314
8/216	SSE	Енергетика	43334	694
9/220	Centrica	Енергетика	42374	-1141
10/278	GlaxoSmithKline	Фармацевтика	36550	12867

ГОЛОВНЕ

- Велика Британія – парламентська монархія, унітарна держава, має острівні володіння за межами своєї території.
- Країна посідає провідні позиції в Європі і світі за основними економічними показниками.
- На розвиток економіки і формування міжнародної спеціалізації впливають географічне положення країни, різноманітність природно-ресурсного потенціалу, високий рівень розвитку наукового і працересурсного потенціалу.
- Велика Британія – це держава з низьким природним приростом, високою густотою населення й урбанізацією, з великими міськими агломераціями.
- Королівство – одна з найрозвинутіших постіндустріальних країн світу з мінімумом державного втручання і максимумом приватної ініціативи.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які чинники найбільше впливають на розвиток економіки Великої Британії?
2. Чим характеризується структура економіки країни за частками основних секторів у створенні ВВП?
3. Порівняйте особливості розселення населення Великої Британії і Німеччини.
4. Поясніть місце Великої Британії в Європі і світі.
5. Оцініть роль ТНК у розвитку економіки країни.
6. Користуючись картами атласу, позначте на контурній карті основні міські агломерації країни.

§ 14. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ: ОСОБЛИВОСТІ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- До якого європейського субрегіону належить Велика Британія?
- Які конкурентні переваги має країна у розвитку економіки?

► **Складові третинного сектору.** Сфера послуг є значною як за структурою, кількістю зайнятих, так і за виробленою часткою ВВП. Основна частка валового доходу – до 40 % – припадає на фінансові і ділові послуги. Досить сильними є позиції Великої Британії в телекомунікаційних і банківських послугах. Частка британських банків у міжнародному кредитуванні перевищує 20 %. Головним центром ділової активності країни є Лондон з його кварталом Сіті, де зосереджено найбільші британські банки й інші фінансові установи. Лондонська фондова біржа за обсягами торгів посідає третє місце у світі, після Нью-Йорка і Токіо. За обсягами торгівлі валютою Лондон випереджає всі інші фінансові центри світу.

У сфері роздрібно́ї торгівлі провідне місце належить великим мережам супермаркетів, які входять до списку світових компаній. Частка торгівлі у створенні ВВП країни – 19 %. Торговельні компанії володіють закладами не тільки у Британії, а й в інших країнах світу, зокрема й в Україні.

Велика Британія входить у десятку лідерів серед туристичних країн світу. Крім Лондона, привабливими для туристів є молодіжний центр країни Ліверпуль, університетські міста Оксфорд і Кембридж, шотландські міста Единбург і Глазго – центри мистецтва і проведення фестивалів, Кардифф – столиця Уельсу (мал. 27), яка збирає шанувальників пам'яток Середньовіччя, а також курортні райони на півдні Англії.

Велика Британія посідає одне з перших місць у Європі за розвитком морського транспорту. Понад 90 % вантажних перевезень здійснюється морем. Морський торговельний флот країни налічує 504 судна, що ходять під прапором Королівства, і ще 308 суден – під прапорами інших країн. Найбільшими морськими портами країни є Грімсбі-Іммінгам, Лондон, Саутгемптон, Мілфорд-Гейвон, Ліверпуль та ін. Після введення в експлуатацію Трансламаншського тунелю країна отримала прямий вихід до континентальної транспортної системи.

Велика Британія володіє однією з найбільших авіакомпаній світу (British Airways), яка за протяжністю авіаліній є абсолютним лідером у Європі. Вона володіє близько трьомастами літаками і обслуговує 183 напрямки.



Мал. 27. Кардифф – столиця Уельсу

► **Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.** За обсягами промислового виробництва Велика Британія посідає провідні позиції у світі та Європі. У Королівстві існують виробництва, які всіляко оберігає і підтримує уряд. Це передусім металургійна і текстильна промисловість. Нині збереглося п'ять металургійних ра-

йонів. Однак змінилася географія розміщення металургійної промисловості, зокрема металургійні підприємства змістилися на узбережжя в порти. Географія текстильної промисловості збереглася з епохи промислового перевороту. Бавовняне виробництво зосереджене в Ланкаширі, вовняне – у Йоркширі, лляне – у Північній Ірландії, а трикотажне – у Східному Мідленді. Досить сильними на міжнародному ринку є позиції Великої Британії в енергетичній, нафтохімічній промисловості й у багатопрофільному машинобудуванні.

У паливно-енергетичному балансі країни провідне місце посідає нафта (понад 37,5 % у 2016 р.) і природний газ (близько 32 %) переважно власного видобутку. За видобутком нафти країна посідає третє місце в Європі після Росії і Норвегії. Значно скоротилася у ПЕБ частка вугілля, яка становить близько 12 %. Натомість зростає частка відновлюваної енергії – понад 9 %, що перевищує частку з атомної енергії (8,3 %).

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Неподалік північно-східного узбережжя Шотландії компанія Statoil у жовтні 2017 р. запустила першу у світі плавучу вітрову електростанцію. Станція здатна генерувати достатньо енергії для 20 тис. будинків. Група з п'яти турбін сумарною потужністю понад 30 МВт розміщена за 25 км від берега. Довжина турбін становить 253 м, над поверхнею води видно 78-метрові генератори, прикріплені до морського дна ланцюгами масою 1200 т.

Машинобудівний промисловий комплекс зазнав значних структурних змін, унаслідок чого його частка впродовж останніх років зростає. Найзначущі позиції в машинобудуванні посідає виробництво двигунів, літаків і космічного обладнання, виробництво комп'ютерів, телефонів, засобів зв'язку, радіоелектронного обладнання, а також автомобілів. Значно зменшилися обсяги суднобудування, проте Велика Британія залишається одним з найбільших у світі виробників військових і спеціалізованих суден. Важливе місце в економіці країни посідає автомобілебудування, проте майже все виробництво автомобілів здійснюють іноземні компанії.

Найбільшим центром розвитку електроніки й електротехніки є Лондонська агломерація. Зростає роль і таких центрів цієї промисловості, як Глазго, Единбург і Данді, які справедливо називають «Кремнієвою долиною Шотландії». Авіаракетна промисловість, 70 % продукції якої експортується, крім Лондона, розміщена у Бристолі і Східному Мідленді. Верстатобудування і приладобудування має потужності в Бірменгемі, а важке машинобудування – у металургійних районах Північного Сходу Англії.

Національне надбання



Визнані лідери промисловості. Таким є насамперед нафтопереробна компанія «Брітіш Петроліум». Провідна компанія існує й у хімічній промисловості, яка представлена виробництвом первинних пластмас і пластику, фармацевтичних товарів (компанія GSK) і органічної хімії. Британські компанії «Брітіш Телеком», «Ракал Електронікс», «Сіменс Плессіс» є традиційно сильними в електротехнічній промисловості. Компанія «Брітіш Аероспейс» спеціалізується на випуску широкого спектру космічних апаратів, ракет, літаків.

► **Особливості аграрного сектору.** Сільське господарство Великої Британії є типовим для постіндустріальних країн Європи з досить низькою часткою у структурі ВВП і з високим рівнем фінансової підтримки з боку держави. Сільськогосподарське виробництво задовольняє потреби країни на 70 %, а зерновими культурами – майже повністю.

У структурі сільського господарства переважає тваринництво (70 % загального обсягу виробництва), що зумовлено наявністю продуктивних пасовищ практично цілорічно. Тут розвивається молочне скотарство, свиначство і птахівництво. За виробництвом м'яса і птиці Велика Британія посідає друге місце в Європі після Франції. У рослинництві третина земель зайнята під зернові культури, серед яких провідними є пшениця і ячмінь. На половині ріллі вирощують багаторічні трави, незначні ділянки відведені під вирощування картоплі, цукрового буряку, городини і ягід.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



За картами атласу і додатковими джерелами інформації визначте основні землеробські і тваринницькі райони Великої Британії. Підберіть актуальну інформацію про статті експорту аграрного сектору економіки.

► **Характерні риси просторової організації господарства.** Провідні позиції у розвитку господарства країни мають райони Південної Англії. Північні райони Англії відрізняються насиченістю давніх традиційних виробництв. Райони національної окраїни, до яких належать Уельс, Шотландія і Північна Ірландія, з депресивних районів перетворилися на території інтенсивного промислового і сільськогосподарського розвитку.

► **Зовнішні економічні зв'язки.** Частка Великої Британії у зовнішній торгівлі становить близько 6 %. Країна постачає на експорт продукцію машинобудування, хімічної і хіміко-фармацевтичної промисловості. Надзвичайно конкурентоспроможними на світовому ринку є харчові концентрати, кондитерські вироби, тютюн і різноманітні напої. Основними статтями імпорту є промислове обладнання, технології, паливо, продукти харчування. Країна здійснює 10 % світового експорту послуг – банківських, страхових, консультативних, а також послуг у комп'ютерному програмуванні.

Основними торговельними партнерами Великої Британії є країни ЄС, США і Китай (табл. 1). Із більшістю країн світу Велика Британія має від'ємний торговельний баланс. Країна є потужним світовим інвестором. Значна частина інвестицій припадає на країни ЄС, зокрема на Німеччину. А в самому Королівстві високою є частка інвестицій зі США.

► **Міжнародні зв'язки України з Великою Британією.** Країна не входить до десятки найбільших торговельних партнерів України. Проте, за показниками 2015 р., загальна сума товарообігу між країнами становила 2208,4 млн дол. Сальдо зовнішньої торгівлі було негативним.

Таблиця 1. Географія експорту й імпорту Великої Британії

Країни	Експорт (%)	Імпорт (%)
США	14,6	9,2
Німеччина	10,1	14,8
Швейцарія	7,0	6,8
Китай	6,0	9,8
Франція	5,9	5,8
Нідерланди	5,8	7,5
Ірландія	5,5	5,3
Бельгія	4,9	5,0
Інші країни	40,2	35,8

У структурі товарообігу лідером є текстильна промисловість, продукція чорної металургії і хімічної промисловості. Велика Британія входить до числа великих інвесторів України. Загальний обсяг британських інвестицій станом на середину 2016 р. становив 1969 млн дол. (шосте місце серед інших країн світу). Найбільша частка інвестицій спрямовується у харчову промисловість, машинобудування, внутрішню торгівлю.

ГОЛОВНЕ

- Міжнародна спеціалізація країни представлена товарами і послугами всіх секторів економіки.
- У структурі сільського господарства Великої Британії переважає тваринництво, сільськогосподарське виробництво забезпечує власні потреби на 70 %.
- Провідні позиції у розвитку господарства країни посідають райони Південної і Центральної Англії.
- Структура експорту й імпорту країни майже ідентична, найважливіші зовнішньоторговельні партнери – США, Китай, країни ЄС.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

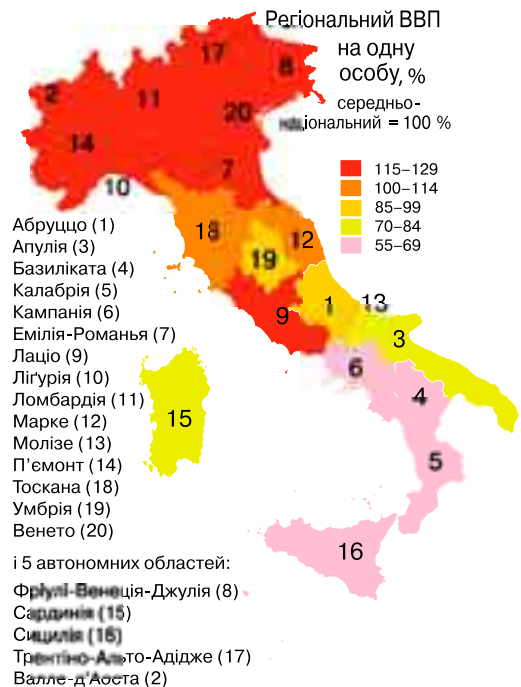
1. Які послуги Великої Британії становлять найбільшу частку ВВП?
2. Які підприємства промисловості і роздрібної торгівлі мають партнерів у багатьох країнах світу?
3. Чим характеризується сучасний розвиток сільського господарства країни?
4. Чому держава підтримує металургію, текстильну промисловість і сільське господарство?
5. Поясніть роль морського транспорту у зовнішніх міжнародних зв'язках Великої Британії.
6. Користуючись текстом параграфу і сайтом «Звіти Всесвітньої туристичної організації» (UNWTO) <http://infotour.in.ua/wto.htm>, охарактеризуйте основні показники і тенденції розвитку туризму в країні.

§ 15. ІТАЛІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЇНИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- На якому півострові розташована Італія та які острови входять до її складу?
- До якої групи країн за рівнем економічного розвитку належить Італія?

► **Місце країни у світі та регіоні.** Офіційна назва країни – Італійська Республіка. Площа держави разом з островами Сицилія і Сардинія становить 301,2 тис. км², населення – понад 60,2 млн осіб. Форма державного правління – парламентська республіка. Італія – це унітарна держава, яка поділяється на 20 областей (мал. 28). Столиця Італії – Рим, грошова одиниця – євро. На території Італії розташовані дві держави-карлики Ватикан і Сан-Марино. Державною мовою є італійська. Географічне положення Італії на півдні Європи зручне для розвитку економіки і зовнішніх зв'язків. Територія країни складається з материкової, півострівної і острівної частин, має протяжні морські кордони, оскільки омивається багатьма морями. На півночі



Мал. 28. Адміністративний поділ Італії

Італії здіймаються вкриті снігами і льодовиками Альпи. Східні прикордонні ділянки і узбережжя Адріатичного моря охоплені рівнинами. Апеннінський півострів перетинають з півночі на південь гори Апенніни. Між Альпами і Апеннінами розташована Паданська рівнина, якою протікає річка По. Західні узбережжя низовинні.

Найближчими сусідами Італії є Франція, Словенія, Швейцарія й Австрія. Відстань від Італії до найближчого материка – Африки – усього 148 км.

Історія географії

Історія Італії починається з часів палеоліту. Тоді на Апеннінському півострові з'явилися перші люди. У II тис. до н. е. на ці землі проникли арійські племена, нащадки яких побудували у VIII ст. до н. е. Рим. Наступні етапи розвитку країни були пов'язані саме з цим містом. Римські архітектура, закони, література й інженерне мистецтво значно впливали на розвиток світової культури. Більшу частину постримської історії Італія була поділена на численні королівства і міста-держави. 1870 р. вважається роком виникнення сучасної Італійської держави.

Італія належить до країн «Великої сімки» і є найпотужнішою в економічному сенсі країною Південної Європи. За розміром ВВП (1816 млрд дол.) країна посідає восьме місце у світі. Розмір ВВП на одну особу становить майже 31 тис. дол. (27-ме місце у світі). Цей показник є нижчим за середній показник по країнах ЄС.

За обсягом промислового виробництва Італія на п'ятому місці в Європі і на 11-му – у світі. Товарообіг зовнішньої торгівлі країни становить майже 844 млрд дол. За обсягом експорту (майже 455 млрд у 2015 р.) Італія на дев'ятому місці у світі і на четвертому в Європі. За обсягом імпорту (389 млрд дол. у 2015 р.) країна на 13-му місці у світі і на п'ятому – в Європі.

► **Чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Участь держави в економічному житті й частка державного сектору економіки в Італії значно вищі, ніж в інших європейських країнах. І дотепер держава контролює до 50 % промисловості. Італія має один з найвищих показників оподаткування (майже 50 %) серед країн Європи. Це негативно впливає на надходження інвестицій до країни, а національних виробників змушує переводити свої підприємства в інші країни і регіони світу.

Різноманітність природних умов і ресурсів зумовлена значною протяжністю країни з півночі на південь. Майже 4/5 території зайнято горами, що визначило й загальні особливості ландшафтів країни. На півдні Апеннінського півострова й островах є сліди давньої і сучасної вулканічної діяльності. З вулканізмом пов'язане утворення гарячих мінеральних джерел, грязьових вулканів, гейзерів.

Клімат Італії змінюється від помірно теплого на Паданській рівнині до субтропічного на півдні півострова й островах. Клімат Альп підпорядкований висотній зональності: помірно теплий біля підніжжя й холодний на вершинах гір. Клімат і рельєф загалом сприятливі для розвитку сільського господарства і рекреаційно-туристичної діяльності.



Мал. 29. Річка Арно в межах Флоренції

Найбільшою за площею басейну і найповноводнішою річкою Італії є По. На Апеннінському півострові найбільшими річками є Тибр і Арно (мал. 29), що з'єднані системою каналів. Саме на цих річках розташовані найбільші міста Італії – Рим, Флоренція і Піза. Річки використовують для зрошення і як транспортні шляхи.

Італія небагата на мінерально-сировинні ресурси. Власні енергетичні ресурси – нафта Сицилії й газ Паданської рівнини – задовольняють потреби країни лише на 15 %. Промислове значення мають запаси сірки і солей, поліметалевих і ртутних руд, а також будівельних і облицювальних матеріалів, зокрема відомий з давніх часів білий каррарський мармур (мал. 30).

Працересурсний потенціал Італії становить понад 25 млн осіб, з яких понад 28 % зайнято в промисловості, 3,9 % – у сільському господарстві, майже 68 % – у сфері послуг. Працездатне населення відрізняється достатнім рівнем кваліфікації і професійних компетентностей. Рівень професійної освіти в Італії є одним з найвищих у Європі і світі.

У розвитку науки і темпах упровадження результатів наукових досліджень у виробництво Італія дещо поступається іншим європейським країнам «Великої сімки». Витрати на наукові дослідження і розробки (26,6 млрд дол. у 2016 р.) значно менші, ніж в інших розвинутих країнах, що і зумовлює певне відставання Італії в науковій сфері. З метою подолання цієї проблеми в країні була реалізована програма створення в південних економічно відсталих областях Італії мережі технопарків. Нині найбільшим технопарком країни є Новус Ортус поблизу міста Барі, де розробляються інноваційні технології і прикладні наукові проекти.

► **Особливості населення. Система розселення.** Більшість населення Італії – понад 90 % – італійці. Регіональні відмінності проявляються у мові (хоча переважна кількість населення говорить італійською мовою), звичаях, традиціях. Нині показник річного приросту населення від'ємний, а повільний приріст населення відбувається за рахунок мігрантів. Спостерігається, як і в інших країнах Європи, процес старіння нації. Середня тривалість життя італійців 82 роки. Особи, старші за 65 років, становлять в Італії понад 21 % загальної чисельності населення країни.

Пересічна густина населення понад 191,6 осіб/км², а в окремих районах вона сягає 375 (Ломбардія) і 425 (Кампанія) осіб/км², а особливо висока – понад 2,5 тис. осіб/км² – у районі Неаполя.

У містах проживає понад 69 % населення країни, проте це значно менше, ніж у країнах Західної і Північної Європи. Найурбанізованішою частиною Італії є територія між Міланом і Турином. Найбільші міські агломерації значно поступаються за кількістю населення міським агломераціям інших країн Європи (табл. 1).



Мал. 30. Пантеон (Рим): пам'ятка архітектури з каррарського мармuru

Таблиця 1. Агломерації Італії (2016 р.)

Місце серед агломерацій	Назва	Населення (млн осіб)
81	Мілан	5,15
103	Неаполь	4,25
132	Рим	3,6
314	Турин	1,68

Важливими рисами італійців є людяність, кмітливість, розум, тонкий смак. Вони завжди і скрізь здатні насолоджуватися природою і мистецтвом. Італійці дуже люблять публічні розваги: карнавали, парадні спектаклі, процесії. Невипадково Італія стала батьківщиною карнавалів. Великої популярності в світі набула традиційна італійська кухня. Утім кожна область країни славиться своїми місцевими стравами: Лігурія – рибою, Ломбардія – супом з нутрощами, Умбрія – сосисками з печінки, а Неаполь всесвітньо відомою нині піцою.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



За різними джерелами інформації підготуйте повідомлення про гастрономічні смаки італійців. Як це впливає на розвиток економіки країни, і зокрема на туризм?

► **Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Господарство.** Італія – країна з багатопрофільною ринковою економікою. На початку XXI ст. пріоритетними напрямками економічного розвитку країни були стимулювання приватного бізнесу, упровадження ринкових реформ, боротьба з інфляцією.

Структура ВВП за секторами економіки Італії дещо відрізняється від інших високорозвинутих країн Європи. Так, частка промислового сектору дещо вища (23,6 %), ніж у Великій Британії і Франції, проте нижча від рівня Німеччини. На сільське господарство припадає 2,2 %, і традиційно висока для розвинутих країн частка сфери послуг у створенні ВВП – 74, 2 %.

Італія має міцні позиції у верстатобудуванні, автомобілебудуванні, певних виробництвах легкої і харчової промисловості.

Італійські ТНК у світових рейтингах значно поступаються за основними показниками і за кількістю ТНК США, Японії, Канади, багатьох розвинених країн Європи і Азії. До рейтингового списку Global 500 у 2006 р. увійшло 9 ТНК країни (табл. 2), які працюють переважно у сфері послуг.

Таблиця 2. ТНК Італії зі списку Global 500, 2016 р

Місце компанії*	Компанія	Сфера діяльності	Дохід (млн дол.)	Прибуток (млн дол.)
1/19	EXOR Group	Інвестиції й управління	152591	825
2/49	Assicurazioni Generali	Страховання	102567	2252
3/65	ENI	Нафтогазова	92985	-9743
4/78	Enel	Енергетика	83926	2436
5/224	Intesa Sanpolo	Банківські послуги	42239	3038
6/300	UniCredit Group	Банківські послуги	34567	1879
7/305	Poste Italiane	Страховання і поштові послуги	34098	612
8/404	Telecom Italia	Телекомунікації	26569	-80
9/491	Unipol Group	Страховання	21478	302

*Перше число – місце в країні, друге – місце у списку Global 500.

ГОЛОВНЕ

- Італія належить до Південної Європи, за рівнем соціально-економічного розвитку входить до країн «Великої сімки».
- За показником ВВП Італія посідає восьме місце у світі, а за показником ВВП на одну особу – 27-ме місце.
- Основними чинниками розвитку економіки країни є державна політика, високий рівень працересурсного потенціалу і сприятливі природні ресурси і умови.
- Найурбанізованішою частиною Італії є територія між Міланом і Турином, найбільшою міською агломерацією є Мілан.
- У структурі економіки Італії переважає сфера послуг, за високої частки промисловості.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Як географічне положення Італії впливає на її економічний розвиток?
2. За якими показниками Італію зараховують до економічно розвинутих країн світу?
3. Які ТНК Італії відомі в Україні?
4. Чим відрізняється система розселення Італії від інших країн «Великої сімки» і що в них спільного?
5. Поясніть відставання наукової сфери Італії від інших країн ЄС.
6. Користуючись текстом параграфа й іншими джерелами інформації, розробіть туристичний маршрут до Італії для групи українських школярів.

§ 16. ІТАЛІЯ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Які чинники визначають міжнародну спеціалізацію країни?
- Які туристичні об'єкти і міста Італії вам відомі?

► **Домінуючі складові третинного сектору.** Сфера послуг Італії представлена такими найзначущішими складовими, як туризм, транспорт і банківська діяльність. Їх частка у ВВП становить понад 70 %.

Італію справедливо вважають музеєм просто неба, країною музики й архітектури. За кількістю іноземних туристів (понад 50 млн прибуттів) Італія посідає п'яте місце у світі і третє – у Європі. У туристичній сфері зайнято понад 1 млн осіб, або близько 5 % працездатного населення. За доходами від іноземного туризму (майже 40 млрд дол.) країна сьома у світі. Туристичні райони Італії – Лаціо, Кампанія, П'ємонт, Лігурія, Ломбардія, Венето, Емілія-Романья, Тоскана, Сицилія, Сардинія й інші – мають розширену спеціалізацію відповідно до туристичних ресурсів.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ

За сайтом https://uk.wikipedia.org/.../Список_об'єктів_Світової_спадщини_ЮНЕСКО_в_Італії і додатковими джерелами підберіть інформацію про туристичні об'єкти, що належать до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Транспортний комплекс Італії не лише забезпечує внутрішні потреби країни, а й є південними воротами ЄС. Стосується це насамперед трубопроводних і морських магістралей. Морський торговельний флот Італії налічує 681 судно під національним прапором і ще 201 судно, що ходить

під прапорами інших країн. Найбільші італійські порти розміщені в містах Трієст (71-ше місце у світі), Генуя, Неаполь.

Провідна роль у перевезенні пасажирів належить автомобільному транспорту. Загальна довжина автомобільних шляхів – понад 480 тис. км, з яких 6700 км – автобани.

Авіалінії Італії забезпечують переважно закордонні перевезення. Національним перевізником є компанія Alitalia, яка обслуговує 101 напрямом.

Банківська сфера завжди була розвинена щонайліпше. Проте кількість банків і обсяг їхніх активів невпинно скорочуються. Нині італійські банки суттєво поступаються аналогічним установам з інших провідних європейських країн. Лише два банки Італії належать до списку найбільших ТНК світу.

► Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Нині італійські промислові фірми за своїми розмірами і торговельним обігом не претендують на світове лідерство, проте мають сильні позиції в ЄС. Основними напрямками італійського машинобудування, що має міжнародне значення, є загальне машинобудування. Найуспішніше розвивається верстатобудування. За експортом цієї продукції Італія посідає третє місце у світі після Японії і Німеччини. Найбільшими компаніями, які виробляють різноманітні верстати і обладнання, є Komau (промислові роботи), Версо (шліфувальні верстати), Manconi Group (механічні й гідравлічні преси), Marross (автоматичні лінії і системи контролю), Camozzi (верстати) та ін. Підприємства із загального машинобудування розміщені переважно на півночі країни.

Італія є значним виробником автомобілів, хоча у зв'язку зі зростаючою конкуренцією втрачає свої позиції на світовому і європейському ринках. За виробництвом автомобілів країна посідає 18-те місце у світі і шосте в Європі.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Найбільшим і фактично єдиним виробником автомобілів в Італії є компанія FIAT, якій, окрім автомобілів марки FIAT, також належать Alfa Romeo, Lancia, Ferrari, Maserati, підрозділ з виробництва вантажних автомобілів IVECO.

У 2014 р. компанія завершила об'єднання з американською компанією Chrysler. Її продукція представлена в 190 країнах світу, а кількість зайнятих працівників – понад 190 тис. осіб.

Окрім виробництва автомобілів, Італія є відомим і найбільшим на сьогодні в Європі виробником мотоциклетної техніки – мотоциклів, моторолерів, мопедів, скутерів, а також значним виробником продукції електроніки й електротехніки. Найліпші позиції мають виробники побутових електроприладів. Найвідомішою компанією є Indesit, що входить до трійки провідних європейських компаній із виробництва побутової техніки.

Хімічна і легка промисловість Італії також спеціалізується на випуску продукції на міжнародний ринок. За виробництвом хімічної продукції країна посідає третє місце в Європі, поступаючись Німеччині і Франції, і контролює до 10 % європейського ринку. Близько 50 % продукції, виробленої на підприємствах хімічної промисловості, йде на експорт (полімери, синтетичні волокна, автомобільні шини тощо).

Частка італійських компаній у текстильній і швейній промисловості країн ЄС становить близько 25 % виробленої продукції, проте країна поступово втрачає свої позиції на світовому ринку, що пов'язано зі значною конкуренцією.

За обсягами промислового виробництва друге місце, після машинобудування, посідає харчова промисловість. На європейському і світовому ринках Італія посідає провідні позиції з молочно-сирного, м'ясопереробного, кондитерського, виноробного виробництва.

Національне надбання



«Малі» італійські виробники. Вони постачають на внутрішній і зовнішній ринки верстати, інструменти, текстиль, одяг, взуття, меблі й інші товари і є дуже конкурентоспроможними. Так, у П'ємонті, «вовняній столиці» світу, три тисячі фірм постачають на міжнародний ринок $\frac{3}{4}$ світового виробництва вовняних тканин. Місцева компанія «Алесеї», що в невеличкому селі Крюзналло, завоювала міжнародне визнання виробництвом кухонного начиння. Бергамо став визнаним центром меблевого виробництва. У Брешія десятки дрібних сталеплавильних компаній показали світу, як можна вигідно виробляти високоякісну сталь на міні-заводах. Містечко Вичевано – відомий центр взуттєвого виробництва, а Ареццо і Віченца – центри виробництва золотих прикрас. Фірми «Сафіло» і «Лукотика» постачають до 85 % італійських окулярів на експорт.

► **Спеціалізація аграрного сектору.** Сільське господарство Італії, на відміну від багатьох країн Європи, спеціалізується на рослинництві. Його частка у вартості товарної продукції становить майже 60 %.

Для країни характерне багатопрофільне рослинництво: вирощують зернові культури (пшеницю, овес, ячмінь, рис), картоплю, цукрові буряки, помідори, виноград, апельсини, яблука, маслини, баштанні культури. За збором овочів і фруктів Італія є лідером у Європі, а за обсягами вирощування цитрусових і оливок поступається лише Іспанії. Провідні позиції посідає країна також у вирощуванні й переробці винограду.

Розвиток тваринництва стримується нестачею кормової бази і конкуренцією дешевшої продукції з Франції, Нідерландів та інших країн ЄС. Спеціалізується Італія на вирощуванні великої і дрібної рогатої худоби, свиней.

Сільське господарство розподіляється по території країни рівномірніше, ніж промисловість. Проте основними районами сільськогосподарського виробництва є переважно північні й південні області країни.

► **Характерні риси просторової організації господарства.** За особливостями розвитку і розміщення господарства Італію поділяють на 11 економічних районів, об'єднаних у три групи: *Північ, Центр, Південь*.

На Північ припадає понад 40 % території і майже половина населення. Це найурбанізований регіон, у якому створюється 58 % ВВП країни. Північ – головний промисловий, сільськогосподарський і транспортний район Італії. Його промисловість зосереджена в так званому трикутнику: Мілан – Генуя – Турин. Тут розвиваються майже всі промислові виробництва країни – від металургії до автомобіле- і суднобудування й електронного машинобудування і текстильної промисловості. На Північ припадає головна частка управлінських, фінансових, наукових і культурних послуг. Мілан є неофіційною столицею Півночі Італії зі всесвітньо відомим Міланським собором, хмарочосами, скупченням ринкової інфраструктури – бірж, страхових компаній, штаб-квартир великих корпорацій.

Центр посідає друге місце в країні за економічним потенціалом, хоча є невеликим за площею і кількістю населення. Роль Центру в Італії визна-

чається наявністю тут Рима і Флоренції. Нині Рим виконує багато столичних і міжнародних функцій. Це місто пов'язують із Папською державою Ватиканом і Давнім Римом, тут і понині зберігаються руїни Форуму, Колізею, Триумфальна арка Тіта, колона Траяна і багато інших пам'яток архітектури.

До складу Півдня Італії входять не лише материкова, а й острівна частина. Цей район розвинений найменше. Проблемами Півдня є високий рівень безробіття, відтік населення, низькі доходи. Сільське господарство є провідним сектором економіки Півдня. У рослинництві тут переважає вирощування цитрусових, маслин, пшениці, а в тваринництві – вівчарство. Розвиваються нафтохімічна, металургійна промисловість. Неофіційною столицею Півдня є Неаполь – сучасне місто-порт, науковий і культурний центр.

Д Зовнішні економічні зв'язки. Зовнішня торгівля є основною формою зовнішньоекономічної діяльності Італії. Країна майже не відрізняється від своїх сусідів структурою зовнішньої торгівлі. Так, в експорті переважає продукція машинобудування, зокрема верстати і обладнання для промисловості, транспортне обладнання, автомобілі, електротовари й інструменти, продукція хімічної промисловості. Близько 9 % експорту становлять текстиль, одяг і взуття. Імпортуються до Італії мінеральна сировина, метали і металопродукція, окремі хімічні продукти й електротовари.

Товарообіг зовнішньої торгівлі становить 884 млрд дол. Сальдо торговельного балансу є позитивним. Основними торговельними партнерами Італії як в експорті, так і в імпорті є країни ЄС, а також США і Китай (табл. 2).

Попри великий зовнішній борг, Італія є потужним джерелом економічної допомоги, яка загалом зорієнтована на країни Середземномор'я. Обсяг італійських інвестицій за кордон у 2015 р. сягав майже 700 млрд дол.

Д Міжнародні зв'язки України з Італією. Італія належить до важливих торговельних партнерів України. Товарообіг між державами у 2015 р. склав 3124,2 млн дол., зокрема експорт України – 2113,1 млн дол., імпорт – 1011,1 млн дол. В українському імпорті переважають промислове обладнання, електротехнічна і хімічна продукція, тканини. Україна експортує до Італії мінеральну сировину, добрива, металургійну продукцію.

Відносини Італії й України розвиваються на взаємовигідній двосторонній основі. Обидві країни активно співпрацюють у рамках Ради Європи, ОБСЄ, регіональної організації Центральноєвропейська ініціатива. Італія підтримує Україну у відносинах з ЄС, НАТО і СОТ.

Італія інвестує в окремі сектори економіки України, зокрема в сільське господарство і машинобудування. За обсягом прямих інвестицій в українську економіку – 972,4 млн дол. – Італія посідає своє місце серед країн ЄС. В Україні створені спільні італійсько-українські підприємства. Перспективними напрямками спільного підприємництва є металургійна й електротехнічна промисловість.

Таблиця 2. Географія експорту й імпорту Італії

Країни	Експорт (%)	Імпорт (%)
Німеччина	12,3	15,4
Франція	10,3	8,7
Велика Британія	5,4	4,2
Іспанія	4,8	5,0
Швейцарія	4,7	3,4
США	8,7	4,2
Китай	4,8	7,7
Інші країни	43,0	51,1

ГОЛОВНЕ

- Найрозвиненішими сферами послуг Італії є туризм, транспорт і банківська діяльність.
- Міжнародну промислову спеціалізацію Італії забезпечують загальне машинобудування, автомобілебудування, хімічна, легка і харчова промисловість, а в сільському господарстві – рослинництво.
- Італія поділяється на Північ, Центр, Південь, що відрізняються значними диспропорціями у розвитку і розміщенні господарства.
- Переважаючими формами зовнішньоекономічної діяльності Італії є зовнішня торгівля, інвестування і спільне підприємництво.
- Торговельними партнерами Італії є здебільшого країни ЄС.
- Між Італією і Україною склалися ефективні партнерські відносини.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які найголовніші риси сфери послуг Італії?
2. Яка продукція промисловості італійських торговельних марок існує в Україні?
3. Чим відрізняються промисловість і сільське господарство Італії від інших європейських країн «Великої сімки»?
4. Поясніть причини спаду експорту продукції легкої промисловості з Італії.
5. Користуючись картами атласу, позначте на контурній карті економічні регіони Італії, їхню спеціалізацію і центри розвитку промисловості.
6. Користуючись різними джерелами інформації, складіть туристичну візитівку Італії.

**ПРАКТИЧНА РОБОТА № 2**

Складання картосхеми просторової організації економіки однієї з європейських країн «Великої сімки» (за вибором).

ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір учня/учениці)

1. «Нове обличчя» Руру – постіндустріальний розвиток: «зелені» міста замість похмурих ландшафтів.
2. Лондон, Берлін, Париж, Київ: схожість і відмінність сучасного розвитку міст.
3. Кластери в Італії як домінуюча форма організації виробництва товарів і послуг.

§ 17. ПОЛЬЩА**ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!**

- Де проходить кордон України з Польщею?
- До якої групи країн за рівнем соціально-економічного розвитку належить Польща?

► **Місце країни у світі та регіоні.** Республіка Польща – таку офіційну назву має держава – сусідка України, що розмістилася в Центральній Європі, у басейні Вісли та Одери. Площа території країни становить 312,7 тис. км², населення – понад 38 млн осіб. Столиця Польщі – Варшава. За формою державного правління Польща – парламентсько-президентська республіка, за державним устроєм – унітарна держава. Державна мова – польська. Грошова одиниця – злотий. Польща – член ЄС, НАТО та ООН.

На півдні Польща межує з Чехією і Словаччиною, на сході – з Україною, Білоруссю та Литвою, на заході – з Німеччиною, на півночі з Калінінградською областю Росії і має вихід до Балтійського моря. Країна розміщується

ся переважно на рівнині, 2/3 усієї площі охоплює Польська низовина, уздовж південного кордону тягнуться гори Судети і Карпати. Положення країни в Центральній Європі на перетині важливих економічних і транспортних шляхів є сприятливим чинником розвитку держави.

Збалансованість і сталість зростання – головна ознака польської економіки. Нині, на думку експертів, Польща за темпами розвитку (пересічно 3,5–4,0 % на рік) може претендувати на статус економічного лідера Європи.

За розміром ВВП у 2015 р. (1005 млрд дол.) країна посідає 7-ме місце в Європі. Структура ВВП за секторами економіки Польщі істотно відрізняється від інших, особливо високорозвинутих країн Європи. Так, частка промислового сектору ВВП становить 41,1 %, на сільське господарство припадає 3,3 %, а частка сфери послуг у створенні ВВП – лише близько 56 %. Така структура дає змогу говорити про Польщу як про індустріально-аграрну країну.

Розмір ВВП на одну особу становить понад 13 тис. дол. (57-ме місце у світі). За обсягом промислового виробництва Польща входить у першу десятку країн Європи. Товарообіг зовнішньої торгівлі країни становить майже 400 млрд дол. Цей показник є одним із найвищих серед країн Центральної і Східної Європи. Обсяг експорту – понад 190 млрд у 2015 р., імпорту – понад 187 млрд дол. у 2015 р.

► Чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Значні успіхи в економічному розвитку Польща демонструє завдяки багатьом чинникам. Одним з них є державна політика щодо проведення економічних реформ. Нині рушійною силою польської економіки є малий і середній бізнес, який виробляє половину валового продукту і в якому працює 70 % працездатного населення.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Користуючись сайтом Світової Книги фактів, CIA World Fact Book <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pl.html>, підберіть актуальну інформацію про основні показники економічного розвитку Польщі. Які тенденції спостерігаються в польській економіці?

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Без кредиту МВФ. У жовтні 2017 р. Польща відмовилася від кредиту МВФ у розмірі 9,2 млрд дол. Причиною став хороший стан економіки країни. Польський бюджет отримав надприбуток у 4,9 млрд злотих (1,36 млрд дол.) із січня по серпень 2017 р. А темпи економічного зростання за цей період становили майже 4 %.

Важливим чинником сучасного розвитку економіки Польщі є інтеграція країни в економічну систему країн ЄС. У рамках політики об'єднання ЄС вклала в Польщу понад 68 млрд євро, що є найвищим показником серед усіх країн-членів Європейського Союзу. Значна фінансова допомога надається Польщі для реалізації проектів у транспортну інфраструктуру, охорону навколишнього середовища, модернізацію сільського господарства, подолання безробіття тощо. Продовжують збільшуватися й прями іноземні інвестиції в польську економіку, зокрема у сферу послуг.

Окремі сектори польської економіки орієнтуються на природоресурсний потенціал. Мінерально-сировинні ресурси Польщі представлені кам'яним вугіллем, сіркою, сріблом, цинком, свинцем, кухонною сіллю і природним газом. Проте значна частка промислових підприємств нині працює на імпортній сировині.

Переважно рівнинний рельєф і помірноконтинентальний клімат сприятливі для розвитку сільського господарства. Країна має розвинену річкову мережу, що сприяє розвитку внутрішнього річкового транспорту, а вихід до Балтійського моря – важливий чинник розвитку морського транспорту. Природа країни приваблює численних туристів.

► **Особливості населення. Система розселення.** За показниками природного приросту Польща належить до першого типу відтворення населення, демографічна ситуація є однією із сучасних проблем країни. Бурхливий економічний розвиток призвів до того, що поляки багатшають, живуть довше, а отже, ростуть видатки на пенсійну систему.

У Польщі 98 % населення становлять поляки, що підтверджує її статус однонаціональної держави. Частка національних меншин в країні дуже незначна. Найхарактернішою рисою поляків є їхній патріотизм.

Пересічна густина населення Польщі – понад 120 осіб/км². Розміщене населення нерівномірно. Найбільш заселеними є південні райони країни. Так, густина населення в Сілезії – понад 200 осіб/км². Найменша густина населення – 70–60 осіб/км² – на північному сході країни.

У польських містах мешкає понад 61 % населення. У країні продовжує зростати рівень урбанізації. Найбільші міста Польщі: Варшава, Лодзь, Краків, Гданськ, Катовіце, Познань. Виділяються Верхньосілезька, Варшавська, Лодзинська, Краківська міські агломерації.

Працевдатне населення Польщі становить понад 18 млн осіб. У промисловості працює кожний третій (30 %), у сільському господарстві майже 13 %, у сфері послуг – 57 %. Досить високим залишається показник безробіття – понад 10 %.

Звичаї, мови, релігії і мода впродовж багатьох тисячоліть змішувалися на польських землях, результатом чого стала її неповторна культура. Незважаючи на колосальні втрати у Другій світовій війні, Польща може похвалитися багатьма історичними пам'ятками світового значення. До Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО занесено історичний центр Кракова, соляний рудник у Величці, Старе місто Варшави, Старе місто в Замості та ін.

► **Прискорений розвиток третинного сектору, сучасна транспортна система країни.** Сфера послуг Польщі перебуває у стадії подальшого реформування і становлення. Важливого значення набула транспортна система країни. Найпопулярнішими є залізничний і автомобільний види транспорту. Автомагістралі, залізниці й водні шляхи з'єднують столицю з портом Гданськ на узбережжі Балтійського моря. Останніми роками Польща зробила значні інвестиції в реконструкцію транспортної системи. Нині її дороги і система комунікацій вважаються найкращими в Центральній і Східній Європі.

Значні зміни, що в останні десять років відбувалися в банківському секторі країни, пов'язані з приходом на їхній фінансовий ринок іноземних банків, насамперед німецьких.

Помітно зростає в Польщі роль туризму, який розвивається динамічно й інтенсивно. Найпоширенішими є такі види туризму, як пізнавальний, рекреаційний і релігійний. Цікавими об'єктами польської культури є дерев'яна релігійна архітектура. Храми такого роду можна побачити в багатьох районах країни. Найбільше їх в Опольській Сілезії та в Прикарпатті. Яскравим акцентом східної культури Польщі є церкви в польській частині Карпат. Країна славиться своїми резиденціями, які збереглися до наших днів із Середньовіччя. Одна з найбільш яскравих королівських резиденцій – це Вавель у Кракові.

► **Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.** Промисловість у цілому не тільки задовольняє потреби країни, а й працює на зовнішній ринок. Міжнародну спеціалізацію країни забезпечують насамперед електротехнічне й електронне машинобудування. Польща є одним з найбільших виробників складної побутової техніки у Європі, обігнавши такі країни, як Італія та Німеччина – традиційних постачальників цих товарів на світовий ринок. До 70 % усього обсягу складної побутової техніки, виробленої в Польщі, постачається на ринки інших європейських країн. Виробництво холодильників, кухонних плит, посудомийних машин зазвичай здійснюється на дочірних підприємствах великих міжнародних компаній, як-от Samsung, Bosch, Electrolux, Indesit тощо.

Автомобілебудування в Польщі розвивається швидкими темпами завдяки інвестиціям автомобілебудівних ТНК. До найбільших інвесторів належать Volkswagen, Opel, Fiat, Toyota, Isuzu, Lear та ін. Значна частина продукції автомобілебудування орієнтована на експорт насамперед в країни ЄС. Дуже популярними є як готові автомобілі, так і автодвигуни, електричні кабелі до автомобілів, комплекти освітлення, системи захисту тощо.

Експорторієнтованими є також металургійна, хімічна, легка і харчова промисловість, важке машинобудування (виробництво дорожньобудівельної техніки, турбін та котлів, шахтного обладнання, обладнання для хімічної промисловості). Експортується як готова продукція, так і напівфабрикати.

Легка промисловість Польщі працює тепер переважно на внутрішній ринок, від чого обсяги виробництва, особливо в текстильній промисловості, різко скоротилися. Останніми роками поживався збут продукції на ринки країн Східної Європи, до країн-сусідів. Харчову промисловість Польщі часто називають двигуном польського експорту. Вона має добрі традиції й відома на ринках багатьох європейських країн. Особливо виділяється продукція молочної промисловості, а також цукрова, борошномельна, м'ясна.

► **Спеціалізація аграрного сектору.** У структурі сільського господарства Польщі переважає рослинництво. У тваринництві особливо домінує свилярство й розведення великої рогатої худоби молочного напрямку. Польща посідає помітне місце за виробництвом картоплі, жита, льону, молока, тютюну, зерна, м'яса, цукрових буряків. Під зерновими культурами охоплено 56 % площі сільськогосподарських угідь, кормовими – 18 %, картоплею – 16 %, технічними, овочевими культурами – 5 %. Посіви льону поширені на північному сході.

Серед країн Центральної Європи Польща посідає третє місце за збиранням зерна й рапсу, четверте – за вирощуванням цукрових буряків і надоями молока, друге – за поголів'ям свиней, перше – за збиранням картоплі.

► **Характерні риси просторової організації господарства.** За рівнем соціально-економічного розвитку країну поділяють на три великі економічні регіони. Важливе місце займає Центральний регіон Польщі, у якому проживає понад 20 % населення, виробляється 35 % промислового і 30 % сільськогосподарського виробництва. Тут розміщені найбільші підприємства з автомобілебудування, з виробництва електротехніки і електроніки, хімічної, фармацевтичної, легкої промисловості. Сільське господарство спеціалізується на вирощуванні картоплі, жита, цукрових буряків, свилярстві. Найбільші міста регіону – Варшава, Лодзь, Познань.

Південно-Західний регіон Польщі об'єднує Сілезію і Малопольщу. Це найбагатший регіон країни за природними ресурсами. Тут проживає близько 45 % населення і виробляється майже 50 % промислової і 30 % сільськогосподарської продукції. У регіоні вирощують пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, розводять велику рогату худобу. Промисловість Верхньої Сілезії представлена вугільним і металургійним виробництвом. У регіоні добре розвинені також хімічна, легка, харчова промисловість, рекреаційно-туристична сфера. Найголовнішими центрами є Краків, Вроцлав, Катовіце.

Північна Польща охоплює Помор'я. Цей регіон славиться своєю природою: м'яким кліматом, піщаними пляжами, тисячами невеликих озер і лісами. Такі рекреаційні ресурси є основним чинником розвитку рекреаційно-туристичного господарства. Тут вирощують жито, картоплю, сіяні трави, розвинені молочне тваринництво і рибальство. Найбільшими центрами регіону є Гданськ, Щецин. Це відомі порти на Балтійському морі, де розвинені суднобудування, рибопереробна, паперова промисловість.

► **Зовнішні економічні зв'язки.** Найбільшими зовнішньоекономічними партнерами Польщі нині є країни ЄС. Протягом кількох десятиліть країна нарощувала обсяги як експорту, так й імпорту з цими країнами. Іншими партнерами завжди були країни Східної Європи, зокрема й Україна.

Головними статтями експорту Польщі є машини та обладнання, транспортні засоби та запасні частини, побутова техніка, продукти харчування та ін. Експортується також вугілля, мідь, срібло. На сировину припадає близько 10 % експорту, на сільськогосподарські та харчові продукти – 10 %, на продукцію легкої і целюлозно-паперової промисловості – близько 8 %, будівельні послуги – 5 %. Імпортує Польща переважно паливо, металургійну сировину, хімічні продукти, автомобілі.

Польща – важливий інвестиційний ринок у Європі. Основними країнами-інвесторами є Німеччина, США, Франція та ін.

► **Міжнародні зв'язки України з Польщею.** Поляки – надійні ділові партнери, що доброзичливо ставляться до співробітництва з українцями. Основною українсько-польських відносин сьогодні є зовнішня торгівля, яка характеризується позитивною динамікою. В експорті України до Польщі переважає сировина – газ, нафта і нафтопродукти, руди чорних металів тощо. Імпортує Україна з Польщі здебільшого готову продукцію: автомобілі, енергетичне обладнання, папір і вироби поліграфічної промисловості, одяг, взуття, будівельні вироби, продукти харчування тощо.

Польща і Україна є інвестиційними партнерами, хоча обсяги інвестицій незначні. Крім того, країни співпрацюють у спільному підприємстві, інтенсивно розвивається співробітництво на прикордонних територіях у так званих Єврорегіонах.

Таблиця 1. Географія експорту та імпорту Польщі

Країни	Експорт, %	Імпорт, %
Німеччина	27,1	27,6
Франція	5,5	4,1
Велика Британія	6,8	4,2
Чехія	6,6	5,0
Італія	4,8	5,2
Нідерланди	4,4	5,9
Росія	3,8	7,2
Інші країни	41,0	40,8

ГОЛОВНЕ

- Польща – індустріально-аграрна держава з найбільшими темпами економічного зростання в Європі.
- Чинниками розвитку економіки країни є вступ до ЄС, вдало проведені економічні реформи.
- Пересічна густина населення Польщі – понад 120 осіб/км², виділяються Верхньосілезька, Варшавська, Лодзинська, Краківська міські агломерації.
- У структурі економіки швидко формується потужна сфера послуг, зменшується частка промисловості й сільського господарства.
- Найважливішими зовнішньоекономічними партнерами Польщі є країни ЄС, інтенсивно розвиваються двосторонні відносини з Україною.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ:

1. Які чинники визначають міжнародну спеціалізацію Польщі?
2. Які особливості розміщення населення Польщі?
3. Чим зумовлене зростання польської економіки?
4. Поясніть тенденції розвитку різних секторів економіки Польщі на сучасному етапі.
5. За картою атласу визначте райони і центри розміщення господарства Польщі.
6. Підготуйте повідомлення про сучасний стан взаємовідносин Польщі та України, користуючись додатковими джерелами інформації.

§ 18. РОСІЯ І БІЛОРУСЬ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ:

- Де проходять кордони України з Росією та Білоруссю?
- Які природні ресурси Росії мають світове значення?

► **Місце країн у світі та регіоні.** Росія і Білорусь – колишні республіки Радянського Союзу, які розвиваються як суверенні держави з 1991 року. Офіційна назва Росії, східного сусіда України, Російська Федеративна Республіка. За площею – 17,1 млн км² – Росія є найбільшою державою у світі. За формою правління – президентсько-парламентська республіка, за державним устроєм – федерація. Російська мова є державною мовою і мовою міжнаціонального спілкування. Грошова одиниця – рубль.

Офіційна назва північного сусіда України – Республіка Білорусь, яка розмістилася на площі у 207,6 тис. км². У державі існує президентська форма правління. Президент наділений значними повноваженнями. Білорусь – унітарна держава. Офіційними мовами Білорусі є білоруська і російська мови, а грошовою одиницею – білоруський рубль.

Територія Росії розташована у двох частинах світу. Північ країни лежить за Полярним колом, а південь – на широті 42⁰. Її перетинає десять часових поясів. Росія має найбільше число прикордонних держав (16) і морів (13). Незважаючи на значні морські кордони, Росія переважно оточена суходолом. Тут дуже мало зручно розташованих портів. Загалом географічне положення РФ зручне для розвитку господарства і налагодження зовнішньоекономічних зв'язків.

Білорусь займає континентальне положення. Крім України, вона межує з Росією, Литвою, Латвією і Польщею. Суттєвим недоліком економіко-географічного положення країни є відсутність виходу до моря. Через Білорусь проходять важливі транспортні шляхи, зокрема трубопроводи до країн Центральної і Північної Європи.

ВВП Росії у 2016 р. становило 1,3 трлн дол. За цим показником країна входить до десяти провідних країн світу. ВВП Білорусі в цьому самому році – 165,4 млрд дол. В останні роки в обох країнах спостерігається зниження економічного розвитку пересічно на 3 % за рік.

Структура ВВП за секторами економіки Росії і Білорусі відрізняється від інших, особливо високорозвинутих країн Європи. Так, частка промислового сектору Росії у ВВП становить майже 36 %, сільського господарства – понад 4,0 %, сфери послуг – близько 60 %. Розподіл структури ВВП Білорусі схожий з російською. Так, на промисловість припадає 41 % створення ВВП, сільське господарство – понад 9 %, а частка сфери послуг становить близько 50 %. Ці дані підтверджують, що Росія і Білорусь – індустріально-аграрні країни.

До рейтингового списку Global 500 у 2016 р. увійшло лише 5 ТНК Росії (табл. 1). Переважна їх кількість працює в нафтогазовій промисловості.

Таблиця 1. ТНК Росії зі списку Global 500, 2016 р.

Місце компанії*	Компанія	Сфера діяльності	Дохід, млн дол.	Прибуток, млн дол.
1/56	Gazprom	Нафтогазова	99464	12822
2/76	Lukoil	Нафтогазова	84677	4765
3/118	Rosneft Oil	Нафтогазова	64749	5810
4/199	Sberbank	Банківські послуги	45608	3655
5/478	VTB Bank	Банківські послуги	22449	175

► Основні чинники, що визначають місце країн у міжнародному поділі праці.

Росія багата на різноманітні природні ресурси, які переважно і визначають її міжнародну спеціалізацію. У країні відкрито і розвідано близько 20 тис. родовищ корисних копалин. Світове значення мають нафта і газ. Серед інших мінеральних ресурсів важливими є родовища кам'яного вугілля, залізної і мідної руд, алмазів.

Росія багата й на інші природні ресурси – водні, лісові, земельні, які відіграють важливу роль в економіці країни. Водні ресурси потужних сибірських річок використовують для вироблення дешевої гідроенергії. Значні площі лісів сприяють розвитку лісової промисловості, тому на Росію припадає близько 30 % світового експорту необробленої деревини. Земельні ресурси, особливо європейської частини Росії, використовують під сільськогосподарські угіддя.

Ресурсна база Білорусі незначна і обмежена торфом як паливною сировиною, калійною сіллю для виробництва мінеральних добрив і невеликою кількістю нафти. Велике значення для розвитку сільського господарства мають земельні ресурси. У країні створений природно-заповідний фонд, який широко використовують у рекреаційній діяльності.

Важливим чинником економічного розвитку для Росії і Білорусі є працересурсний потенціал. В обох країнах простежується деяке зменшення робочої сили, зниження її якості і відтік висококваліфікованих кадрів за кордон. В умовах швидкого розвитку сучасних технологій загалом зростає роль наукового потенціалу. Проте є низка проблем щодо впровадження наукових досягнень у виробництво. Нині в Росії працює 1/10 усіх учених та інженерів-розробників світу. Утім частка країни на світовому ринку високотехнологічної продукції становить лише 0,5 %.

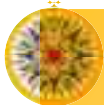
У Білорусі ряд промислових об'єднань, зокрема таких, як «Інтеграл», «Горизонт», «Витязь», у співробітництві з науковими установами поступово посідають передові позиції у сфері сучасних технологій.

► **Населення.** За кількістю населення Росія посідає дев'яте місце у світі. У європейській частині Росії, яка охоплює 25 % площі, проживає близько 80 % населення країни. При цьому частка мешканців азійської частини останніми роками зменшується. Загалом понад 50 % населення зосереджено в 30 районах країни, на які припадає лише 7 % її території. Це переважно південні регіони країни, пересічна густина населення яких зростає до 50 осіб/км². Середня тривалість життя населення є нижчою, ніж в інших європейських країнах, на понад 10 років, розрив у середній тривалості життя між російськими жінками (76,5) і чоловіками (64,7) найвищий у світі.

Нині 74 % населення проживає в містах, а 26 % – у селах. Третина жителів країни мешкає у великих містах-мільйонерах: Москві, Санкт-Петербурзі, Новосибірську, Єкатеринбурзі, Нижньому Новгороді, Самарі тощо. Навколо цих міст сформувалися міські агломерації. Нині їх 50, у них проживає 50 % населення країни. Найбільші агломерації Росії – Московська (понад 80 міських населених пунктів), Санкт-Петербурзька (понад 55).

Росія – багатонаціональна держава. У ній проживає понад 160 народів, з яких близько 100 є корінними народами країни, 80 % від усього населення становлять росіяни. Національними меншинами є татари, українці, башкири, чеченці та ін.

Історія географії



Українська діаспора в Росії. Українці в Росії становлять найбільшу діаспору у світі (нині, за різними оцінками, від 2 до 3 млн осіб). Присутність українців на території сучасної Росії починається від часів Київської Русі. Друга хвиля русько-української людності припадає на добу Козаччини. Кількість українців у Росії поступово зростала протягом XVI–XIX ст., а 1926 р. становила близько 8 млн осіб. У повоєнні роки українці чисельно становили 3,4 млн, у 1989 р. – 4,4 млн. Найбільше українців мешкає в Москві, Санкт-Петербурзі, у районах Курська, Воронежа, Саратова, Самари, Астрахані, Владивостока та ін. регіонах Росії.

Чисельність населення Білорусі має тенденцію до зменшення і становить нині близько 10 млн осіб. Густина населення в країні невисока, її пересічний показник – майже 50 осіб/км².

На території Білорусі проживають представники 130 національностей. Серед них найбільш представницькими є білоруси (81 %), росіяни (11 %), поляки (4%), українці (2 %) та інші (євреї, вірмени, азербайджанці, литовці і грузини).

Кількість сільського населення постійно зменшується. На нього припадає, як і в Росії, нині 26 % усього населення. У містах проживає 74 % населення Білорусі. Найбільшими містами є Мінськ, Гомель, Могильов, Вітебськ, Гродно, Брест, Бобруйськ, Барановичі, Борисов, Пінськ та ін. Навколо Мінська сформувалася міська агломерація.

► **Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країн.** Міжнародну спеціалізацію Росії насамперед визначає добувна промисловість, у якій сформовані ТНК. Серед них – «Газпром» і «Лукойл». Експорторієнтованими є також чорна і кольорова металургія, хімічна промисловість і машинобудування. Машинобудівний комплекс Росії виробляє майже все – від побутових приладів до аерокосмічної техніки. Проте не вся продукція комплексу є нині конкурентоспроможною на світових ринках.

У Білорусі серед провідних промислових виробництв виділяються виробництво добрив, шин, синтетичних матеріалів, продукції нафтохімії, а також автомобілебудування, приладобудування, тракторобудування. Інтенсивно розвиваються і мають міжнародне значення харчова і легка промисловість. Розвитку останніх приділяється значна підтримка з боку держави, є намагання вивести її на світовий ринок.

► **Спеціалізація сільського господарства.** Сільське господарство Росії спеціалізується на вирощуванні зерна, цукрового буряку, сояшнику, фруктів, овочів, а також на розведенні великої рогатої худоби м'ясо-молочного напрямку. За загальним збором зернових культур Росія посідає 4-те місце у світі, після Китаю, США та Індії. Проте країна не задовольняє всіх своїх потреб у сільськогосподарській продукції і є великим її імпортером.

Розвиток аграрного сектору економіки Білорусі пов'язаний як з природними чинниками, так із аграрною політикою держави. Рослинництво посідає провідні позиції в сільськогосподарському виробництві. На майже 10 млн га угідь вирощують зернові культури, картоплю, льон, цукровий буряк і овочі. Тваринництво представлене скотарством, свинарством, птахівництвом, які поки не відповідають вимогам світового товарного тваринництва.

► **Особливості розвитку третинного сектору.** У сфері послуг Росії особливе значення має транспортний комплекс і банківська система. Транспортна мережа країни розміщена нерівномірно. Більшість шляхів зосереджено в європейській частині. У перевезенні пасажирів провідне місце належить залізничному транспорту. За останні роки вантажообіг транспорту Росії значно зменшився, змінилася його структура. Зокрема, підвищилася частка трубопровідного і морського транспорту, а знизилася – річкового та залізничного. Морський торговельний флот налічує 1149 суден, що ходять під прапором Росії, 439 суден, що ходять під прапорами країн, у яких зареєстровані. Найбільші морські порти розташовані в містах Новоросійськ, Санкт-Петербург, Приморськ.

Найбільшими аеропортами Росії є московські, а національним авіаперевізником – Аерофлот, який володіє 170 літаками.

Банківська сфера розвивається в Росії швидкими темпами. Це помітно через зростання активів та капіталу банків, хоча кількість банків значно скоротилася. Найбільшими банками Росії є «Збербанк», «Зовнішторгбанк», «Газпромбанк», «ВТБ Банк», «Альфа Банк» та інші, в яких працює кілька сотень тисяч службовців, а їхні сумарні активи перевищують кілька десятків мільярдів доларів. Особливістю російської банківської сфери є значна концентрація їх центральних офісів у великих містах.

Третинний сектор економіки Білорусі представлений насамперед різноманітним транспортом. Транспортна система країни має понад 5,5 тис. км залізниць, 83 тис. км автомобільних доріг, майже 8 тис. км магістральних газопроводів, 3 тис. нафтопроводів. Основу транспортного комплексу становить залізничний транспорт, на який припадає близько 75 % вантажоперевезень і 50 % перевезень пасажирів. Авіаційний транспорт майже повністю використовують для виконання міжнародних перевезень. Білоруські авіалінії здійснюють повітряні сполучення з країнами СНД.

Важливим напрямками сфери послуг Білорусі є туризм і фінансово-банківська сфера, які в останні роки розвиваються швидкими темпами.

► **Характерні риси просторової організації господарства.** За рівнем економічного розвитку в Росії виділяють 11 економічних районів і одну спеціаль-

ну економічну зону (Калінінградська область). Кожний район відрізняється своєю спеціалізацією, особливостями розміщення секторів економіки і включення в загальну схему господарства. Нині в Росії суттєво загострилися суперечності між різними економічними районами щодо отримання бюджетних коштів. Визначилися регіони-донори (Москва, Санкт-Петербург та цілий ряд областей Європейської Росії, а також Свердловська, Челябінська, Тюменська та ін. області) і регіони – отримувачі допомоги з федерального бюджету. У цілому значно зросла роль Москви в контролі та перерозподілі економічних ресурсів країни, що негативно впливає на економіку країни і відносини між економічними суб'єктами Федерації.

У Білорусі створені 4 вільні економічні зони (ВЕЗ «Мінськ», ВЕЗ «Брест», ВЕЗ «Вітебськ», ВЕЗ «Гомель–Ратон») з ліберальними умовами господарювання у вигляді податкових пільг. Кожна ВЕЗ має свою спеціалізацію. Так, «Мінськ» – найбільший промисловий регіон Білорусі. Тут виробляють 1/4 всієї промислової продукції країни. «Гомель–Ратон» спеціалізується на випуску сільськогосподарського устаткування й кабелів, хімічній промисловості, сільському господарстві і харчовій промисловості, у ВЕЗ «Брест» виробляють електроніку, вовняні тканини і споживчі товари тривалою користування, «Вітебськ» виробляє продукцію хімічної промисловості, текстиль, продукти нафтохімії.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Користуючись картами атласу, визначте основні центри і райони розвитку господарства Росії і Білорусі, їх спеціалізацію.

► **Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України з Росією та Білоруссю.** Основними пріоритетами зовнішньоекономічної діяльності Росії є посилення азійського і латиноамериканського зовнішньоекономічного вектору (з Китаєм, Індією, Японією, Венесуелою, Бразилією та ін. країнами). Традиційними статтями російського експорту є нафта і природний газ, деревина та продукція первинної обробки деревини, хімічної промисловості, метали, продукція військово-промислового комплексу. Основними споживачами російських товарів є країни СНД, Китай, Німеччина, Італія, Білорусь. Структура імпорту представлена широким спектром промислових та продовольчих товарів. Це – машини й обладнання, ліки, зерно, цукор, м'ясо, металургійні напівфабрикати та ін. Основними експортерами товарів до Росії є ті самі країни: Китай, Німеччина, Білорусь, Казахстан, Італія, США та інші.

Починаючи з 2014 р. взаємовідносини між Росією та Україною значно загострилися. Анексія Росією АР Крим, сприяння сепаратистським угрупованням у розв'язанні війни на Донбасі та всляка їх підтримка призвели до суттєвого зменшення товарообігу між країнами, значного обмеження двосторонніх відносин у всіх сферах економіки й у гуманітарному співробітництві. Країни ЄС, США, Україна та ін. (усього 41 держава) змушені були ввести проти Росії санкції – політичні та економічні заходи, спрямовані на припинення агресії Росії проти України.

Білорусь експортує машини й устаткування, продукцію хімічної промисловості, метали, тканини, харчові продукти, ліс, будівельні матеріали, лляний трикотаж, мінеральні добрива. Основними експортними партнерами є Росія, Нідерланди, Велика Британія, Україна, Польща, Латвія. Імпортується мінеральна продукція, машини й устаткування, хімікати, харчові продукти, нафтопродукти, метали з Росії, Німеччини, України.

Основним зовнішньоекономічним пріоритетом Білорусі є союз із Росією та країнами СНД. Білорусь входить до єдиного митного простору з Росією.

Відносини Білорусі з Україною розвиваються як добросусідські, хоча існують і окремі проблеми, зокрема проблемним залишається питання демаркації кордонів між державами.

Відносини у торговельно-економічній сфері розвиваються на основі довгострокового двостороннього співробітництва. Білоруський експорт до України представлений сільськогосподарською технікою, мінеральними добривами, побутовою технікою, текстилем. Україна експортує до Білорусі зерно, продовольчі товари, метал, комплектуючі до машинобудівних виробів та ін.



Мал. 31. Прямі інвестиції в економіку Білорусі, 2015 р.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Сфери бізнесу, в які вигідно інвестувати в Білорусі. На думку експертів, це насамперед медицина і фармакологія, сільське господарство, лікувально-оздоровчий туризм (мал. 31). Причин цього кілька. По-перше, споживачі дедалі більше віддають перевагу дешевшим, ніж імпортні, білоруським продуктам і послугам (білоруським лікам і відпочинку в місцевих санаторіях). По-друге, розвиток торгових відносин у рамках ЕАЕС, ринок з яким постійно зростає. По-третє, приваблива податкова політика щодо цих сфер економіки з боку держави. Інвестори з Китаю, Індії, Лівану, Росії і Молдови планують у найближчий час реалізувати масштабні проекти у фармацевтичній промисловості, у рекреації і туризмі та сільському господарстві.

ГОЛОВНЕ

- Росія і Білорусь – це східний і північний сусіди України, постсоціалістичні, індустріально-аграрні країни.
- Росія має значні розміри, велику чисельність населення, потужний природно-ресурсний потенціал; Білорусь є країною з невеликою кількістю населення та обмеженою ресурсною базою.
- Спеціалізацію країн визначають як традиційні виробництва матеріальної сфери (добувна, металургійна, хімічна промисловість, багатопрофільне машинобудування, сільське господарство), так і сфера послуг.
- Зовнішньоекономічні зв'язки Росії з Україною суттєво погіршилися, що пов'язано з агресією Російської Федерації проти нашої держави.
- Зовнішньоекономічні зв'язки Білорусі та України розвиваються на принципах добросусідства.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ:

1. Які показники сучасного розвитку економіки Росії і Білорусі?
2. Які відмінності в національному складі населення Росії і Білорусі?
3. Чим зумовлений розвиток промисловості і сільського господарства двох країн?
4. Поясніть відмінності в розміщенні господарства в Росії і Білорусі.
5. Порівняйте статті експорту та імпорту Росії і Білорусі. Чим вони зумовлені?
6. Складіть візитні картки для Росії і Білорусі.

Розділ 2. Азія



Тема 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АЗІЇ

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✦ *знати* склад регіону; приклади країн Азії, що належать до різних типів за рівнем економічного розвитку; найбільші морські порти, фінансові центри і туристичні райони Азії;
- ✦ *уміти показувати на карті* субрегіони й країни Азії, басейни видобутку мінеральних ресурсів, райони лісозаготівлі, рекреації; найбільші промислові райони; світові міста в Азії;
- ✦ *характеризувати* особливості демографічних, урбанізаційних процесів і розміщення населення в Азії, основні риси сучасного стану економіки;
- ✦ *пояснювати* виникнення міждержавних конфліктів у регіоні;
- ✦ *порівнювати* ресурсозабезпеченість, працересурсний потенціал субрегіонів Азії; особливості господарства різних за рівнем економічного розвитку країн Азії;
- ✦ *обґрунтовувати* розміщення основних районів видобування мінеральних ресурсів, обробної промисловості, туризму в Азії;
- ✦ *робити висновки* про причини нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Азії;
- ✦ *оцінювати* вплив глобалізації, зокрема ТНК, на місце країн Азії в міжнародному географічному поділі праці;
- ✦ *ілюструвати прикладами* вплив політичних та економічних процесів у регіонах Азії на Україну.

§ 19.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ АЗІЇ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- ➔ Найголовніші географічні особливості Азії як частини світу.
- ➔ Країни, територією яких проходить межа між Європою та Азією.

► **Особливості економіко-географічного положення Азії.** Азія – це найбільший за розмірами території і чисельністю населення регіон світу, який займає більшу частину материка Євразія. В Азії налічується 48 суверенних держав. Вони суттєво різняться за економіко-географічним положенням, тому можна виділити три його особливості:

– сусідське положення, яке об'єднує країни Азії та створює можливість для розвитку інтеграційних процесів. Проте таке положення часто загрожує міждержавні відносини;

– приморське положення багатьох країн, що забезпечує вихід до морів Тихого (Китай, Японія, Філіппіни), Індійського (Індія, М'янма, Іран) і Атлантичного (Туреччина, Ізраїль, Ліван) океанів;

– глибинне (континентальне) положення ряду країн (Афганістан, Монголія, Непал, Киргизстан).

Кордони багатьох азійських держав проходять добре вираженими природними межами (наприклад, Гімалаї).

► **Склад регіону.** В Азії є 48 суверенних держав і три особливі адміністративні території, що належать до Китаю (Тайвань, Сянган, Аоминь). Більшість країн великі за розмірами, як-от Китай, Індія, Саудівська Аравія. На тлі цих велетнів виділяються зовсім малі за розмірами країни, приміром Сінгапур і Мальдіви. Проте в Азії, на відміну від Європи, таких країн небагато. До цього регіону належать острівні (Індонезія, Японія, Філіппіни), півострівні (Індія, Малайзія, Туреччина) і континентальні (Монголія, Афганістан, Таджикистан) держави.

Зважаючи на великі територіальні відмінності, Азію поділяють на субрегіони. Цей поділ зумовлений як географічними й історико-культурними особливостями окремих територій, так і соціально-економічними тенденціями розвитку країн. Нині таких субрегіонів п'ять: Західна, Східна, Південна, Південно-Східна і Центральна Азія (мал. 32).

Західну Азію часто називають Близьким і Середнім Сходом. Цей субрегіон відрізняється такими рисами: розміщений на перетині важливих геополітичних, економічних, транспортних шляхів, має унікальну нафтоносність, більшість країн субрегіону є ісламськими за віросповіданням. До цього субрегіону належать: Вірменія, Азербайджан, Грузія, Ірак, Ізраїль, Саудівська Аравія, Сирія, Туреччина та ін.

Східна Азія налічує небагато країн, які різняться за розмірами і кількістю населення. Значний вплив на формування цього регіону за різних часів мав Китай. До цього субрегіону належать: Китай, Японія, Монголія, Республіка Корея, Кореїнська Народно-Демократична Республіка та ін.

Південна Азія найгустонаселеніша частина світу. Тут переважають багатонаціональні держави з різною релігією. До цього субрегіону належать: Індія, Іран, Афганістан, Мальдівські острови, Пакистан, Шрі-Ланка та ін.

Південно-Східна Азія – великий історико-культурний субрегіон Азії, який завдяки географічному положенню мав найвагоміше значення для розвитку світових цивілізацій. Характерною його рисою є часта повторюваність несприятливих природних процесів: землетрусів, вулканізму, тайфунів, які призводять до катастрофічних наслідків. Країни Південно-Східної Азії різні й за рівнем соціально-економічного розвитку. До цього субрегіону належать В'єтнам, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд та ін.



Мал 32. Субрегіони Азії

Центральна Азія – це країни, що не мають виходу до океану й розміщені майже в центрі континенту. Різноманітність природних умов, історичних шляхів розвитку і сучасного стану країн не суперечить їхньому об'єднанню в один субрегіон. Нині країни Центральної Азії є переважно аграрно-індустріальними з високим рівнем розвитку добувної промисловості. У 90-ті рр. ХХ ст. у цих країнах розпочався якісно новий етап розвитку: від централізовано-планової до ринкової економіки. До цього субрегіону належать: Казахстан, Туркменістан, Узбекистан та ін.

Історія географії



У багатьох виданнях і мовах немає відмінностей між поняттями «Середня Азія» і «Центральна Азія», що іноді призводить до труднощів перекладу й різних непорозумінь. Під «Середньою Азією» розумілися тільки 4 колишніх радянські республіки – Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан і Туркменістан, виключаючи Казахстан. У 1992 р. Президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв на спільній зустрічі голів держав Середньої Азії запропонував відмовитися від поняття «Середня Азія і Казахстан» на користь іншого – «Центральна Азія». Отже, тепер щодо цього регіону доречніше вживати топонім Центральної Азії.

Лідерство за розмірами території і обсягом ВВП належить Східній Азії завдяки Китаю, Японії і Республіці Корея. Перше місце за чисельністю населення посідає Південна Азія завдяки Індії, а також Пакистану і Бангладеш. За кількістю країн першість тримає Західна Азія, де багато невеликих держав. Лідери цього субрегіону за чисельністю населення і обсягом ВВП – Туреччина й Іран. У Південно-Східній Азії за обсягом ВВП лідирує Індонезія.

► **Сучасна політична карта Азії.** В Азії налічують майже п'ятдесят держав, багато з яких є найдавнішими. Вони різні за розмірами і кількістю населення, кордони між ними визначені як політично, так і природними межами. Тому країни Азії – це складний комплекс демократичних і авторитарних режимів, які змінювалися впродовж тривалої історії.

Більшість сучасних держав Азії утворилися після Другої світової війни унаслідок процесу деколонізації. Тому сучасна політична карта і типологія країн строката, а в регіоні спостерігається весь діапазон варіантів державного устрою, що існують у сьогоdnішньому світі: від абсолютної монархії до парламентської республіки.

► **Форми державного правління і територіального устрою країн Азії.** Із 48 держав Азії більшість (35) – це республіки і тільки 13 – монархії. Найзрілішими парламентськими республіками є Ізраїль, Індія. До республік народної демократії належать Монголія, В'єтнам, Лаос. Особливе місце в цій групі посідає Китай, для якого характерне поєднання авторитарного політичного режиму з ринковими перетвореннями в економіці.

Вісім держав Азії – це конституційні монархії, серед яких Японія, Малайзія, Кувейт, Таїланд, Непал, Бутан, Йорданія, Камбоджа. У деяких із цих держав змішаний режим правління зі своєрідним поєднанням авторитаризму в особі монарха і багатопартійної парламентської системи.

Є в Азії й абсолютні монархії. Більшість з них орієнтується на збереження і підтримку традиційних форм державного і суспільного життя, що сформувалося історично. Це – Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Катар, Бруней, Оман.

Серед монархій Азії – одна імперія (Японія), три емірати (ОАЕ, Кувейт, Катар), три султанати (Малайзія, Оман, Бруней) і шість королівств (Бутан, Саудівська Аравія, Таїланд, Йорданія, Камбоджа, Бахрейн).

Є в регіоні республіки, у яких поєднується релігійний режим із президентською владою, наприклад Ісламська Республіка Іран. Конституція цієї держави закріплює керівну роль мусульманського духовенства в житті іранського суспільства, а духовний керівник країни наділений дуже широкими повноваженнями.

Кількісно в Азії переважають *унітарні держави, федерації* лише сім (ОАЕ, М'янма, Пакистан, Індія, Непал, Ірак і Малайзія).

► **Типи країн Азії за рівнем економічного розвитку.** За рівнем соціально-економічного розвитку й особливостями господарства в Азії виділяють кілька груп (типів) країн. До *першої* групи входить Японія – високорозвинена держава, єдиний член «Великої сімки», яка за багатьма показниками посідає провідні позиції у світі. За соціально-економічними показниками до неї наближаються (і навіть об'єднуються в одну групу, згідно з позицією МВФ) Ізраїль, а також «нові індустріальні країни» першої хвилі – Сінгапур, Республіка Корея і спеціальні адміністративні регіони Китаю – Тайвань і Сянган. Вони перебувають на постіндустріальній стадії розвитку господарства.

Країни *другої* групи називають «новими індустріальними країнами другої хвилі», які за рахунок дешевої робочої сили й інвестицій, а також за участю західних транснаціональних корпорацій здійснили реформи в господарстві. Серед таких країн Таїланд, Малайзія, Індонезія і Філіппіни.

До *третьої* групи належать Китай та Індія, які за сумарним ВВП обійшли розвинені країни Європи, але за показником ВВП на душу населення їхні успіхи поки що незначні.

Особливою групою країн Азії є так звані нафтодобувні країни Перської затоки і Західної Азії. Цим країнам завдяки експорту нафти і газу вдалося в короткі строки зміцнити свої позиції у світовому господарстві й розвинути інші сфери господарства.

До *п'ятої* групи належать країни з переважанням добувної і легкої промисловості. Це, зокрема, Монголія, Бангладеш, Афганістан, В'єтнам, Казахстан, Туркменістан та ін.

Шосту групу становлять найменш розвинені країни, у яких структура господарства несформована і представлена одним-двома видами господарської діяльності. Це, наприклад, Лаос, Непал, Бутан та ін.

► **Міжнародні організації в Азії. АСЕАН.** У межах Азії створено кілька політичних, економічних і культурних регіональних міжнародних організацій. Серед них вирізняється міжурядова організація країн Південно-Східної Азії – АСЕАН, до якої входять 10 країн (Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней, В'єтнам, Лаос, М'янма, Камбоджа) (мал. 33).

Ця організація була створена 1967 р. Її часто порівнюють з ЄС, оскільки АСЕАН доволі велика за площею і кількістю населення (населення країн-членів АСЕАН становить близько 500 млн осіб, загальна площа – 4,5 млн км², їхній сукупний ВВП досягає майже 800 млрд доларів США).



Мал. 33. Країни-члени АСЕАН

Головною метою організації є інтеграція країн регіону, прискорення економічного зростання, соціального і культурного прогресу, встановлення в межах АСЕАН зони вільної торгівлі, взаємодія з іншими регіональними організаціями, досягнення в районі регіону миру, свободи і стабільності.

Місцеперебування керівних органів організації – м. Джакарта (Індонезія).

Ліга арабських держав (ЛАД). Міжурядова регіональна організація Ліга арабських держав створена 1945 р. До складу ЛАД входять 22 держави Азії і Північної Африки: Алжир, Бахрейн, Джибуті, Єгипет, Йорданія, Ірак, Ємен, Катар, Коморські острови, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, ОАЕ, Оман, Палестина, Саудівська Аравія, Сирія, Сомалі, Судан і Туніс. Співпраця між членами ЛАД здійснюється в економічній, фінансовій сферах, у питаннях культури й охорони здоров'я, а також вирішенні гуманітарних проблем.

► **Райони збройних конфліктів і проявів тероризму.** Сучасна військово-політична ситуація у світі є складною і суперечливою. Вона розвивається під впливом активізації процесів глобалізації та регіоналізації.

В Азії зберігаються численні осередки міжнародної напруги: не припиняються збройні конфлікти в Сирії і Афганістані, триває протистояння між грецькою і турецькою громадами на Кіпрі, гостро проявляються релігійні й територіальні конфлікти між Індією і Пакистаном, часто відбуваються терористичні акти на окупованих Ізраїлем палестинських землях і в прикордонних районах Туреччини, Ірану й Іраку, заселених курдами. Окремо розрізняють «гарячі» й «заморожені» збройні конфлікти.

Із збройними конфліктами тісно пов'язане явище *тероризму*. Часто терористичні акти стають частиною воєнних дій. Тому тероризм є однією з основних загроз як національній безпеці окремих держав, так і міжнародній безпеці загалом. Він спричиняє масові людські жертви, руйнує духовні, матеріальні, культурні цінності, які зазвичай неможливо відновити, породжує ненависть і недовіру між соціальними і національними групами.

Головною причиною виникнення тероризму в азійських країнах є невирішеність соціальних, зокрема й національних і релігійних, проблем, але не будь-яких, а саме тих, які для певної соціальної, національної чи іншої групи мають суттєве значення, які пов'язані їхньою духовністю, фундаментальними цінностями, традиціями і звичаями. Досить часто такі проблеми нерозв'язні, наприклад у разі міжнаціонального або релігійного конфлікту.

У першу п'ятірку країн, які найбільше постраждали від тероризму, входять 4 азійські країни: Сирія, Ірак, Афганістан і Пакистан. На частку цих держав припадає 57 % терактів у світі і 78 % загиблих із цієї причини людей. При цьому найбільша кількість терористичних атак у зазначений період відбулася в Сирії й Іраку. Далі йдуть Індія, Ємен, Таїланд, Філіппіни, у яких відзначається підвищена терористична активність.

ГОЛОВНЕ

- В Азії налічується 48 суверенних держав, що різняться за економіко-географічним положенням.
- Азію поділяють на 5 субрегіонів: Західна, Східна, Південна, Південно-Східна і Центральна Азія. На життя і діяльність населення країн субрегіонів значно впливають різноманітні природні процеси.
- Із 48 суверенних держав Азії більшість (35) – республіки і 13 – монархії.
- За рівнем соціально-економічного розвитку й особливостями господарства в Азії виділяють шість груп (типів) країн.
- У регіоні зберігаються багато осередків міжнародної напруги, не припиняються збройні конфлікти.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Охарактеризуйте економіко-географічне положення Азії.
2. Користуючись картосхемою (мал. 32), назвіть приклади країн і їхні столиці, які входять до різних субрегіонів Азії.
3. Порівняйте політичну карту Азії та Європи.
4. Користуючись картами атласу і картосхемою (мал. 32), назвіть приклади країн Азії, які мають вихід до моря і які розташовані в глибині континенту. Як таке географічне положення впливає на розвиток господарства і зовнішньоекономічну діяльність?
5. На конкретних прикладах проілюструйте негативний вплив збройних конфліктів на життя і діяльність людей, а також на навколишнє природне середовище.



§ 20. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ РЕГІОНУ. НАСЕЛЕННЯ АЗІЇ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Класифікацію природних ресурсів.
- Як природні умови і ресурси впливають на економічний розвиток держави?

► **Природні умови і ресурси регіону.** Азія лежить у межах усіх кліматичних поясів і характеризується великим розмаїттям природних ландшафтів і природних зон. Значна частина території регіону має екстремальні природні умови.

Порівняно з іншими регіонами земної кулі Азія цілком забезпечена всіма видами природних ресурсів. Проте розміщені вони нерівномірно, що зумовлює і нерівномірність у розміщенні населення і господарства.

Країни Азії мають великі і різноманітні поклади *корисних копалин*. Тут зосереджена велика частина світових запасів нафти і природного газу (понад 40 % світових запасів паливно-енергетичних ресурсів). Також на країни Азії припадає майже 2/3 світових ресурсів олова і вольфраму і понад 1/3 кобальту, 1/4 нікелю, основні запаси графіту, сурми, калійних солей. А втім, значні території ще майже не досліджені з геологічного погляду.

Найважливішими на сьогодні корисними копалинами країн Азії є: *нафта* і *природний газ*, переважна частина родовищ яких пов'язана з найбільшим у світі нафтогазоносним басейном Перської затоки і Месопотамського прогину (Іран, Ірак, Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Бахрейн, Катар), а також Центральноазійським (Казахстан, Туркменістан і Узбекистан), Зондським (Індонезія) басейнами і шельфовою зоною околичних морів Східної і Південно-Східної Азії; *кам'яне вугілля*, найбільші родовища якого сконцентровані в Карагандинському (Казахстан), Північно-Східному (Китай) і Східному (Індія) басейнах; *залізна* і *марганцеві руди* (Китай, Індія, Казахстан); *хромові руди* (Туреччина, Індія, Філіппіни); *олов'яні руди* (Китай, Малайзія); *вольфрамові руди* (Китай); *мідні руди* (Казахстан, Монголія, Іран).

Нерудні копалини представлені багатими родовищами кам'яної солі (Туреччина, Іран, Пакистан), калійних солей. На Іранському нагір'ї знаходиться найбільше у світі родовище сірки. В Індії і Шрі-Ланці є поклади дорогоцінного каміння.

Азія загалом багата на *водні* ресурси. Проте розміщені вони вкрай нерівномірно. Найгустіша річкова мережа в Південній і Південно-Східній Азії. А величезні простори Центральної, Східної і Західної Азії бідні на водні ресурси.



Мал. 34. Непал є популярним центром міжнародного туризму

Агрокліматичні ресурси регіону характеризуються великими запасами тепла з нестачею вологи в багатьох районах, тому тут поширене штучне зрошування.

Азія має значну частину світових *земельних* ресурсів: 31 % орних земель, 20 % пасовищ, 65 % зрошуваних площ. Проте ґрунти не вирізняються високою родючістю. Виняток становлять лише алювіальні ґрунти річкових долин.

Лісові ресурси представлені волого-тропічними лісами Південно-Східної Азії. Тут є цінні породи дерев: червоне, залізне, сандалове, камфорне. Загалом же лісові ресурси Азії становлять усього 12 % світових.

Багато країн мають значні *рекреаційні* ресурси. Загалом Азійсько-Тихоокеанський регіон є одним із найдинамічніших щодо розвитку туризму регіоном світу. До найпопулярніших серед міжнародних туристів країн Азії належать Туреччина, Кіпр, Ізраїль, ОАЕ, Китай, Японія, Індонезія, Таїланд, Індія, Мальдівські острови, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Непал (мал. 34).

► **Населення Азії.** Чисельність населення Азії – 4 млрд 117 млн осіб, з них близько 2,5 млрд осіб проживає лише у двох країнах – Китаї та Індії. У першу десятку країн світу за кількістю населення входять шість азійських країн: Китай, Індія, Індонезія, Пакистан, Японія і Бангладеш.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



На думку експертів, у найближчі 50 років кількість населення на заході Азії збільшиться на 105 %, а на сході – лише на 5 %. У найближчі 15 років зростання кількості населення Китаю загальмується. До 2025 р. китайців стане на 198 млн більше, ніж нині. Темпи зростання кількості населення Індії, навпаки, прискоряться, і до 2025 р. ця країна майже вирівняється з Китаєм за кількістю населення. Очікується значне зменшення кількості населення Японії.

Етнічний склад населення Азії вирізняється великою різноманітністю: тут мешкає понад 1000 націй і народностей, які розмовляють 600 мовами.

Природний приріст у країнах Азії, за винятком Японії, дуже високий (понад 15 осіб на 1000 мешканців). Це хоч і створює величезний працересурсний потенціал, однак породжує в багатьох країнах соціальні проблеми. Проте період «демографічного вибуху» залишився в минулому, адже річні темпи приросту населення становлять 1,4 % (приблизно на рівні середньосвітових показників). У Китаї внаслідок жорсткої обмежувальної демографічної політики приріст населення вдвічі нижчий середнього в

регіоні показника, а Японія вже перейшла до звуженого типу відтворення населення. Утім населення Західної Азії продовжує зростати вкрай швидкими темпами. З 13 найнаселеніших країн світу 8 розташовані в Азії.

Загалом Азія – досить молодий регіон: у Західній і Південній Азії понад 40 % населення – діти до 16 років. При цьому «найлітніша» країна світу розташована теж в Азії – це Японія. У країнах Східної і Південно-Східної Азії переважає населення в працездатному віці. У статевій структурі населення регіону переважають чоловіки, їх майже на 100 млн більше, ніж жінок. На 1000 жінок в Азії припадає 1049 чоловіків. Це більше, ніж у будь-якому іншому регіоні світу.

Східна Азія – один із найзаселеніших регіонів Землі. Проте більшість населення зосереджена на тихоокеанському узбережжі. Найчисленнішим і найдавнішим народом регіону є китайці. Іншими великими народами Східної Азії є японці, айни, корейці, монголи. Так звані малі народи і народності представлені тибетцями, іцзу, тайцями, мяо, яо й ін.

Південно-Східна Азія. Етнічний склад населення регіону відрізняється складністю і строкатістю. Найбільшим народом тут є в'єти – в'єтнамці. Велику групу становлять тайські народи. Численними є також тибето-бірманці, яванці, малайці, філіппінці й ін. Для країн Південно-Східної Азії характерне нерівномірне розміщення населення. Південно-Східна Азія є одним із найменш урбанізованих регіонів світу (середній рівень урбанізації сягає 43 %). Сінгапур знову є винятком: рівень урбанізації становить 100 %.

Панівними релігіями в регіоні є буддизм та іслам. Цікавою є вікова і статева структури населення. На відміну від багатьох інших субрегіонів Азії, тут переважають молодь і жінки.

Західна Азія. Однією з рис регіону є те, що більшість населення – це араби-мусульмани. Так, у Саудівській Аравії, ОАЕ, Кувейті, Омані, Катарі, Ємені арабське населення становить 96–100 %. Виняток щодо віросповідання становлять Грузія, Вірменія й Ізраїль. До того ж Західна Азія є історичним центром ісламу.

Середній природний приріст населення становить 1,8 %, середня густина населення – близько 30 осіб/км². Економічно активне населення становить лише 30 % населення регіону. Стрімке зростання економіки, що спостерігалось у більшості країн субрегіону останні кілька десятиліть, супроводжувалося й збільшенням чисельності населення і рівня урбанізації.

Південна Азія. За кількістю населення Південна Азія дещо перевищує Східну Азію і посідає перше місце у світі. Цей субрегіон є й найгустозаселенішим. Середня густина населення перевищує 250 осіб/км² (у Бангладеш – близько 1000 осіб/км²), що вшестеро більше від пересічного світового показника.

У регіоні налічують 33 основні етноси. Найчисленніші народи – це хіндустанці, бенгальці, пенджабці. Найстрокатіший етнічний склад населення в Індії, де налічують кілька сотень націй, народностей, етнічних груп.

У країнах Південної Азії поширені різні релігії. Так, індуїзм переважає в Індії і Непалі, іслам – у Пакистані, Бангладеш і в Мальдівській Республіці, буддизм є головною релігією в Бутані й у Шрі-Ланці. Серед інших релігій, що трапляються у Південній Азії, найпоширеніші християнство, сикхізм, джайнізм та анімізм.

Центральна Азія. Зважаючи на географічне положення цього регіону, розташованого здебільшого в пустельній і напівпустельній зонах, населення тут пристосувалося жити в долинах, на узбережжях річок і в оазисах (наприклад, Ташкентський оазис або Ферганська долина).

На сьогодні населення регіону становить понад 90 млн осіб. Воно розміщується дуже нерівномірно: в оазисах і міжгірських долинах густота населення сягає 500 осіб/км², а в пустельних (Каракуми і Кизилкум) і високогірних (Памір) районах постійне населення практично відсутнє.

Корінними мешканцями регіону є казахи, узбеки, таджики, киргизи, туркмени, афганці, перси (іранці). У всіх країнах регіону значну частину населення становлять українці, росіяни, татари, євреї. Усі корінні народи Середньої Азії традиційно сповідують іслам.

► **Урбанізаційні процеси.** Азія є одним із найменш урбанізованих регіонів світу (в містах проживає лише 42 % населення), проте це відставання від інших макрорегіонів стрімко скорочується. Особливо це відчутно на півдні і сході, де розташовані деякі з найбільших і швидко зростаючих мегаполісів планети.

Більшості країн Азії притаманні середній рівень *урбанізації* і високі темпи приросту міського населення. У деяких країнах темпи урбанізації випереджають темпи зростання промисловості, будівництва і сфери послуг, тому виникає явище *хибної урбанізації*.

Особливо стрімке зростання міського населення стосується країн Перської затоки. Середньорічний приріст міського населення тут сягнув 6 %, що удвічі перевищувало природний приріст.

Високим рівнем урбанізації вирізняються Сінгапур (100 %), Ізраїль (91 %), Республіка Корея (81 %), Японія (80 %), КНДР (61 %), Монголія (61 %), Казахстан (60 %), а також арабські країни (зокрема, Кувейт – 97 %) і держави Закавказзя. Низький рівень урбанізації спостерігається в Афганістані (20 %), Бангладеш (18 %), Непалі (13 %) і Бутані (6 %).

► **Світові міста, міські агломерації в Азії, мегаполіси Японії і Китаю.** Специфічною рисою урбанізації країн Азії є зосередження більшої частини містян у дуже великих містах, тому Азія є світовим лідером за кількістю міст-мільйонерів. Тільки в Китаї та Індії налічується понад 90 таких міст-мільйонерів.

Міста, що є важливими елементами світової економічної системи і мають сильний політичний, економічний і культурний вплив на увесь регіон, називають *світовими містами*. Прикладом в Азії таких міст є Токіо, Сінгапур (мал. 35), Сянган, Дубай, Шанхай, Сеул, Пекін, Стамбул, Нью-Делі, Мумбаї, Бангкок.



Мал. 35. Сінгапур. Центральний діловий район міста і контейнерний термінал одного з найбільших портів світу

Найбільшим *містом-агломерацією* є Токіо з населенням понад 37 млн мешканців (мал. 36). Тут сформувався найбільший у світі мегаполіс *Токайдо*, в якому проживає понад 70 млн осіб.

На другому місці перебуває агломерація міста Сеул (понад 22 млн осіб).

Третє місце в цьому рейтингу належить індійському місту-агломерації Мумбаї (близько 22 млн мешканців).

Іншими великими агломераціями регіону є: філіппінська столиця Маніла (20,7 млн мешканців), столиця Індонезії Джакарта (19,2 млн), міста Делі (Індія) (19 млн) і Шанхай (Китай). Кількість осіб, які проживають на цій території, становить 18,6 мільйона.



Мал. 36. Токіо – найбільше у світі місто-агломерація

Історія географії



До середини ХХ ст. дві провідні економіки світу – США і Японія – стали основою виникнення феномену урбанізації – мегаполіса. Першими мегаполісами стали Нью-Йорк і Токіо. На початку 1980-х рр. у Токіо замешкувало майже 30 млн осіб. У 1990-ті рр. Мумбаї став першим мегаполісом Азії поза Японією, а за кількістю мегаполісів Азія порівнялася з Америкою. Їх стало 5 (Токіо, Осака-Кобе, Мумбаї, Калькутта, Сеул). До 2000 р. Азія отримала ще чотири мегаполіси, зокрема Делі, Шанхай, Карачі в Пакистані і Дакки в Бангладеш. До 2010 р. у світі налічувався 21 мегаполіс. На початку десятиліття населення Делі росло такими темпами, що додавало півтора мільйона осіб що два роки. Дуже скоро Делі став другим найзаселенішим містом світу після Токіо.

► **Працересурсний потенціал.** Роль Азії у світовій економіці визначається величезним працересурсним потенціалом регіону. Наразі в Азії мешкає понад половину населення Землі. Упродовж 2009–2050 рр. населення регіону, згідно з прогнозами, має зрости ще на понад 1 млрд осіб (табл. 1). З 20 найзаселеніших країн світу 11 розташовані в Азії (табл. 2).

Таблиця 1. Населення найбільших країн Азії у 2009 і 2050 рр.

2009 р. (млн осіб)		2050 р. (прогноз) (млн осіб)	
Китай	1353	Індія	1618
Індія	1198	Китай	1426
Індонезія	230	Пакистан	335
Пакистан	182	Індонезія	288
Бангладеш	162	Бангладеш	222
Японія	127	Японія	102
Усього	4045	Усього	5136

Джерело: World Population 2008. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2009.

Таблиця 2. ТОП-20 країн за кількістю населення

1	Китай	1 411 143 956	11	Японія	127 396 251
2	Індія	1 343 544 559	12	Ефіопія	105 710 314
3	США	325 137 534	13	Філіппіни	105 385 212
4	Індонезія	264 814 296	14	Єгипет	98 086 618
5	Бразилія	209 752 446	15	В'єтнам	95 819 813
6	Пакистан	198 127 350	16	Німеччина	82 166 989
7	Нігерія	192 342 790	17	ДР Конго	82 116 239
8	Бангладеш	165 168 321	18	Іран	81 411 986
9	Росія	143 982 375	19	Туреччина	81 088 516
10	Мексика	129 631 393	20	Таїланд	69 080 395

Джерело: <http://www.worldometers.info/world-population/>

ГОЛОВНЕ

- Азія міститься в межах усіх кліматичних поясів і характеризується великим розмаїттям природних ландшафтів і зон.
- Країни Азії багаті різноманітними ресурсами корисних копалин.
- Багато країн Азії мають значні рекреаційні ресурси: як природні, так і антропогенні.
- Чисельність населення Азії – 4 млрд 117 млн осіб, з них майже 2,5 млрд осіб проживає лише у двох країнах – Китаї та Індії.
- До першої десятки країн світу за кількістю населення входять шість азіатських країн: Китай, Індія, Індонезія, Пакистан, Японія і Бангладеш.
- Азія є одним із найменш урбанізованих регіонів світу (в містах проживає лише 42 % населення). Світовими містами є Токіо, Сінгапур, Сянган, Дубай, Шанхай, Сеул, Пекін, Стамбул, Нью-Делі, Мумбаї, Бангкок.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Визначте, які особливості має вікова структура населення більшості азіатських країн.
2. Чому в багатьох країнах регіону стрімко зростає чисельність міського населення?
3. За допомогою карти атласу «Густина населення» знайдіть і назвіть території Азії з максимальною і мінімальною густиною населення. Установіть чинники, що визначають такі показники.
4. Порівняйте за особливостями населення два (на вибір) субрегіони Азії.
5. Складіть презентацію «Корисні копалини Азії».

§ 21. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АЗІЇ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Секторальну модель економіки.
- Чинники, що впливають на розвиток економіки країни.

► **Особливості економіки країн Азії.** Країни регіону посідають одне з провідних місць у світі в сучасних політичних і соціально-економічних процесах. Серед експертів навіть існує думка, що найближчим часом центр світової економічної активності може переміститися зі США і Європи до Азії.

Проте ще в першій половині ХХ ст. частка Азії у світовому валовому продукті становила лише 11 % (без Японії). Показник ВВП на одну особу був стабільний – близько 650 дол. США. На Азію припадало лише 7 % промислового виробництва світу. З них 85 % продукції промисловості забезпечували легка і харчова промисловість. Переважала монокультурна спеціалізація економік країн, 80 % населення було зайнято в сільському господарстві, але при цьому регіону не вистачало власних продуктів харчування. Тому в другій половині ХХ ст. після здобуття незалежності перед країнами Азії постала нагальна проблема модернізації власної економіки. Зважаючи на різноманітність країн, у регіоні сформувалося кілька моделей економічного розвитку.

Японська модель (нові індустріальні країни Східної і Південно-Східної Азії на чолі з Японією). Вона передбачала створення експортоорієнтованої економіки й інноваційний розвиток.

Модель наздоганяючого розвитку. Для неї була характерна індустріалізація великих аграрних країн із опорою на власні економічні ресурси, що передбачало проведення масштабних аграрних перетворень («зеленої революції») у поєднанні з активною демографічною політикою. Після індустріалізації за цією моделлю Китай і Індія перейшли до експортної орієнтації в стратегії розвитку своїх економік.

Модель «нафтового» варіанта розвитку, який базується на значних доходах від експорту нафти і природного газу при малій чисельності населення. Прикладом є країни Перської затоки.

Крім ринкової моделі, існує й *командно-адміністративна модель*, яка розвивається лише в окремих країнах (наприклад, Корейська Народно-Демократична Республіка). Відмінності в рівнях розвитку і спеціалізації країн виражені тут сильніше, ніж у Європі.

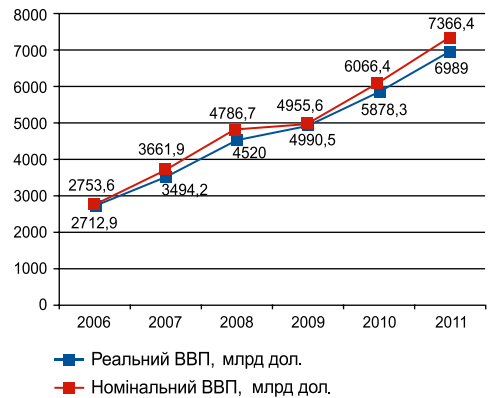
За величиною ВВП і темпами економічного зростання Азія лідирує серед найбільших регіонів світу – понад 37 % світового валового продукту. Економічними лідерами регіону у 2016 р. були Китай (ВВП – 11,2 трлн дол.), Японія (5 трлн) та Індія (2,3 трлн). Далі йдуть Республіка Корея (1,4 трлн), Індонезія (0,9 трлн), Туреччина (0,8 трлн), Саудівська Аравія (0,6 трлн), Іран (0,4 трлн дол.).

До «Великої двадцятки» (G-20) входять 7 країн Азії: КНР, Японія, Індія, Республіка Корея, Індонезія, Туреччина, Саудівська Аравія.

Китай та Індія – лідери, «ключові» країни світу, що розвиваються (мал. 37).

З країн регіону тільки Японія, Республіка Корея, Сінгапур, Тайвань (Китай), Ізраїль і Кіпр зараховують до постіндустріальних господарств. Індія, Китай, нові індустріальні країни «другої хвилі», нафтовидобувні держави Перської затоки, а також Туреччина, Іран є індустріальними державами. Найменш розвинені країни регіону – Афганістан, Бангладеш, Ємен – мають аграрну економіку.

Через невисоку культуру господарювання, обмежений життєвий простір в окремих країнах Азії і через постійне зростання кількості населення навколишнє середовище невпинно деградує.



Мал. 37. ВВП Китаю: динаміка зростання за період 2006–2011 рр.

дує. Інтенсивний видобуток корисних копалин без здійснення природоохоронних заходів, екстенсивне сільське господарство, вирубування лісів – усе це призводить до забруднення повітря і води, ерозії ґрунтів, зuboжіння природних комплексів. До того ж часті конфлікти і війни тільки ускладнюють загальну екологічну ситуацію.

► **Первинний сектор економіки.** Представлений *сільським і лісовим* господарствами, *добувною* промисловістю, а також *рибальством і мисливством*.

Добувна промисловість представлена в більшості азійських країн, що розвиваються, завдяки їхній хорошій забезпеченості мінеральними ресурсами і загальному низькому рівню розвитку переробної промисловості. У світовому видобутку вугілля, залізних і марганцевих руд лідирують Індія і Китай. Також добре розвинуто видобування олов'яних руд (Малайзія, Індонезія, Китай і Таїланд), бокситів (Індія), хромітових (Туреччина, Філіппіни), поліметалевних, нікелевих і мідних (Китай, Філіппіни, Індонезія) руд, калійної (Йорданія) і кухонної (Індія, Пакистан, Бангладеш) солі.

Проте основним видом економічної діяльності, що визначає місце цього регіону в міжнародному поділі праці, є видобуток нафти і природного газу. Основні райони їх видобутку – країни Західної (Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, Іран, Ірак, ОАЕ та ін.) і Південно-Східної (Бруней, Індонезія, Малайзія) Азії.

За другу пол. ХХ і поч. ХХІ ст. країни Азії підвищили свою частку в добувній промисловості світу від 11 до 45 %.

Сільське господарство. Незважаючи на швидкий індустріальний розвиток країн Азії, у регіоні вагоме місце належить сільському господарству, в яке залучено значну частину економічно активного населення.

На поч. ХХІ ст. азійські країни виробили понад 50 % світової сільськогосподарської продукції. Тільки один Китай забезпечує нині понад 20 % сільськогосподарського виробництва світу. Країни регіону виділяються у світі як за вирощуванням і збором основних сільськогосподарських культур, так і за поголів'ям худоби. При цьому більшу частину продукції сільського господарства споживають у самому регіоні.

Сільськогосподарська продукція країн Азії в міжнародному географічному поділі праці представлена рисом (Китай, Індія і країни Південно-Східної Азії), чаєм (Індія, Китай (мал. 38), Шрі-Ланка і країни Південно-Східної Азії), цитрусовими (Туреччина й Ізраїль), натуральним каучуком (Малайзія й Індонезія), фініками (Західна Азія), бавовною (Індія, Пакистан), джутом (Індія і Бангладеш), тропічними фруктами (Індія, Китай, Південно-Східна Азія). У тваринництві окремі країни Азії вирізняються значним поголів'ям великої рогатої худоби (Індія), свиней, овець і птиці (Китай). Загалом переважає рослинництво.

В Азії склалися кілька великих *районів спеціалізації сільського господарства*: вирощування рису (охоплює мусонні регіони країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії в долинах річок Янцзи, Меконг, Іраваді, Ганг, Брахмапутра); вирощування чаю (Шрі-Ланка, Китай, Японія, Індія); субтропічного землеробства (узбережжя Середземномор'я); тропічного землеробства (вологі тропіки Індонезії та Малайзії); вирощування пшениці (від північного Китаю до Ірану і Туреччини); вирощування просоподібних культур (кукурудза, просо, сорго) – посушливі території Південної і Східної Азії; пасовищного тваринництва – пустельні райони Центральної Азії (Монголія, Афганістан).

Та попри значні показники аграрного сектору економіки регіону, в багатьох країнах ще не вирішено продовольчу проблему. В окремих країнах



Мал. 38. Чайна плантація в Китаї: тут його культивують понад 1000 років



Мал. 39. Роздавання безкоштовної їжі нужденним в Індії

Південної і Південно-Східної Азії мільйони людей гостро відчувають дефіцит продуктів харчування (мал. 39).

Однією з проблем аграрного сектору є гостра нестача оброблюваних земель і величезні масштаби зайнятості населення в сільському господарстві у розвиткових країнах.

Варто також зазначити, що на сьогодні країни Азії випередили країни Латинської Америки з *вилову риби* і стали лідером світового рибальства.

Лісове господарство. Основу лісового господарства країн Азії становить заготівля і реалізація круглого лісу для подальшої обробки на виробництві.

Згідно зі статистикою, підготовленою міжнародною організацією при ООН – ФАО за 2016 р., основними виробниками промислового круглого лісу в Азії є такі країни, як Китай – займає 9 % світового випуску ділової деревини (5-те місце у світі); 4 % припадає на Індонезію (7-ме місце). Близько 3 % світового випуску ділової деревини припадає на Індію (8-ме місце). Найбільшими країнами-експортерами деревини є Індонезія, Малайзія і Філіппіни. Особливістю лісозаготівлі в Китаї є те, що частка листяних порід становить близько 54 %, решта – деревина хвойних порід. А в Індії, Індонезії і Філіппінах заготівля промислового лісу представлена виключно листяними породами. Оскільки для ряду країн регіону експорт деревини є основним джерелом валютних надходжень, лісові ресурси використовуються дуже нераціонально.

ГОЛОВНЕ

- Роль Азії у світовому господарстві за останні десятиріччя зростає.
- Економіка регіону переважно експортоорієнтована. За величиною ВВП і темпами економічного зростання Азія є лідером серед найбільших регіонів світу – понад 37 % світового валового продукту.
- Інтенсивний видобуток корисних копалин, екстенсивне сільське господарство, вирубування лісів – усе це призводить до забруднення повітря і води, ерозії ґрунтів.
- У господарстві країн Азії вагоме місце посідає сільське господарство, у якому зайнята значна частина економічно активного населення.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Чим зумовлена роль країн Азії у сучасному світовому господарстві?
2. Вкажіть виробництва, що належать до первинного сектору економіки.
3. Чому значна частина населення азійських країн зайнята в сільському господарстві?
4. Наведіть приклади продукції сільського господарства, яку пропонують на світовий ринок країни Азії.

§ 22. ВТОРИННИЙ І ТРЕТИННИЙ СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АЗІЇ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Виробництва, які налічує переробна промисловість.
- Що таке неvirобнича сфера?

► **Вторинний сектор економіки.** До цього сектору належать ті види господарської діяльності, які використовують паливо, сировину і напівфабрикати, що створені в первинному секторі, для вироблення готових товарів. Це *переробна промисловість* і *будівництво*.

У промисловому виробництві світу на Азію припадає приблизно 35 %. Найважливішими видами економічної діяльності є: нафтогазова, вугільна, чорна металургія, алюмінієва промисловість, енергетика, автомобілебудування, електроніка й електротехніка, хімічна (виробництво добрив, волокон, пластмаси) і текстильна промисловість.

За масштабом і рівнем індустріального виробництва виділяються три країни: Китай, Японія та Індія. Господарські комплекси цих країн представлені всіма виробництвами вторинного сектору.

Меншими обсягами, але із сучасною індустріальною структурою характеризуються промислові комплекси Ізраїлю і нових індустріальних країн «першої хвилі» (Республіка Корея, Сінгапур, Тайвань). За рівнем розвитку промисловості до них наближаються нові індустріальні країни «другої хвилі» – Таїланд, Малайзія, Індонезія, Філіппіни і В'єтнам.

Особлива структура промисловості, з різким переважанням галузей паливно-енергетичного комплексу, характерна для нафтодобувних країн: Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, Іран, ОАЕ та ін.

Нині в переробній промисловості Азія має провідні позиції у світі з виплавки сталі. Великі металургійні комбінати створені в Китаї, Індії, Японії і Туреччині. Кольорова металургія представлена випларкою олова (Китай, Малайзія, Таїланд), міді (Китай, Японія, Індонезія, Філіппіни), алюмінію (Китай, Індія, Японія), свинцю і цинку (Китай, Японія).

Головними виробниками автомобілів є Китай, Японія, Республіка Корея та Індія (мал. 40).

Азія посідає провідні місця з випуску суден (Республіка Корея, Японія, Китай), роботів (Японія, Китай), побутової електроніки і комп'ютерних комплектуючих (Китай, Японія, Республіка Корея, Тайвань), інформаційних технологій і програмного забезпечення (Індія, Японія, Китай), виробництва бавовняних тканин, одягу і взуття (Китай).

У хімічному комплексі виділяються виробництво мінеральних добрив (насамперед азотних), побутової хімії і фармацевтики, полімерних матеріалів (Китай, Японія, Індія, нафтовидобувні країни регіону).

У регіоні виділяють також країни з розвинутою гірничодобувною або легкою промисловістю: Монголія, В'єтнам, Шрі-Ланка, Афганістан, Бангладеш.



Мал. 40. Корейська автомобільна виставка

Найменш розвинені країни, в яких сучасна промисловість практично відсутня, – це Лаос, Камбоджа, Непал, Бутан, Ємен.

► **Основні промислові осередки і регіони.** У сучасних умовах висока концентрація виробництва часто пов'язана з агломераціями і розвинутою інфраструктурою. Такі регіони мають достатню кількість висококваліфікованих кадрів, найсучаснішу виробничу і соціальну інфраструктуру, можливість комплексної переробки відходів виробництва.

У розвинутих країнах такими центрами є *технологічні парки (технопарки)*. У них для виробництва новітньої наукоємної продукції налагоджують тісні зв'язки з університетськими і науково-дослідними центрами. Типовим прикладом подібних парків є «Цукуба» в Японії.

Помітна також *орієнтація виробництва на дешеву робочу силу*, особливо невисокої кваліфікації. Як наслідок, у країни, що розвиваються, перенесені окремі підприємства легкої промисловості, а також деякі екологічно небезпечні нафтопереробні підприємства і підприємства кольорової металургії, машинобудування розвинутих країн.

Прикладом найбільших промислових районів Азії є Тихоокеанський у Японії, Північно-Східний у Китаї, «Індійський Рур» в Індії.

Тихоокеанський пояс Японії простягається неширокою (до 65 км) смугою приморських низовин острова Хонсю та інших. Тут зосереджені головні промислові райони Токіо, Осаки, Нагої, Кітакюсю, більшість ТЕС і АЕС, металургійних, нафтопереробних і хімічних комбінатів, машинобудівних заводів. У його межах розташовані й головні райони інтенсивного сільськогосподарства, транспортні магістралі і найважливіші порти країни.

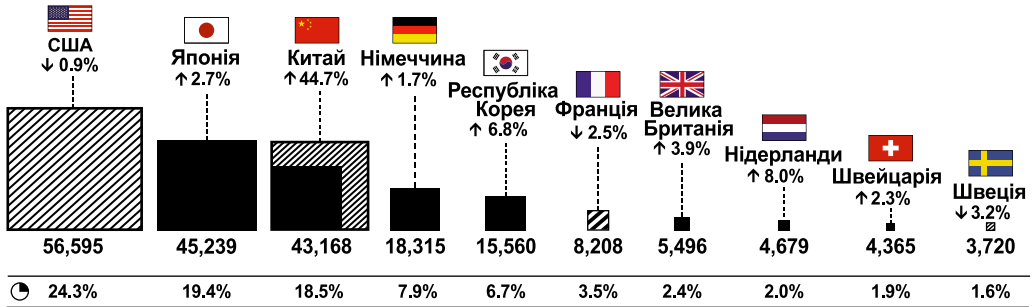
Північно-Східний район Китаю утворюють дев'ять приморських провінцій і автономних районів Китаю, а також три міста центрального підпорядкування – Пекін, Шанхай і Тяньцзінь. Це найрозвиненіша частина країни з потужною важкою і легкою промисловістю, з інтенсивним сільським господарством, із густою транспортною мережею. Завдяки морським портам регіон тісно включений до міжнародних зв'язків (мал. 41).

«*Індійський Рур*» – так називають головну вугільно-металургійну базу країни, що розміщена на сході Індії. Саме тут почали інтенсивну розробку родовищ вугілля, залізної і марганцевої руд. Згодом вони стали основою формування Колкатсько-Дамодарського промислового поясу.

► **Третинний сектор економіки** набув великого значення в наш час. Це «сфера надання послуг» – транспорт, зв'язок, торгівля і туризм, охорона здоров'я, наукова і фінансова діяльність, комп'ютерне програмування тощо. Суспільство, у якому переважає третинний сектор економіки, є *постіндустріальним*.



Мал. 41.
Порт Шанхая



Мал. 42. Лідери за кількістю патентних заявок у світі, 2016 рік

Джерело: Всесвітня організація інтелектуальної власності (WIPO)

У розвинених країнах Азії частка третинного сектору в економіці становить від 60 до 80 %. За обсягом виробництва у сфері послуг Японія поступається тільки США. Токіо є третім за значенням *фінансовим центром* світу після Лондона і Нью-Йорка. Останніми десятиліттями потужними фінансовими центрами стали Шанхай, Сінгапур, Сянган. Спеціальні економічні зони з пільговим оподаткуванням діяльності (офшорні зони) створені в ОАЕ, Малайзії, Сінгапурі, на Кіпрі і Бахреїні.

Велике значення для економіки регіону має *туризм*. На країни Азії припадає близько 20 % відвідувань іноземних туристів. Найбільше туристи відвідують країни Східної і Південно-Східної Азії, особливо Китай (понад 60 млн туристів за рік).

На 2017 р. Азія лідирує за кількістю *інноваційних компаній*. До сфери інновацій належать інформаційні технології, фармацевтика і виробництво напівпровідників і електронних компонентів. Зі 100 найбільших інноваційних компаній світу 46 міститься в цьому регіоні. Серед них 39 компаній із Японії, 4 – з Республіки Корея, 2 – з Тайваню (Китай). Уперше до списку потрапила компанія з континентального Китаю – Huawei.

Із 10 країн-лідерів за кількістю патентних заявок (винаходів) три країни містяться в Азії (мал. 42).

► **Найважливіші міжнародні транспортні коридори й вузли.** Переважна частина всіх транспортних засобів і шляхів сполучення зосереджена в економічно розвинутих країнах (Японія, Республіка Корея, Китай, Сінгапур тощо). Транспортна система цих держав має складну структуру і представлена всіма видами транспорту. Наприклад, Японія, маючи порівняно невелику територію, є одним із лідерів за протяжністю транспортних шляхів.

Розвиткові країни мають гірше розвинену транспортну систему. Їх транспорт перебуває на стадії формування, тому сучасні види транспорту (залізниця, трубопровідний транспорт) розвинуті слабо або й узагалі відсутні. У багатьох випадках транспортні шляхи з'єднують регіони видобування мінеральних ресурсів і найбільші морські порти.

Особлива транспортна система склалася в нафтовидобувних країнах Західної Азії, тут основну функцію за внутрішнім вантажообігом виконує трубопровідний транспорт, а за пасажирообігом – автомобільний.

У найменш розвинутих країнах велике значення у внутрішніх перевезеннях мають ґрунтові, автомобільні й річкові шляхи. Протяжність і густота залізничних ліній невелика. А деякі країни (Афганістан, Лаос, Бруней, Оман) залізниць узагалі не мають.

Найважливіше значення в перевезеннях вантажів має морський транспорт. Саме він виконує вирішальну функцію в налагодженні економічних зв'язків країн Азії з іншими регіонами світу. З 13 найбільших за вантажообігом морських портів світу 12 розміщені в Азії. Найбільшими морськими портами регіону є Сінгапур, Нінбо-Чжоушань, Шанхай, Сянган, Пусан, Нагоя, Осака, Токіо, Гаосюн, Мумбаї, Китай, Сінгапур і Кіпр.



Мал. 43. Транспортна розв'язка в м. Чунцін

У внутрішніх перевезеннях провідне значення має залізничний транспорт (Китай посідає 4-те місце у світі за протяжністю залізниць, Індія – 3-тє місце). Японія і Китай вирізняються високошвидкісними залізницями, а також грандіозними транспортними спорудами (тунель Сейкан між островами Хонсю і Хоккайдо – 54 км, міст Акасі-Кайку на трасі між Хонсю і Сікоку – 3,9 км). У Китаї побудували найбільшу транспортну розв'язку у світі. У місті Чунцін запустили 5-рівневу розв'язку, яка є однією з найбільших і найскладніших, оскільки не тільки багатоповерхова, а ще і складається з двадцяти естакад, які розходяться у 8-ми різних напрямках (мал. 43).

Особливістю сучасної транспортної системи провідних країн Азії є бурхливий розвиток повітряного транспорту. Великі аеропорти-хаби створено в містах Пекін, Токіо, Сянган, Джакарта, Дубай, Бангкок, Сінгапур, Гуанчжоу, Шанхай, Стамбул.

З розвитком контейнерної системи перевезень вантажів (близько 40 % світових вантажів) швидко утворюються трансконтинентальні контейнерні транспортні коридори. Вони передбачають поєднання морського транспорту із залізничним і автомобільним. Найбільше поширені «коридори» на маршрутах Японія, Китай – східне узбережжя США. Найбільшими контейнерними портами світу є: Сянган, Сінгапур, Гаосюн (Китай), Кобе (Японія), Пусан (Республіка Корея), Келанг (Малайзія) та інші.

ГОЛОВНЕ

- У промисловому виробництві світу на Азію припадає приблизно 35 %. Найважливішими виробництвами є нафтогазова, вугільна, енергетика, чорна металургія, алюмінієва промисловість, автомобілебудування, електроніка й електротехніка, хімічна, текстильна.
- За масштабами і рівнем індустриального виробництва провідними є Китай, Японія, Індія.
- Найбільшими промисловими районами Азії є Тихоокеанський у Японії, Північно-Східний у Китаї, «Індійський Рур» в Індії.
- На 2017 р. Азія стала лідером за кількістю інноваційних компаній.
- Транспортна система Азії розвинена досить нерівномірно. Більшість транспортних засобів і шляхів сполучення зосереджена в економічно розвинутих країнах.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Назвіть основні промислові регіони Азії.
2. Чому в провідних країнах Азії інтенсивно розвиваються наукоємні виробництва?
3. Доведіть, що на сході Азії формується потужний економічний регіон світу.
4. Наведіть приклади важливих транспортних вузлів у Азії.
5. Розробіть маршрут перебування в одній із країн Азії з бізнесовою чи туристичною метою.

§ 23. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУБРЕГІОНІВ АЗІЇ. ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ АЗІЇ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Що таке міжнародний географічний поділ праці (МГПП)?
- Типи міжнародних зв'язків.

► **Економічний розвиток субрегіонів Азії та особливості їхньої участі в міжнародному поділі праці. Східна Азія.** Країни регіону різні за рівнем соціально-економічного розвитку. Японія належить до розвинутих країн світу, де працює переважно національний капітал, Республіка Корея – до нових індустріальних країн з іноземним капіталом. Китай є країною з перехідною економікою, для якої характерні високі темпи зростання ВВП, хоча вони залишаються низькими з розрахунку на душу населення (табл. 1). Монголія є країною, що розвивається, а Корейська Народно-Демократична Республіка залишається соціалістичною республікою з вираженою централізованою економікою.

Господарство країн субрегіону представлене різноманітними видами економічної діяльності. Провідними виробництвами важкої промисловості є чорна та кольорова металургія і хімічна промисловість (Китай, Японія). У машинобудівному комплексі переважають підприємства, що спеціалізуються на виробництві побутової техніки і радіоелектроніки, автомобілів і суден (Японія, Південна Корея, Китай, Тайвань). У хімічній промисловості особливо виділяються виробництво мінеральних добрив, засобів побутової хімії, фармацевтичної промисловості і полімерних матеріалів (Китай, Японія). Вагоме значення має і текстильна промисловість, зокрема виробництво шовкових і бавовняних тканин.

Сільське господарство орієнтується здебільшого на рослинництво. Винятком є лише Монголія, де провідне місце посідає тваринництво (мал. 44).



Мал. 44. Наявність продуктивних пасовищ сприяє розвитку в Монголії пасовищного скотарства

Таблиця 1. Показник ВВП на душу населення в країнах Східної Азії, дол. США

Назва країни	2000	2010	2016
Китай	2 918	9 252	15 399
Республіка Корея	16 452	29 738	37 740
Монголія	3 774	7 437	12 275
Японія	26 850	35 157	41 275

Основними культурами у регіоні є рис і пшениця. Крім того, тут також вирощують зернобобові, овочі і фрукти. Абсолютним лідером із вирощування сільськогосподарських культур серед країн Східної Азії є Китай. Однак країни субрегіону не забезпечують повністю своїх потреб і певну частку сільськогосподарських культур, зокрема зернових, імпортують. Тваринництво має різну спеціалізацію в країнах регіону й орієнтується переважно на свинарство, скотарство, вівчарство, птахівництво. Цікавим є той факт, що спе-

ціалізація тваринництва здебільшого залежить і від релігії, яка сповідуеться в тій чи іншій країні.

Південно-Східна Азія. Основними рисами господарства країн Південно-Східної Азії є невинне зростання частки промисловості й туризму у створенні ВВП, швидкий розвиток тих виробництв, які випускають наукоємну продукцію, що орієнтована на експорт, проведення ефективних аграрних реформ, розвиток національної освіти, що орієнтована на підготовку власних конкурентоспроможних кадрів. Кілька країн субрегіону – Сінгапур, Індонезія, Філіппіни, Малайзія – є новими індустріальними країнами. Бруней є країною-експортером нафти. За показником ВВП на душу населення в регіоні більше половини бідних країн (табл. 2).

Західна Азія. Господарство країн Західної Азії характеризується гіпертрофованим розвитком гірничодобувної промисловості. Світове значення має нафтовидобувна промисловість. У регіоні зосереджена значна кількість країн-експортерів нафти, серед яких лідирують Саудівська Аравія, Іран, ОАЕ, Катар і Кувейт. На обробку промисловість припадає близько 25 % створення регіонального ВВП. Це – нафтохімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів, шкіряно-взуттєва, металообробна, харчова промисловість, у яких використовують дешеву робочу силу.

У структурі *сільськогосподарського виробництва* 3/4 припадає на зернові культури і вирощування овочів і фруктів. У тваринництві виробляється близько 13 % продукції. До найбільших виробників продукції сільського господарства належать дві країни, які не є власне сільськогосподарськими. Це Ізраїль, який вирощує овочі і фрукти, і Саудівська Аравія, що спеціалізується на вирощуванні пшениці. Іншими досить потужними виробниками сільськогосподарської продукції є Іран, Ірак, Сирія. Хоча сільське господарство розвивається тут загалом стабільно, проте регіон є хронічно залежним від імпорту продуктів харчування.

Важливе місце в регіоні має *сфера послуг*, на яку припадає близько 60 % ВВП. Так, важливим джерелом доходів є туризм, банківська і фінансова сфери.

Зовнішньоекономічні зв'язки країн регіону досить широкі, проте найрозвиненішою формою цих зв'язків є зовнішня торгівля. Частка експорту країн регіону становить близько 4 %. В експорті переважають паливні ресурси і продукція легкої промисловості. У структурі регіонального імпорту 75 % припадає на промислову продукцію, 10 % – на продукти харчування, 3 % – на продукцію сільського господарства.

За прогнозами МВФ, показник ВВП на душу населення у країнах Західної Азії загалом зростатиме. Винятком є лише Катар. Його дуже високий показник ВВП знижуватиметься за рахунок зменшення частки країни у видобутку й експорті нафти. Невисокі показники ВВП на душу на-

Таблиця 2. Показники ВВП на душу населення в країнах Південно-Східної Азії, дол.

Назва країни	2000	2010	2016
Бруней	66 767	79 303	76 884
В'єтнам	2 058	4 396	6 429
Індонезія	4 647	8 433	11 720
Камбоджа	1 084	2 462	3 737
Лаос	1 793	3 719	5 710
Малайзія	12 789	20 336	27 267
Сінгапур	40 978	70 647	87 855
Таїланд	7 358	13 188	16 888
Філіппіни	3 401	5 550	7 728
Східний Тимор	1 207	6 979	4 187

Таблиця 3. Показник ВВП на душу населення в країнах Західної Азії, дол.

Назва країни	2000	2010	2016
Азербайджан	3 647	15 355	17 439
Афганістан	–	1 561	1 919
Бахрейн	37 133	39 953	50 704
Вірменія	2 273	6 370	8 621
Грузія	2 567	6 568	10 044
Ємен	3 076	4 246	2 375
Ізраїль	20 781	29 012	35 179
Ірак	–	12 380	17 944
Іран	9 766	17 185	18 077
Йорданія	6 025	10 905	12 278
Катар	86 713	133 260	127 660
Кувейт	50 908	60 947	71 887
Ліван	10 267	16 107	18 525
ОАЕ	86 422	56 863	67 871
Оман	32 901	46 828	46 698
Саудівська Аравія	32 624	44 163	55 158
Сирія	4 306	6 375	–

Таблиця 4. Показник ВВП на душу населення в країнах Південної Азії, дол.

Назва країни	2000	2010	2016
Бангладеш	1361	2592	3891
Бутан	2668	5817	8227
Індія	2019	4445	6616
Іран	9676	17 185	18 077
Мальдівська Республіка	5241	11 813	15 553
Непал	1211	1956	2479
Пакистан	2700	4113	5106
Шрі-Ланка	4496	8274	12 262

селення мають Республіки Закавказзя, що пов'язано з перехідним етапом розвитку економіки. Найбіднішою країною регіону є Афганістан (табл. 3).

Південна Азія. Про рівень економічного розвитку країн Південної Азії свідчать загалом низькі показники ВВП на душу населення (табл. 4), тому часто регіон називають регіоном бідності. Дотепер зберігається економічна залежність країн від промислово розвинутих держав Заходу.

Країни Південної Азії є важливими у світі виробниками сільськогосподарської продукції. Тут вирощують зернові й зернобобові культури, чай, цукрову тростину, бавовник (мал. 45), джут, арахіс, натуральний каучук, кокосовий горіх, різноманітні прянощі. Ця продукція постачається країнами й на світовий ринок. Добре розвивається й тваринництво, але тварин використовують переважно як тяглову силу.

Промисловість розвивається здебільшого в Індії, Шрі-Ланці і Пакистані. Головні напрями промислового виробництва – це гірничодобувна, металургійна, вугільна промисловість, атомна енергетика, окремі галузі машинобудування, легкої і харчової промисловості. Промисловий розвиток у Непалі й Бутані дуже обмежений і представлений дрібними напівкустарними підприємствами харчової, текстильної і деревообробної промисловості. Виробництво оригінальних поштових марок є основним джерелом валютних надходжень цих держав. Мальдівська Республіка спеціалізується на рибній промисловості і туризмі (мал. 46).

Південна Азія наразі посідає скромне місце у світовій торгівлі. На її частку припадає близько 3 % світового товарообігу. Масштаби зовнішньої торгівлі між окремими країнами регіону незначні, незважаючи на існування Асоціації регіонального співробітництва Південної Азії, яка має на меті роз-

ширення зовнішньоекономічних зв'язків у регіоні.

Центральна Азія. Казахстан має величезні запаси корисних копалин, зокрема нафти, газу і руд металів. Також країна має значний сільськогосподарський потенціал: у степах можливе ведення тваринництва і зернового господарства. У промисловості переважають видобуток і переробка корисних копалин, важке машинобудування, виробництво будівельного обладнання і сільськогосподарських машин.

Киргизстан і Таджикистан – це країни з переважанням аграрного сектору і незначним рівнем ВВП на душу населення (табл. 5). Бавовна, шерсть і м'ясо – головні сільськогосподарські продукти і статті експорту. Промисловий експорт становлять золото, ртуть, уран і електроенергія.

Туркменістан є переважно пустельною країною з кочовим скотарством (велика рогата худоба), інтенсивним веденням сільського господарства в зрошуваних регіонах і величезними ресурсами газу (5-те місце у світі за запасами) і нафти. Половина зрошуваних земель зайнята бавовником.

Узбекистан – посушлива континентальна країна, 10 % території якої становлять інтенсивно оброблювані, зрошувані річкові долини. Понад 60 % населення проживає в густонаселених сільських населених пунктах. Узбекистан зараз є третім за величиною світовим експортером бавовни, великим постачальником золота і природного газу, а також має хімічну і машинобудівну промисловість регіонального значення.

► **Зв'язки України з країнами Азії.** Розбудова відносин із країнами Азії є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України.



Мал. 45. Вирощування бавовнику

Таблиця 5. Показник ВВП на душу населення в країнах Центральної Азії, дол.

Назва країни	2000	2010	2016
Казахстан	7890	19538	25145
Узбекистан	1951	4116	6563
Туркменістан	2569	9827	17485
Киргизстан	1649	2719	3521
Таджикистан	948	2070	3008



Мал. 46. Мальдіви – улюблене місце відпочинку туристів

Україна будує економічні, політичні й культурні зв'язки з провідними країнами регіону: Китаєм – постійним членом Ради безпеки ООН, найбільшою за населенням державою, другою економікою світу, Японією – третьою економікою світу, Індонезією – найбільшою мусульманською країною, «азійськими тиграми» – Сінгапуром і Республікою Корея.

Економічна співпраця України з країнами Азії характеризується зростанням обсягів товарообігу. Найбільшу зацікавленість азійські інвестори виявляють до аграрного сектору, інфраструктурного будівництва (особливо транспорту і туризму), енергетики й енергозбереження тощо. Активно розвивається співробітництво між Україною і окремими державами регіону у військово-технічній сфері.

Налагоджується плідна співпраця між Україною і країнами регіону в рамках ООН та інших міжнародних організацій.

ГОЛОВНЕ

- Країни регіону різні за рівнем соціально-економічного розвитку.
- Розбудова відносин з країнами Азії є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України.
- Україна будує економічні, політичні й культурні зв'язки з провідними країнами регіону: Китаєм, Японією, Індонезією, Сінгапуром, Республікою Корея та ін.
- Економічна співпраця України з країнами Азії характеризується зростанням обсягів товарообігу.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Порівняйте особливості економічного розвитку двох (за вибором) субрегіонів Азії.
2. Користуючись підручником і додатковою інформацією, підготуйте презентацію на тему «Значення субрегіонів Азії у сучасному світовому господарстві».
3. Висловіть свою думку щодо питання «Сучасна інтеграція країн Азії – це об'єктивна реальність чи мрія?».
4. Користуючись додатковими джерелами інформації, наведіть приклади економічних, політичних і культурних зв'язків України з країнами регіону.
5. Використовуючи додаткові джерела інформації (скористайтеся Інтернетом), складіть короткий опис бавовнику. Розпитайте батьків та інших родичів, що вони знають про цю рослину. Наведіть приклади одягу із цього матеріалу у вашому гардеробі.



ПРАКТИЧНА РОБОТА № 3

Порівняння продовольчого кошика мешканців країн Західної і Східної Азії

ДОСЛІДЖЕННЯ (НА ВИБІР)

1. Екологічні виміри економічного зростання в країнах Азії.
2. Географічне положення країни як чинник її економічного розвитку (на прикладі Туреччини і Сінгапуру).
3. Країни Перської затоки – новий осередок індустріалізації.



ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✦ *знати* домінуючі складники секторів економіки країн регіону; сутність понять «рівень урбанізованості країни» і «темпи урбанізації»; найбільші міста країн, світові міста, промислові райони, технополіси, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові й туристичні центри країн;
- ✦ *уміти складати* комплексну економіко-географічну характеристику країн регіону; *аналізувати* динаміку чисельності та статеву-вікову структуру населення окремих країн;
- ✦ *проектувати* вплив демографічних процесів на працересурсний потенціал країни;
- ✦ *давати оцінку* ресурсозабезпеченості окремих країн;
- ✦ *використовувати тематичні карти* для обґрунтування особливостей системи розселення, розміщення виробництва товарів і послуг, напрямків основних транспортних магістралей у межах країни; рейтинги показників соціально-економічного розвитку країн для обґрунтування їхнього місця у світі та регіоні;
- ✦ *порівнювати* чинники міжнародної спеціалізації Японії, Китаю, Індії; позитивні та негативні наслідки глобалізації в економіці та культурі азійських країн;
- ✦ *пояснювати* особливості спеціалізації сільського господарства та розміщення основних районів (центрів) обробної промисловості;
- ✦ *характеризувати* структуру експорту та імпорту товарів і послуг країн регіону;
- ✦ *робити висновки* про причини нерівномірності економічного розвитку окремих районів у Китаї, Японії та Індії;
- ✦ *висловлювати власні судження* щодо перспектив взаємовигідного співробітництва України з країнами Азії.



§ 24. ЯПОНІЯ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Чим Японія відома у світі?
- Як природні умови впливають на життя і діяльність людини?

► **Місце країни в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.** Японія займає площу у 372,2 тис. км², кількість населення – 127,4 млн осіб. Столиця – місто Токіо, в якому мешкає понад 26 млн осіб (мал. 47). Офіційна мова – японська, проте більшість японців добре володіє англійською. Грошова одиниця – японська ена. Країна поділяється на 47 префектур. Японія – конституційна монархія, проте імператор є лише символом нації і реальною владою не володіє. Давня назва Японії – Ніппон, що означає «джерело Сонця». Ця давня назва відображена на прапорі Японії: червоний диск у центрі полотнища означає сонце, що сходить.

Японія розташована у Східній Азії на чотирьох великих островах (Хоккайдо, Хонсю, Сікоку, Кюсю) і майже чотирьох тисячах дрібних островів,



Мал. 47. Токіо – столиця Японії



Мал. 48. Японія в Азійсько-Тихоокеанському регіоні

які омиваються водами Тихого океану і його морями – Охотським, Японським, Східнокитайським. Найближче до Японії розташовані Курильські острови (Росія) і Республіка Корея, яка відділена від японських островів Корейською протокою (мал. 48).

► **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Особливістю країни є те, що вона сильно залежить від міжнародної торгівлі, активно беручи участь при цьому в міжнародному поділі праці. У країні мало мінерально-сировинних ресурсів, тому використовують їх дуже раціонально. Країна на понад 80 % залежить від імпорту енергоносіїв і сировини. Японська економіка розвивається за принципами сталого розвитку, і, попри зростання обсягів промислового виробництва, вдалося зберегти прийнятний рівень використання природних ресурсів. При цьому майже всі вони імпортуються зі США, Китаю й Австралії.

Японія посідає четверте місце після США, Китаю і ФРН в міжнародній торгівлі. Провідне місце в її експорті належить якісній продукції машинобудування і метало-

продукції, а в імпорті – паливу, продовольству, сировині. Основною характеристикою міжнародної спеціалізації японської промисловості є великий експортний потенціал на ринках машинобудівної продукції. Провідною є країна і в розвитку й виробництві високотехнологічних товарів. Більшість світової продукції інтегральних схем високої потужності виробляється в Японії. Лідером країна є і в сфері біотехнології, хімії, високо чистої кераміки.

За індексом технологічних досягнень Японія на четвертому місці у світі після Фінляндії, США і Швеції. Країна посідає друге місце у світі за кількістю виданих патентів, поступаючись лише США, випереджаючи Південну Корею, Китай, Республіку Корея, ФРН, Францію. Майже половина промислових робіт світу припадає також на Японію.

Японські компанії активно працюють на світовому фондовому ринку. Японія посідає 2-ге місце у світі за експорту інвестицій (15 % від загально-світового обсягу). Вісім японських компаній належать до числа 50 найбільших інвесторів світу. Основні капіталовкладення зосереджені в кредитній сфері, торгівлі і нерухомості. Основним ринком додатка капітала є країни Азійсько-Тихоокеанського регіону, США і Європи.

Японія бере активну участь у міжнародних економічних відносинах. Вона підтримує тісні економічні відносини зі США, Китаєм, країнами Європейського Союзу, Республікою Корея. В експорті промисловості японці дедалі більше роблять акцент на якості, а не на кількості. Основний продукт – складні і дорогі товари: оптика, рботи, електронні вироби. Нині виробництво масових і недорогих товарів переносять у китайські філії й інші країни Південно-Східної Азії, але технічно складну збірку і виробництво Японія традиційно робить сама.

Багато *транснаціональних корпорацій* беруть свій початок з Японії. В основному ТНК представлені великими японськими автомобільними компаніями, такими як Toyota, Nissan, Mitsubishi, і електричними компаніями Hitachi, Sony, Toshiba.

► **Система розселення.** Японія – мононаціональна країна, тут японці становлять 99 % населення. Серед інших національностей є корейці, що потрапили на японські острови як дешева робоча сила, та корінне населення айни на о. Хоккайдо, яке значно асимілювалося. Японія має нині найбільший у світі показник очікуваної тривалості життя – 83 роки. Державними релігіями є буддизм (із X ст.) і синтоїзм.

Переважає кількість японців – містяни, які замешкують у перенаселених містах – мегалополісах.

В Японії немає природного приросту населення (0 %). Низька народжуваність і рекордна тривалість життя можуть перетворити Японію на країну літніх людей. До 2025 р. очікується зменшення чисельності населення на 7 млн осіб. А частка працездатного населення зменшиться з 57 до 45 %.

Японія – одна з найбільш густозаселених держав у світі. Переважає кількість населення оселяється на вузьких смугах прибережних рівнин. Більша частина території країни гориста, сейсмічно небезпечна, з невеликими площами сільськогосподарських угідь. Лише 18 % території сприятливі для проживання. Тому регіони Токіо–Йокогама, Осака–Кобе–Кіото, Нагоя, північної частини Кюсю (Кітакюсю–Фукуока) – це великі багатомільйонні агломерації. Уздовж головної транспортної осі, яка з'єднує ці агломерації, сформувався Тихоокеанський промисловий пояс Японії. У східній частині цього поясу від Токіо–Йокогама до Осака–Кобе склався другий у світі за кількістю населення мегалополіс – *Токайдо* (понад 65 млн осіб).

ГОЛОВНЕ

- Японія – острівна, мононаціональна, постіндустріальна високорозвинута країна.
- Держава лежить у Східній Азії на чотирьох великих островах (Хоккайдо, Хонсю, Сікоку, Кюсю) і майже чотирьох тисячах дрібних островів.
- Особливістю країни є те, що вона сильно залежить від міжнародної торгівлі, активно беручи участь при цьому в міжнародному поділі праці.
- Основною характеристикою міжнародної спеціалізації Японії є великий експортний потенціал на ринках машинобудівної продукції.
- За індексом технологічних досягнень Японія посідає четверте місце у світі.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Охарактеризуйте особливості географічного положення Японії.
2. Обґрунтуйте особливості розселення населення країни.
3. Які чинники визначають місце країни в міжнародному географічному поділі праці?
4. Назвіть особливості структури та розміщення населення Японії.

§ 25. ЯПОНІЯ. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Що характерно для постіндустріальної економіки?
- У яких секторах світового господарства Японія є лідером?

► **Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни.** Підтвердженням того, що Японія одна з найрозвинутіших держав світу, є такі показники: частка країни у світовому ВВП становить близько 8 %, а у світовому промисловому виробництві – 12 %. Чинниками, які визначають економічний розвиток Японії та оригінальність її економічної моделі, є історичні умови розвитку, рішучість у проведенні економічних реформ і їхня ефективність, специфіка соціальних відносин, які склалися всередині країни між урядом, бізнесом і рештою населення.

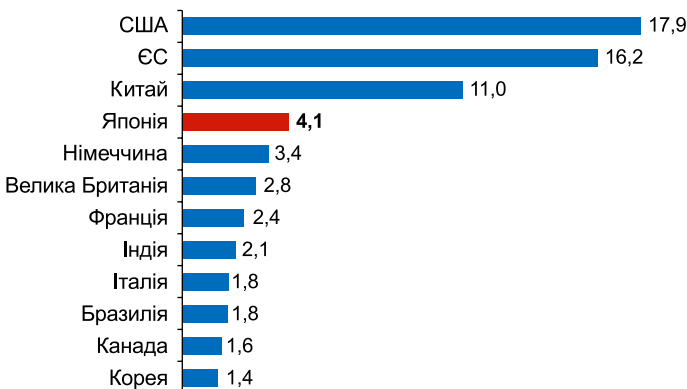
Модель сучасного господарства Японії є корпоративно-ієрархічною. Вона характеризується активною участю держави в економічних процесах.

У другій половині ХХ ст. Японія була другою економікою у світі і прикладом із розвитку економіки для сусідів. У 1968 р. країна посіла друге місце у світовому рейтингу ВВП, і такі сусіди, як Республіка Корея і Тайвань, переймали японський досвід у своєму розвитку (Корея копіювала структуру японських компаній, а Тайвань повторив аграрну реформу). На початку 1980-х рр. Японія за розвитком технологій випередила навіть США. Явище стрімкого зростання японської економіки з середини 1950-х навіть отримало назву «японське економічне диво».

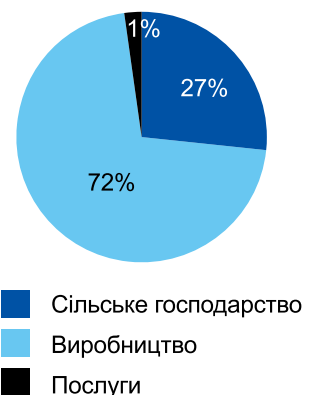
На 2016 р. японська економіка за обсягом ВВП посідала четверте місце у світі і друге серед азійських країн (мал. 49). Вона входить до «Великої двадцятки» (G-20).

Японія перебуває на постіндустріальному етапі розвитку, для якого характерна високорозвинена промисловість, але провідною сферою є третинний (невиробничий) сектор: сфера послуг, фінанси тощо (мал. 50).

► **Домінуючі складники третинного сектору.** Японія має розвинену сферу послуг, у якій створюється до 63 % ВВП, а основними її компонентами є торгівля, транспорт, телекомунікації, банківська сфера, туризм тощо. Це



Мал. 49. Показник ВВП Японії на кінець 2015 року, за даними МВФ (трлн дол.)



Мал. 50. Структура ВВП Японії, за даними Світового банку (%)

свідчить про постіндустріальний етап розвитку країни. Добре і широко в країні розвиваються фінансова і торговельна інфраструктура, а морський флот за тоннажем посідає друге місце у світі. Стабільність банківської сфери засвідчує те, що японська єна є однією з найстійкіших валют світу. А столиця Японії Токіо є найбільшим в Азійсько-Тихоокеанському регіоні валютно-фінансовим центром, проте поступається іншим світовим центрам, як-от Нью-Йорку і Лондону.

Японія є однією з потужних туристичних країн свого регіону, хоча японці й самі дуже люблять подорожувати. Тут розвиваються різні види туризму, а особливо діловий, пізнавальний і рекреаційний.

► Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

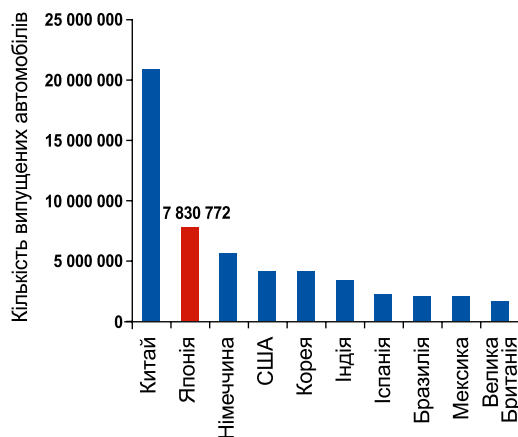
Промисловість Японії є добре розвинутим сектором економіки (виробляє до 35 % ВВП країни). Вона представлена переважно наукоємними виробництвами, які базуються на новітніх технологіях. Основними виробництвами промисловості є машинобудування (автомобілебудування, суднобудування, виробництво електронної техніки), чорна металургія, хімічна промисловість. Японія перебуває серед світових лідерів за виробництвом чорних металів, електроенергії, автомобілів, частку припадає 50 % світового виробництва кораблів, до 20 % роботів, телевізорів, побутової техніки).

Промисловість країни активно пов'язана зі світовими ринками. Для її потреб імпортують 97 % необхідного вугілля, 99 % нафти і залізної руди, 60 % лісу, 100 % фосфатів, бокситів, бавовни, вовни. На експорт іде половина вироблених автомобілів, майже 90 % годинників, 75 % копіювальних машин та іншого офісного обладнання, 75 % побутової електроніки (відеокамери, плеєри, цифрові фотоапарати, телевізори тощо), понад 70 % верстатів. 40 % експорту країни становлять автомобілі. Останні три десятиліття Японія входить до десятки світових автовиробників (мал. 51).

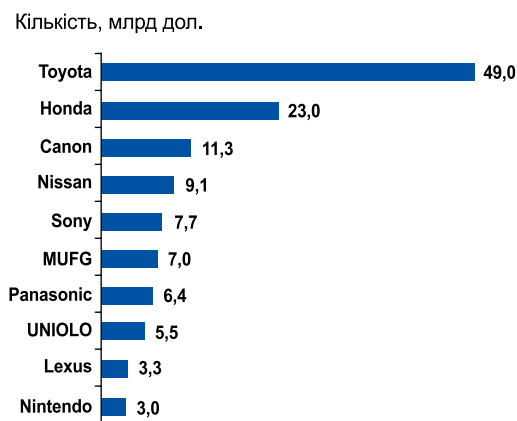
Японські товари і бренди є одними з найвідоміших і найдорожчих у світі. Прикладом можуть бути Toyota (найбільша автомобілебудівна компанія у світі), Nikon, Sony, Panasonic, Nintendo (виробники сучасної техніки й оптики) тощо (мал. 52).

► Традиції і технології у сільському господарстві. Сільське господарство має вагомe місце в господарстві країни, хоча його частка у створенні ВВП нині знизилася до 2 %. Сільськогосподарські землі

суден і комп'ютерної техніки (на її



Мал. 51. Виробництво автомобілів (2015 р.)



Мал. 52. Найдорожчі бренди (млрд дол.)

країни дуже обмежені й регіонально роздроблені. Тому основою сільськогосподарського виробництва є дрібні селянські господарства. Середній розмір фермерського господарства – трохи більше одного гектара площі.

Найважливішими регіонами є рівнина Канто (поблизу Токіо), рівнина Нобі (поблизу Нагої) і регіон Канзай (район Осаки).

В агропромисловому комплексі країни зайнято майже 25 % економічно активного населення, і лише 6 % з них – у сільському, лісовому господарстві і рибальстві.

Оскільки в країні недостатньо оброблюваних земель, уряд вживає заходи для їхнього максимально ефективного використання. Значні кошти вкладають у створення нових високоврожайних сортів рису й інших культур, механізацію й автоматизацію аграрного виробництва, терасування й іригацію ґрунтів тощо. Так, вирощування рису має найвищу у світі врожайність. Тут вирощують кавуни незвичної квадратної форми, які популярні вже 30 років поспіль (мал. 53).

Близько 90 % сільськогосподарських угідь використовують для вирощування продовольчих (в основному зернових) культур. У сільському господарстві виділяють три головні напрямки: рисосіяння, плодоовочівництво і тваринництво (розведення великої рогатої худоби, свинарство і птахівництво).

Значного поширення в країні набула *аквакультура* – діяльність із штучного розведення, утримання і вирощування водних організмів. У штучних водоймах і на затоплених рисових полях розводять рибу, у спеціальних акваріумах вирощують морські водорості, у мілководних затоках – мідії, устриці й креветки. Загалом, морепродукти – надзвичайно важливий компонент японської національної кухні.

Що стосується територіальної організації сільськогосподарського виробництва, то в країні сформувалися чітко виражені зони приміської і зональної спеціалізації. Важливою зоною приміської спеціалізації (м'ясо, молоко, овочі, фрукти, квіти) є територія мегалополіса Токайдо. «Рисовий пояс» сформувався на північному сході й узбережжі Японського моря. Ареали субтропічного землеробства склалися на тихоокеанському узбережжі південних островів Сікоку і Кюсю. На молочному тваринництві й буряківництві спеціалізується північний схід острова Хоккайдо. А овочі й фрукти вирощують у центральних високогірних районах країни.

Перебуваючи в ранзі великої морської держави, Японія посідає провідне місце у світі щодо вилову риби (близько 12 млн тонн щорічно).

► Транспортна система країни. Транспорт має важливе значення як у внутрішніх, так і в міжнародних перевезеннях країни. У країні розвинуті всі види транспорту, за винятком річкового і трубопровідного. Переважна кількість внутрішніх перевезень здійснюється автомобільним, залізничним і морським транспортом. Зовнішні вантажні перевезення – виключно морським, а пасажирські – повітряним транспортом.

Особливістю транспортної сітки країни є складність у будівництві шляхів. Гірська місцевість передбачає спорудження великої кількості тунелів (зокрема, і підводних) і мостів. Обмеженість території робить високою ціну на землю. Проте, незважаючи на це, у країні сформувалася густа сітка звичайних і швидкісних автомобільних і залізничних шляхів, що з'єднують усі важливі економічні регіони країни.



Мал. 53. Незвичної форми японські кавуни

Найбільшими морськими портами є Токіо, Кобе, Осака, Йокогама, Кавасакі, Нагоя, Хіросіма, Фукуока, Нагасакі.

► **Характерні риси просторової організації господарства.** Провідним районом урбанізації і промислового виробництва є Тихоокеанський промисловий район (мал. 54). У ньому виділяють Східний район (Токіо–Йокогама–Кавасакі), район Канзай (Осака–Кобе–Кіото) і промислові територіальні регіони з центрами Нагоя і Кітакюсю. Тут знаходяться найбільші технопарки і технополіси країни. Найвідомішим з них є технополіс Цукуба – нове місто науки, яке побудували спеціально з цією метою за 60 км на північний схід від Токіо. Він є найбільшим у країні центром наукових досліджень і розробок.

Ще одним центром науково-технічних досліджень країни є острів Кюсю. Раніше він був відомий видобутком вугілля і металургією, сільським господарством і рибальством. А вже в 1970 рр. поступово став осередком наукоємних виробництв – найпередніше напівпровідників, інтегральних схем. Тут створено шість окремих технополісів. Тому цей острів часто називають Кремнієвим островом.

► **Зовнішні економічні зв'язки.** Сучасна Японія має розширену структуру зовнішньоекономічних зв'язків. Географічним пріоритетом у зовнішній торгівлі для Японії є насамперед країни Азійсько-Тихоокеанського регіону. Вони є як джерелом сировини, так і ринком збуту готової продукції. Як уже зазначалося в попередньому параграфі, найбільшими партнерами за експортом (понад 50 %) є країни Китай, Республіка Корея, а також США. Основною продукцією, що вивозиться, є транспортні засоби, напівпровідникові прилади, автомобілі, хімікати, риба і рибопродукти. Японський імпорт становить переважно паливо, різні руди, продукти харчування, окремі хімікати, цивільні літаки, тканини тощо. Основними партнерами з імпорту є ті самі країни й Австралія.

► **Міжнародні зв'язки України з Японією.** Нині Україна не має значних економічних відносин із Японією. Це пояснюється як географічною віддаленістю країн, так і низькою інвестиційною привабливістю нашої країни. Проте як Україна, так і Японія шукають шляхи зближення. Так, упродовж наступних десяти років реалізовуватимуться дослідницькі проекти у межах ЧАЕС. Також з'явилися нові можливості залучення в українську економіку пільгових кредитів з Японії і вигідних інвестицій. Окрім того, японські фірми беруть участь у розбудові транспортної інфраструктури України. Закладені проекти з будівництва українських супутників і ракетноносіїв для Японії. Співпрацюють країни на спільному підприємстві з виробництва автобусів «Богдан».



Мал. 54. Промислові і сільськогосподарські райони Японії

ГОЛОВНЕ

- Частка Японії у світовому ВВП становить близько 8 %, а у світовому промисловому виробництві – 12 %.
- Господарство Японії залежить від імпорتنих енергоносіїв, сировини і продуктів харчування. В Японії 63 % ВВП створюється сферою послуг, 35 % – промисловістю, лише 2 % – сільським господарством.
- У структурі промисловості країни переважають наукоємні виробництва.
- Сільське господарство має вагоме значення для господарства країни, хоча частка сільськогосподарської продукції у створенні ВВП нині знизилася до 2 %.
- Провідним районом урбанізації і промислового виробництва є Тихоокеанський промисловий район.
- Основними зовнішньоекономічними партнерами Японії є країни Азійсько-Тихоокеанського регіону і США.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Порівняйте особливості розвитку промисловості і сільського господарства Японії.
2. Поясніть, як дефіцит природних ресурсів вплинув на економічний розвиток країни.
3. Користуючись картами атласу, поясніть особливості розміщення промисловості Японії. Назвіть найбільші промислові центри і їхню спеціалізацію.
4. Оцініть особливості сучасного стану українсько-японських відносин. Накресліть перспективи цих відносин на найближчий час.
5. Складіть візитівку Японії.

§ 26. КИТАЙ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Чим Китай відомий у світі?
- Природні особливості Східної Азії.

► **Місце країни у світі й Азійсько-Тихоокеанському регіоні.** *Загальні відомості про країну.* Офіційна назва держави – Китайська Народна Республіка. Країна охоплює п'яту частину Азії, її площа становить 9,5 млн км², а кількість населення – понад 1,37 млрд осіб. Підраховано, що кожного дня тут народжується близько 50 тис. дітей. Столиця держави – місто Пекін. Адміністративний поділ Китаю – це 23 провінції, 3 муніципалітети, 5 адміністративних автономій, 2 особливі райони – Сянган (Гонконг) і Аоминь (Макао). Офіційна мова в країні – китайська. Грошова одиниця Китаю – юань.

ЦІКАВИ ФАКТИ



Китайці часто називають свою країну «Чжунго», що в перекладі означає «центральна держава». Населення Стародавнього Китаю дійсно вважало свою країну центром Всесвіту. Себе китайці називають «хань», що відповідає назві стародавньої династії Хань. Колись на південному заході країни мешкав народ «кидань», від якого увійшло у вжиток слово «Китай».

Географічне положення. Китай розташований на сході континенту, на перехресті важливих міжнародних транспортних і торговельних шляхів, що завжди впливало на розвиток країни, формування її іміджу у світі. На півночі країна межує з Росією, Монголією (найдовший кордон, 4630 км) і Казахстаном, на заході – з Киргизією, Таджикистаном, Індією і Непалом. На півдні до китайських кордонів знову підходять північні території Індії,

а також тут Китай межує з Королівством Бутан і кількома країнами Південно-Східної Азії: М'янмою, Лаосом, В'єтнамом. На північному сході Китай межує з Росією і Північною Кореєю, а на сході омивається морями Тихого океану: Жовтим, Східнокитайським і Південнокитайським. Протяжність берегової лінії становить 14,5 тис. км (мал. 55).

Країна майже повністю розташована в помірному і субтропічному географічних поясах, що визначає різноманітні природні особливості країни.

Поеднання грамотно проведеної економічної реформи й унікальної культури колективної праці вивело китайську економіку на друге місце у світі. За оцінками Світового банку, КНР володіє нині другою у світі економічною системою після США, а ВВП країни становить понад 7 трлн дол. У держави третій за розмірами ядерний потенціал у світі.

► **Чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Китай, завдяки високим темпам економічного зростання і масштабам економіки, став нині одним із локомотивів розвитку світової економіки. На нього припадає близько 12–15 % приросту світового валового продукту. Китай є одним із найбільших покупців на світовому ринку багатьох видів сировини і промислової продукції, включаючи транспортне й енергетичне обладнання, а також авіаційної техніки, виробів металургії та ін.

Основними чинниками економічного зростання Китаю на сучасному етапі є практично невичерпні трудові ресурси; наявність різноманітних природних ресурсів; зростання внутрішнього споживання; створення державою сприятливого інвестиційного клімату; проведення політики відкритості економіки; швидкий розвиток виробництва, що використовують нові технології, якісне реформування системи освіти. Нині господарство країни характеризується переходом від традиційно планової економіки до так званої соціалістичної ринкової економіки.

Китай в останні роки наздоганяє і обганяє розвинені країни за основними економічними показниками. Головну увагу в економіці Китаю нині приділяють сільському господарству, сфері послуг і промисловості.

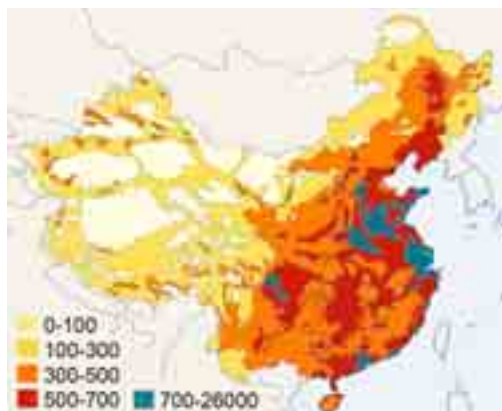
Китай став найбільшим у світі виробником товарів, випередивши за цим показником США, які тримали першість від початку XIX ст. Вироблена продукція з Китаю поставляється в понад 70 країн і регіонів світу. За Китаєм уже традиційно закріпилася назва «фабрики світу». Країна є лідером у світі за виробництвом великої кількості товарів. Машина і устаткування, одяг і взуття, іграшки й меблі є прикладом виробів, що пропонуються для споживачів у всьому світі.

Одним із найважливіших чинників, що сприяв економічному піднесенню країни, є «відкрита» зовнішньоекономічна політика, яка розглядається як найважливіша передумова успіху економічних реформ. Перехід до такої політики привів до широкого використання передової зарубіжної техніки, технологій, досвіду управління й організації виробництва, а також іноземних фінансових коштів.

Уряд країни заохочує створення підприємств з іноземним капіталом і економічне співробітництво з багатьма країнами, зокрема і з Україною.



Мал. 55. Китай в Азійсько-Тихоокеанському регіоні



Мал. 56. Густота населення Китаю

ляся майже 1 млрд 400 млн осіб. Населення Китаю становить близько 20 % усього населення Землі. Для Китаю характерні великі контрасти розселення. Переважна кількість населення проживає у східній частині країни. Захід, з його гірськими і пустельними районами, залишається малонаселеним. Найвища густота населення – 400–600 осіб/км² у середній і нижній течії річок Хуанхе, Янцзи, а в Тибеті цей показник становить 2 особи/км². Висока густота населення спостерігається також у районі промислової зони навколо міста Шеньян (мал. 56).

Китай – аграрна країна, і сільське населення становить близько 75 % загальної кількості населення. Останнім часом у країні посилюється процес урбанізації. За кількістю великих міст (їх понад 40) і абсолютною чисельністю містян (350 млн) країна вийшла на перше місце у світі. Найбільшими містами є Шанхай, Пекін, Тяньцзін, Шеньян, Ухань, Далянь та ін.

Китай – багатонаціональна держава. З 56 народностей, що тут замешкують, найчисленнішою є хань (понад 90 % мешканців). Китай дав світу один із релігійних напрямів – *конфуціанство*. Офіційною мовою у країні є китайська стандартна (пекінський діалект) мова.

Державними релігіями є конфуціанство, даосизм, буддизм, християнство, іслам, але далеко не все населення країни вірує.

Китай порівняно молода країна щодо вікової структури населення. Вік третини мешканців країни становить не більше ніж 15 років. У країні зафіксована найбільша кількість трудових ресурсів, половина з яких зайнята в сільському господарстві.

Історія географії



У житті китайці керуються суворими нормами і правилами. Є правила проїзду у транспорті, правила відвідування музеїв, кінотеатрів, фестивалів тощо. Китайці дотримуються розпорядку дня. Після обіду є обов'язкова перерва на дві години у школярів, студентів, робітників і службовців. А в магазинах, які не зачиняються на перерву, продавці іноді сплять просто на робочих місцях, поклавши голову на прилавок. Національною гордістю китайців є кухня, яка має трьохтисячолітню історію. Тільки в китайській кухні можна скуштувати свинину, яку не відрізниш від курки; рибу, що за смаком нагадує баранину, й інші страви, походження яких важко визначити. Китайська кухня тісно пов'язана не лише з історією, а й з народними і сімейними традиціями. Так, у день повного місяця обов'язково готують солодкі пельмені – великі і білі, як місяць; у день народження готують довгу локшину – символ довголіття.

ГОЛОВНЕ

- Китай – це велика за розмірами і кількістю населення, багатонаціональна, індустріально-аграрна країна.
- Країна охоплює п'яту частину Азії, її площа становить 9,5 млн км², а кількість населення – понад 1,37 млрд осіб.
- Країна майже повністю розташована в помірному і субтропічному географічних поясах, що визначає різноманітні природні особливості країни.
- Сьогодні Китай став одним із локомотивів розвитку світової економіки.
- Для країни характерні великі контрасти розселення. Переважна кількість населення проживає у східній частині країни.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Охарактеризуйте географічне положення Китаю.
2. Яке місце у світі займає Китай?
3. Охарактеризуйте структуру населення країни.
4. Користуючись додатковими джерелами інформації, складіть розповідь про особливості життя і діяльності китайців.
5. Складіть презентацію «Китайські традиції і їхнє місце у розвитку туризму в країні».



§ 27. КИТАЙ. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Приклади товарів із Китаю, якими ви користуєтеся вдома.
- Особливості економіко-географічного положення Китаю.

► **Експортна орієнтація економіки.** Сучасна китайська економіка залежить від зовнішнього ринку. Зовнішньоекономічні відносини особливо швидко почали розвиватися з 1980–1990 рр. Це пов'язано з формуванням відкритої економіки країни. З 2010 р. Китай є найбільшим експортером у світі, а з 2013 р. – найбільшою торговельною країною.

За обсягом експорту країна займає 16-те місце у світі. Це дає майже 80 % валютних доходів держави. Країна експортує близько 20 % валової продукції промисловості і сільського господарства. Перелік товарів, що вивозяться з країни, налічує 50 тис. позицій.

Китай підтримує торговельно-економічні відносини зі 182 країнами і районами світу. Основними торговельними партнерами Китаю є Японія, США, країни Західної Європи. На них припадає понад 70 % закупівлі техніки і 90 % технічної документації. Японія поставляє приблизно 50 % машин і устаткування, а США лідирує в поставках високотехнологічної продукції, літаків, електронно-обчислювальної техніки.

Найконкурентоспроможнішою продукцією Китаю поки ще залишаються взуття, одяг та іграшки. Проте дуже активно розвивається експорт електроніки, вело-, мото- й автотехніки, транспортного і будівельного машинобудування. Китайська експортна продукція, що поставляється в Північну Америку, Японію, країни Західної Європи, має вищі стандарти якості. Цю продукцію виробляють у великих промислових районах, на численних філіях зарубіжних корпорацій. У північних і внутрішніх районах переважають невеликі підприємства, що випускають контрафактну (тобто дешеві підробки) продукцію провідних брендів світу. Ця продукція відрізняється низькою якістю і ціною.

Варто зазначити, що Китай експортує і продукцію сільського господарства, зокрема фрукти, рибу, морепродукти й інші продукти харчування. Крім того, провідним сільськогосподарським продуктом експорту є бавовна.

► **Особливості розвитку і розміщення виробництв первинної і вторинної сфери.** У сучасній структурі господарства Китаю на промисловість припадає понад 52 % створеного ВВП, на сільське господарство – 15 %, на сферу послуг – близько 33 %, що дає змогу зарахувати країну до індустріально-аграрних держав світу.

Сільське господарство Китаю розвивається в умовах обмеженості земельних ресурсів, а тому зосереджене переважно в межах Північнокитайської рівнини (мал. 57), де спостерігається найбільша у світі густота сільського населення. У рослинництві переважає зернове господарство. Недаремно за обсягом вирощування зернових культур, зокрема рису, країна посідає перше місце у світі. Пшениця є другою за значенням продовольчою культурою Китаю. Країна виділяється також збором кукурудзи і гаоляну.

З інших сільськогосподарських культур, що вирощуються у країні, найпоширеніші батат, соя, бавовник, арахіс, цукровий буряк і цукрова тростина. Крім того, з давніх часів Китай відомий у світі як потужний виробник різноманітних сортів чаю. КНР є провідною країною у світі з вирощування тютюну. Традиційними для китайців є овочівництво і плідництво.

У тваринництві провідною галуззю є свинарство, яке розвивається переважно в підсобних господарствах селян. За поголів'ям свиней країна є абсолютним лідером у світі. Стабільно функціонує й скотарство, яке спирається на природну кормову базу луків і пасовищ. Птахівництво є галуззю, що динамічно розвивається. Птицю вирощують в особистих господарствах, що сконцентровані в приміських зонах (здебільшого це кури, індик, гуси). Вирощується також робоча худоба – коні, осли, верблюди, яки. Розведення кіз і овець поширене на півночі країни, Внутрішньої Монголії і в передгірних районах півдня. Вівчарство забезпечує сировиною легку промисловість.

Традиційно китайським напрямом тваринництва є шовківництво. Воно розвивається на півдні країни (де вирощують шовковичного шовкопряда) і в Північно-Східному Китаї (дубовий шовкопряд).

Велике значення має рибне господарство. На рисових полях розводять рибу, а на морських мілинах – креветок, водорості тощо.

Бджільництво поширене по всій країні, однак найсильніше в Північно-Східному Китаї. За експортом меду Китай посідає друге місце у світі (дає 1/3 світового експорту).

Промисловість. Китай, господарство якого багате в чому спирається на суспільну власність і розвивається за планом, є великою індустріальною державою. За загальним обсягом промислового виробництва він вийшов на 2-ге місце, а за кількістю підприємств – на 1-ше місце у світі.

У промисловому виробництві значна частка припадає на важку



Мал. 57. Сільськогосподарські регіони Китаю

промисловість – чорну і кольорову металургію, енергетику і хімічну промисловість, важке машинобудування. Проте на початку XXI ст. найдинамічніше почали розвиватися новітні напрямки машинобудування, серед яких електронне й електротехнічне. Разом з тим у світовому виробництві високотехнологічної продукції країна поки що відстає від США і розвинутих країн Європи. Наявність значної кількості жіночої дешевої робочої сили сприяла розвитку багатопрофільної легкої промисловості.

На сьогодні в Китаї відкрили виробництва провідні західні компанії. Nokia, Coca-Cola, ABB, Evian, GE, Giorgio Armani, Siemens – ось лише незначна частина з величезного списку західних гігантів, які активно працюють на території Китаю.

Провідні компанії Китаю. Китайські товаровиробники впевнено набирають популярності у світі. Серед таких компаній можна назвати виробника й оператора телекомунікаційного обладнання ZTE Corporation. Товари і послуги компанії пропонуються майже в 140 країнах світу. У 2002 р. корпорація TCL, один із найбільших виробників телевізорів, недорого придбала збанкрутілу німецьку компанію Schneider Electronics AG. А вже через рік опісля придбання німецького виробника TCL створила спільне підприємство з французькою компанією Thomson, отримавши статус найбільшого виробника телевізорів у світі.

Далеко за межами країни відомий найбільший виробник ноутбуків – Lenovo. У своїй країні компанія є досить успішним виробником мобільних телефонів. Однією зі значущих подій 2004 р. було придбання китайською Lenovo підрозділу з виробництва персональних комп'ютерів IBM. Завдяки цьому кроку китайська компанія стала третім у світі виробником ПК.

Серед китайських брендів побутової техніки можна виділити Haier, Hisense, Gree, Midea, BVC, TCL, Galanz. Haier – один із найбільших виробників побутової техніки у світі, лідер з виробництва холодильників. Компанія відома високою якістю і сучасним дизайном, завдяки чому успішно конкурує з іншими виробниками.

Відомими виробниками автомобілів є Dongfeng, BYD, Geely.

До переліку кращих телекомунікаційних компаній належать Huawei, ZTE, TCL. Huawei – транснаціональна корпорація, що складається зі 100 філій по всьому світу. Продукцію Huawei Technologies становлять абонентські пристрої, телефони початкового рівня, смартфони й інтернет-планшети. Meizu – компанія, що випускає цифрові електронні пристрої. Також вона входить до десятки найкращих виробників країни.

Також китайськими брендами є деякі відомі IT-компанії, як-от HTC, Acer, MSI, ASUS і Gigabyte.

Відомими виробниками одягу і спортивних товарів є: Lining, Anta, Metersbonwe, 361 degrees, Peak sport та інші.

► **Домінуючі складові третинного сектору.** У сфері послуг Китаю переважає торгівля, товарообіг якої за період економічних реформ зріс у 12 разів.

Швидко також розвивається фінансовий ринок. Тут працюють дуже потужні банки. Чотири банки країни входять до десятки найбільших банків світу за капіталом і активами. Дві китайські фондові біржі (Шанхайська і Гонконзька) за капіталізацією і обігом входять до десятки найбільших у світі.

China Mobile, Industrial Construction Bank of China, Bank of China, China Construction Bank, PetroChina, пошукова система Baidu і China Merchants Bank – компанії-флагмани третинного сектору економіки, про які знають у багатьох країнах світу.



Мал. 58. Великий Китайський мур

Важливим напрямом розвитку сфери послуг є туризм. За оцінками експертів, Китай у XXI ст. стане лідером у світі за відвідуванням туристами. Підставою для цього є щорічний стабільний приріст туристів на 15–18 %. Найпопулярніші центри туризму – Пекін, Шанхай, Гунчжоу, Аоминь, Сянган, острів Хайнань і Тибет. Однією з найграндіозніших пам'яток архітектури країни є Великий Китайський мур (мал. 58). Цей історичний туристичний об'єкт входить до

Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і є найвідвідуванішим у Китаї.

► **Характерні риси просторової організації господарства.** У Китаї склався істотний розрив у рівнях економічного розвитку між найрозвиненішими приморськими провінціями і містами центрального підпорядкування та внутрішніми частинами країни – Тибетом, Синьцзяном, Ганьсу й ін. Це пояснюють особливостями історичного розвитку території, природними умовами, традиціями населення.

Щоб зменшити територіальні відмінності розвитку і з метою вдосконалення територіального планування, у 1980-ті рр. в Китаї були виділені три економічні зони. *Східна зона* – найрозвиненіша. Тут зосереджено більшість промислових центрів і вузлів, багато сільськогосподарських районів, транспортних магістралей, морських портів. У *Центральній зоні* переважають підприємства гірничодобувної промисловості, виробництва палива й електроенергії, хімічних продуктів, продовольства. У *Західній зоні* перевагу має тваринництво і переробка мінеральної сировини.

Також у країні виділяють шість економічних районів: Північно-Східний, Північний, Східний, Центрально-Південний, Південно-Західний, Північно-Західний.

► **Спеціальні економічні зони.** У 1990-ті рр. в Китаї було проголошено програму модернізації промисловості, сільського господарства, оборони, науки і техніки, яка успішно реалізується і нині. Тоді ж у ранг закону було зведено приватну власність і розпочалися ринкові реформи. У чотирьох приморських містах було сформовано перші дослідні полігони реформ – *спеціальні економічні зони (СЕЗ)*, в яких створено достатньо сприятливі умови для залучення іноземного капіталу. Нині в країні діють (мал. 59): 5 СЕЗ (найбільшою є Шанхай); 90 зон техніко-економічного розвитку державного рівня (є в усіх великих містах; 114 зон нових і високих технологій (зокрема, технопарк «Чжунгуньцунь» у Пекіні й парк високих технологій «Чжанцзян» у районі міст Шанхай і Тяньцзінь).

► **Міжнародні зв'язки України з Китаєм.** Співпраця між Україною і Китаєм розпочалася в 1992 р. з укладання угоди між двома країнами про торговельно-економічне співробітництво.

Країни нарощують співробітництво у сфері машинобудування, металургійної і хімічної промисловості. Динамічно розвиваються зв'язки у сфері авіабудування. Розвиваються також міжрегіональні відносини між провінціями Китаю та областями України, між містами двох країн: Києвом і Пекіном, Дніпром і Шанхаєм, Харковом і Тяньцзінем, Одесою і Ціндао.

У 2016 році товарообіг між Україною та КНР становив понад 5,5 млрд дол. США. При цьому китайський експорт в Україну – 3,3 млрд дол. США, експорт із України становив 2,2 млрд дол. США.

Основні статті експорту до Китаю: руди, шлаки і зола – 32,5 %; зернові культури – 29,9 %; жири й олії – 26 %; деревина і вироби з деревини – 2,6 %; реактори ядерні, котли, машини – 2,5 %. Основу імпорту з Китаю становили: електричні машини – 22,5 %; реактори ядерні, котли і машини – 17,1 %; пластмаси, полімерні матеріали – 6,1 %; чорні метали – 4,4 %; органічні хімічні сполуки – 3,7 %; різноманітна хімічна продукція – 3,7 %; взуття – 3,5 %; вироби з чорних металів – 3 %.

Пріоритетними напрямками співробітництва в науково-технічному співробітництві визначено: енергоефективність, авіабудування, суднобудування, раціональне природокористування, розвиток аерокосмічних, інформаційних і комунікаційних технологій, а також підготовку і стажування аспірантів і молодих учених.



■ Тихоокеанська окраїна • Відкриті міста

Мал. 59. Спеціальні економічні зони Китаю

ГОЛОВНЕ

- Китай є найбільшим експортером у світі і найбільшою торговельною країною. Він підтримує торговельно-економічні відносини зі 182 країнами.
- Основні торговельні партнери Китаю – Японія, США, країни Західної Європи.
- У структурі господарства Китаю на промисловість припадає понад 52 % ВВП, на сільське господарство – 15 %, на сферу послуг – близько 33 %.
- Сільське господарство розвивається в умовах обмеженості земельних ресурсів, а тому зосереджене переважно в межах Північнокитайської рівнини.
- Пріоритетними напрямками співробітництва України і Китаю є: енергоефективність, авіабудування, суднобудування, раціональне природокористування, розвиток аерокосмічних, інформаційних і комунікаційних технологій.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Користуючись картами атласу, назвіть найбільші промислові центри Китаю і їхню спеціалізацію. Поясніть особливості розміщення промислового виробництва країни.
2. Порівняйте картосхеми на малюнку 57 і малюнку 56. Зробіть висновок про зв'язок густоти населення з використанням земель у сільському господарстві. Назвіть культури, які вирощують на південному сході й на північному сході країни.
3. Які чинники вплинули на розміщення на території країни спеціальних економічних зон?
4. Складіть презентацію «Економічний феномен Китаю».
5. Зробіть висновок про важливість для України пріоритетних напрямів співробітництва нашої країни і Китаю у сфері науково-технічного співробітництва.
6. Складіть візитівку Китаю.

§ 28. ІНДІЯ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Як колоніальна залежність Індії від Великої Британії позначилася на особливостях розвитку цієї країни?
- Природні особливості Південної Азії.

► **Місце країни у світі та регіоні.** Офіційна назва країни – Республіка Індія. Площа – 3,2 млн км², населення – 1 млрд 343 млн осіб, столиця – Нью-Делі. Індія посідає сьоме місце у світі за площею і друге за кількістю населення. Індія – федеративна держава, а за формою державного правління – парламентська республіка. Офіційних мов у країні дві – хінді й англійська. Грошовою одиницею є індійська рупія.

Історія географії

Більшість людей столицею Індії називають Делі. Проте насправді столицею є частина міста Делі – Нью-Делі. Тут розташовано уряд Індії й уряд Національної столичної території Делі. Місто Делі відоме ще з VI ст. до н.е. Міський район Нью-Делі був побудований лише в XX ст. Він займає територію лише в 42 км². У Нью-Делі можна побачити широкі бульвари, безліч державних установ і культурних пам'яток.

Індія майже повністю розташована на півострові Індостан (мал. 60). На північному заході Індія межує з Пакистаном, на півночі має протяжні кордони з Китаєм, які перериваються кордонами з двома королівствами – Непалом і Бутаном. На північному сході сусідами Індії є М'янма і Бангладеш. Більша частина території країни на заході, сході і півдні омивається водами Індійського океану і його морів. Здавна через територію Індії проходили важливі торговельні і транспортні шляхи, які й нині мають велике значення для розвитку держави.

► **Чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Індію часто називають країною контрастів. На сьогодні Індія є третьою в світі країною за обсягом ВВП. За даними Світового банку, Індія посідала третє місце у світі за розміром економіки, поступаючись лише США і Китаю. За цим показником вона випередила такі найрозвинутіші країни світу, як Японія, Німеччина, Франція і Велика Британія. Однак якщо ж порахува-



Мал. 60. Індія на карті Південної Азії

ти ВВП на душу населення, то серед інших країн вона посідатиме 121-ше місце, попри те, що за останні 15 років ВВП на душу населення збільшився майже в 4 рази. Індія посідає третє місце у світі за кількістю мільярдерів, але 20 % населення живе за межею бідності.

За десять останніх років експорт країни збільшився вдвічі. Тож у рейтингу експортерів країна піднялася з 24-ї позиції на 14-ту. Загальний обсяг індійського експорту в 2014 р. склав 342,5 млрд дол., імпорту – 508,1 млрд дол.

Економіка Індії з 2015 р. вийшла на 1-ше місце за темпами розвитку (близько 7 %), випередивши показники Китаю, США, країн ЄС і Японії.

Щодня в Індії з'являється 3–4 нові стартапи. Упродовж останніх трьох років їхня кількість зросла втричі. Чотири розробки входять у ТОП-100 стартапів світу: Freshdesk – споживчий сервіс із доставки товарів; Zomato – сервіс, що дає змогу знайти інформацію про ресторани і кафе, написати відгук, переглянути меню; Myntra і Jabong – онлайн-магазини одягу.

Індія – це потужна ядерна (з 1975 р.) і космічна (з 1980 р.) держава, яка здатна виробляти практично весь спектр товарів і послуг, необхідних для самодостатньої сучасної економіки.

Вагоме значення для індійського суспільства мають радіо, телебачення, Інтернет і кіно. Наприклад, феномен Боллівуду (країна посідає перше місце у світі за кількістю створених фільмів) узагалі не має прецеденту в сучасному світі.

► **Система розселення.** Населення Індії становить 1,282 млрд осіб (2017 р.). Це багатонаціональна держава світу, де налічують понад 500 етносів. Проте понад 70 % становить населення індоарійського походження, ще 25 % – це дравіди і монголи, 3 % – інші етноси. Хінді – найпоширеніша мова і є основною для 41 % населення. Англійська мова має статус допоміжної офіційної мови і є найважливішою мовою для національної, політичної і комерційної комунікації. Крім двох офіційних мов, в Індії користуються ще сімнадцятьма мовами, серед яких найпоширенішими є пенджабська, бенгальська і кашмірська.

За віросповіданням у країні переважають прихильники індуїзму – майже 80 %. Другою за чисельністю конфесією є мусульмани (близько 10 %). Представники інших віросповідань нечисленні: християни становлять близько 3 %, сикхи – 2 %, буддисти – 1 %.

За винятком пустель на північному заході й гірських регіонів на півночі, в країні спостерігається дуже велика густота населення. Найбільше мешканців проживає на півночі вздовж берегів Гангу й інших долин річок і у південних узбережних районах.

Особливості народів і націй. За індуською традицією, люди з народження належать до різних соціальних груп – каст, кожна з яких має свою кухню, одяг і виконує певну роботу. У країні велике значення надається родинним зв'язкам, тому шлюб – це більше об'єднання родин, а не союз двох людей. За усталеними традиціями дружину чи чоловіка своїм дітям обирають батьки.

Трудові ресурси становлять понад 60 % населення країни, близько 50 % з яких зайнято у сільському господарстві. Цей показник є одним із найвищих у світі. Характерними рисами у структурі зайнятості населення є низька частка зайнятих жінок, високий рівень безробіття, низький рівень зайнятих за наймом і переважання кількості самозайнятих трудових ресурсів.

Майже 2/3 населення Індії проживає в сільській місцевості. В останні десятиріччя спостерігається активний розвиток великих міст і міського населення. Характерним є те, що третина містян зосереджена всього в 23 великих містах (згадайте їхні назви). Міграція населення із села до міста зумовлена пошуком роботи і ліпших соціальних умов, зокрема охорони здоров'я і освіти. Наразі міське населення становить 34 % від загальної чисельності населення. Найбільшими мегаполісами країни є Делі (25 млн осіб), Мумбаї (21 млн), Колката (12 млн) і Бангалор (10 млн осіб).

Однією з найбільших соціальних проблем Індії є велика кількість населення, що перебуває за межею бідності. За офіційними даними, це понад 20 % людей, переважно мешканці сільської місцевості.

ГОЛОВНЕ

- Індія – одна з найбільших за площею і кількістю населення країна світу, федеративна, багатонаціональна держава.
- Нині Індія – потужна ядерна і космічна держава, яка здатна виробляти практично весь спектр товарів і послуг, необхідних для самодостатньої сучасної економіки.
- Індія – багатонаціональна держава світу, де налічують понад 500 етносів.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Чому країна з третім у світі показником ВВП належить до розвиткових країн?
2. На конкретних прикладах покажіть, як історія, природа і культура вплинули на розвиток господарства в Індії.
3. Назвіть особливості зайнятості і життя жителів країни.
4. Складіть презентацію на тему «Індія – країна звуків, кольорів і ароматів», використавши додаткові джерела інформації.
5. Поміркуйте, як можна знизити рівень бідності населення Індії. Досвід яких країн світу в боротьбі з бідністю може запозичити Індія?

§ 29. ІНДІЯ. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Головні корисні копалини Індії.
- Чинники, що впливають на просторову структуру господарства.

► Особливості структури економіки країни. За своїм господарським спрямуванням Індія є індустріально-аграрною країною. На сучасному етапі її вважають провідною державою серед розвиткових країн.

Економіка країни охоплює традиційне сільське господарство, сучасне сільське господарство, ремесла, широкий спектр сучасних промислових виробництв і багато різних послуг. Саме сфера послуг є основним джерелом економічного зростання, на яке припадає понад 60 % обсягу виробництва. Країна стала великим експортером послуг у сфері інформаційних технологій, послуг аутсорсингу бізнесу і програмного забезпечення. Наразі Індія – це економіка з відкритим ринком.

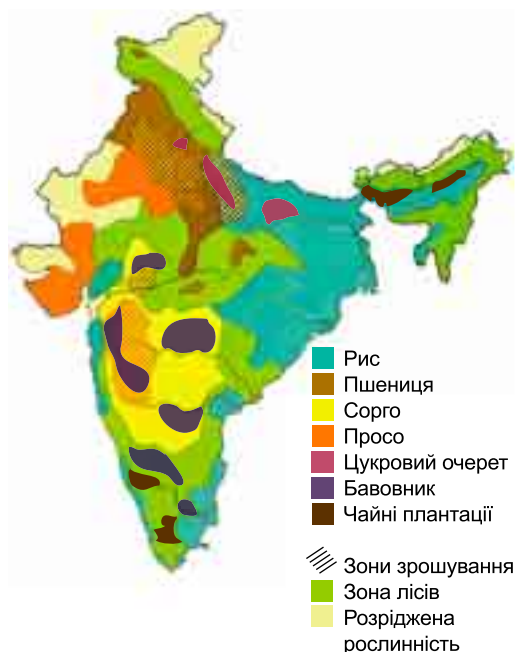
► Спеціалізація сільського господарства. Індія – країна давньої землеробської культури. Нині вона є одним з найважливіших сільськогосподарських регіонів світу. Сільськогосподарські угіддя становлять близько 60 % території. З них: рілля – 53 %, багаторічні насадження – 4 %, пасовища – 3 %. 20 % земель зрошується штучно, 4/5 вартості всієї сільськогосподарської продукції дає рослинництво. Основні культури: рис, пшениця, просяні, бобові, бавовна. Держава посідає одне з перших місць у світі за виробництвом цукрової тростини, арахісу, чаю, джуту. Виробляють в Індії також каучук, каву, прянощі (мал. 61).

Тваринництво представлене переважно скотарством. В Індії розводять велику рогату худобу, за поголів'ям якої країна посідає перше місце у світі. Однак у державі існує релігійна заборона щодо вживання м'яса. Тому велику рогату худобу – буйволів, волів, корів – використовують здебільшого як тяглову силу.

Індія посідає сьоме місце у світі за обсягами вилову риби. При цьому морське рибальство зосереджене у приморських південних і західних шта-

тах, річкове – на сході й південному сході країни. Сільське господарство не досягло високої інтенсифікації. У багатьох селах і досі зберігаються натуральний і напівтоварний уклади. А третина господарств узагалі не продають своєї продукції. Переважають дрібні й дуже дрібні господарства.

Для подолання недоліків у сільському господарстві в Індії розроблено державну програму його реформування, згідно з якою країна ставить перед собою амбітні плани щодо виробництва продовольчих товарів на експорт, заявляючи про свою готовність стати «продовольчим кошиком світу». Для реалізації цієї програми розпочалося впровадження біотехнологій із розробки зернових культур, надається стовідсотковий дозвіл на участь у виробництві продукції харчової промисловості іноземних інвесторів. За прогнозами експертів, виробництво продовольчих товарів може зрости удвічі вже до 2020 р.



Мал. 61. Сільськогосподарські культури Індії

► **Видобування мінеральних ресурсів.** Корисні копалини Індії різноманітні зі значними запасами. Так, виділяються запаси високоякісної залізної руди (світового значення), значними є родовища марганцевої і хромітової руд, бокситів, цинку, титану. Світове значення мають ресурси слюди, графіту, бариту і берилію. Індія володіє також великими запасами урану – сировини для ядерної енергетики. За запасами кам'яного вугілля серед розвиткових країн Індія поступається лише Китаю, проте його якість невисока. Розвідані запаси кам'яного вугілля в країні становлять близько 23 млрд т (загальні запаси оцінюються у 140 млрд т).

► **Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.** Індія першою з країн, що розвиваються, почала розробляти атомну енергетику, розвиває аерокосмічну сферу, створює нові науково-технічні центри, інтенсивно впроваджує нові технології. Найсуттєвіші позитивні зміни відбуваються в таких промислових виробництвах, як металургія, машинобудування, нафтопереробна і хімічна промисловість, у яких значна частка виробництва продукції припадає на приватні підприємства. Нарощує свої потужності військово-промисловий комплекс країни.

Провідними центрами розвитку чорної металургії є Бхілаї, Бакар, Руркела і Дургапура. Найбільші підприємства кольорової металургії зосереджені в містах Корба й Алвая, які є експортоорієнтованими. Провідні центри машинобудування – Мумбаї, Колката, Мадрас, Пуна, Бангалор й ін. На машинобудівних підприємствах виробляють найрізноманітнішу продукцію: верстати, електромотори, тепловози, автомобілі, трактори, військові літаки, кораблі тощо. Індія є членом клубу країн, у яких розвиваються високотехнологічні виробництва, зокрема електронне. Країна

входить до десятки лідерів за обсягами виробництва хімічної продукції. Добре розвинута фармацевтична промисловість. Індія нині є другим у світі найбільшим виробником ювелірних виробів.

Разом із тим у країні ще значною залишається частка традиційних виробництв: текстильної (джутова, бавовняна), харчової (чайна, цукрова, тютюнова), шкіряно-взуттєвої і медичної промисловості.

Провідні підприємства. Світової слави набули нафтопереробні заводи Індії, створені за підтримки держави. Країна посідає шосте місце у світі за здатністю нафтопереробки. Нафтогазовий сектор відкритий для прямих іноземних інвестицій. Про це свідчить наявність спільних індійсько-американських компаній «Калтекс» і «Ессо», індійсько-англійської «Бірма Шелл». Серед підприємств чорної металургії виділяється за обсягами виробництва державна компанія «Стил Асориті оф Індія Лімітед». Лідерами автомобілебудування є вітчизняні компанії Тата Моторс, Черо Хонда, а серед міжнародних, які працюють у країні, – Форд, Сузукі, Тойота.

► **Особливості розвитку третинного сектору.** Він є найбільш швидкозростаючим сектором економіки Індії, що підтверджується його часткою у створенні ВВП, яка нині становить 55 % проти 30 % на початку 1990-х рр. Сфера послуг представлена торгівлею, транспортом, туризмом, фінансовими, телекомунікаційними, інформаційними й іншими послугами.

Особливе місце в економіці країни посідає виробництво програмного забезпечення і кіноіндустрія. Найбільшими промисловими центрами стали Делі, Мумбаї, Мадрас, Хайдарабад, Бангалор, Джайпур, Пуна і Нойда. Основними покупцями індійських комп'ютерних програм є США (59 %), країни ЄС (22 %) і Японія (4 %). Головний центр кіноіндустрії – Мумбаї.

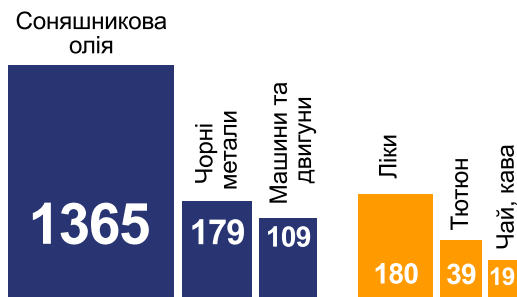
Швидко розвивається фінансовий і банківський сектор економіки. Країна має розгалужену і добре розвинену банківську мережу. Також країна має розвинений фондовий ринок. Фінансові і програмні послуги є важливим стимулом до економічного розвитку. Індія швидко стає важливою складовою у секторі інформаційних технологій. Багато відомих компаній світу користуються індійськими програмними послугами.

Індія є однією з найбільших залізничних держав світу. За обсягом вантажоперевезень посідає п'яте місце у світі. Основні залізничні магістралі прокладені між великими містами. Постійно удосконалюються і розширюються автомобільні шляхи країни. Однак більшість доріг в індійських глибинках залишаються поки що ґрунтовими. Індія є морською державою з потужним морським торговельним флотом. Понад 60 % морського товарообігу обслуговують вісім портів, найбільшим з яких є Мумбаї. Повітряний транспорт в Індії обслуговує як внутрішні, так і міжнародні авіалінії. Найбільшими аеропортами є Делі, Мумбаї, Колката.

Інтенсивно розвиваються в Індії різні види туризму – пізнавальний, рекреаційний, екологічний, які приносять країні значні прибутки. Класичним туром до Індії є тур «Золотий трикутник» з відвідуванням палацу Тадж-Махал.

► **Характерні риси просторової організації господарства.** Для країни характерна значна нерівномірність у розміщенні промислового виробництва. Ще за часів колоніального панування в країні сформувався чотири великі промислові центри: Колката, Мумбай, Ченнай і Делі. Вони сприяли господарському розвитку прилеглих територій. Ще у ХХ ст. від них у внутрішні райони були прокладені залізничні магістралі, які стали згодом «коридорами зростання» індійської економіки. Уздовж них виникали нові промислові центри.

► **Зовнішні економічні зв'язки.** Зовнішньоекономічна діяльність Індії представлена насамперед торгівлею. Головними складовими індійського експорту є сталь, промислове обладнання, транспортні засоби, програмне забезпечення, продукція хімічної промисловості, шкіра, текстиль, джут, одяг, чай, кава, рибопродукти і продукти харчування, ліки, діаманти, ковдри ручної роботи, дорогоцінне каміння, ювелірні вироби. Імпортує країна продукцію важкого машинобудування, автомобілі, військову техніку і зброю, нафту, газ, споживчі товари.



Мал. 62. Торгівля України з Індією (млн дол. США)

Значну частину індійського експорту становлять послуги. Країна посідає перше місце у світі за IT-аутсорсингом. А ось частка сировинного експорту скорочується.

► **Міжнародні зв'язки України з Індією.** Основними товарними групами експорту з України до Індії є чорні метали і вироби з них (близько 50 % усього обсягу експорту), машини, устаткування і продукція хімічної промисловості. Натомість основними товарними позиціями імпорту є продукція хімічної промисловості, зокрема медикаменти і фармацевтичні препарати, сільськогосподарська продукція і продукція харчової промисловості, мінеральна сировина (алюмінієві руди і концентрати) (мал. 62).

ГОЛОВНЕ

- Індія є індустріально-аграрною країною, з давньою землеробською культурою.
- Корисні копалини Індії різноманітні і зі значними запасами.
- Третинний сектор економіки активно зростає, його частка у створенні ВВП – 55 %.
- Для країни характерна нерівномірність у розміщенні промислового виробництва.
- Індія підтримує торговельні відносини і з Україною, зокрема імпортує чорні метали і вироби з них, машини, устаткування і продукцію хімічної промисловості.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Поясніть причини зростання економіки Індії і визначте її місце у світовому господарстві.
2. Наведіть приклади товарів і послуг, які пропонує сьогодні Індія на світовому ринку.
3. Користуючись картами атласу, поясніть особливості розміщення промисловості Індії. Які чинники мають на це найвагомійший вплив?
4. Оцініть особливості сучасного стану українсько-індійських відносин.
5. Складіть візитівку Індії.



ПРАКТИЧНА РОБОТА № 2

Аналіз статево-вікових пірамід Японії, Китаю та Індії з метою оцінювання працездатного потенціалу країн.

ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір учня/учениці)

1. Острови Кюсю і Хоккайдо: контрасти Японії.
2. Унікальність економічної системи Китаю.
3. «Коридори зростання» в Індії.

Розділ 3. Океанія



Тема 1.

АВСТРАЛІЯ

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✪ *знати* чинники міжнародної спеціалізації країни; особливості природних умов і ресурсів, демографічних та урбанізаційних процесів, розміщення населення та секторів економіки в регіоні; найбільші промислові осередки, найбільші морські порти, світові міста в Австралії;
- ✪ *уміти складати* комплексну економіко-географічну характеристику Австралії;
- ✪ *аналізувати* динаміку природного та механічного руху населення країни;
- ✪ *давати оцінку* забезпеченості мінеральними ресурсами країни;
- ✪ *використовувати тематичні карти* для обґрунтування особливостей системи розселення та розміщення виробництва товарів і послуг у межах країни;
- ✪ *пояснювати* особливості зональної спеціалізації сільського господарства та розміщення основних осередків добувної та обробної промисловості в країні;
- ✪ *характеризувати* структуру експорту та імпорту товарів та послуг країни;
- ✪ *робити висновки* про причини нерівномірності економічного розвитку окремих районів країни;
- ✪ *оцінювати місце* Австралії на світовому ринку продукції первинного сектору економіки.

§ 30. АВСТРАЛІЯ У СВІТІ ТА РЕГІОНІ. СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- На які поклади корисних копалин багата Австралія?
- Як формувалося населення Австралії і як воно розміщене?

► **Місце Австралії у світі.** Офіційна назва країни – Австралійський Союз (мал. 63). Це єдина у світі держава, що цілком розташована на одному континенті (включно з прилеглими островами, на межі двох океанів – Індійського й Тихого. За площею – країна-материк посідає шосте місце у світі (7,7 млн км²). Натомість за кількістю населення (24,5 млн) вона перебуває лише у п'ятому десятку країн, а за його густотою (3 особи/1 км²) належить до найменш заселених країн світу.

Австралія відносно ізольована від інших регіонів світу, від яких її відокремлюють великі океанічні простори. Отже, Австралія була достатньо

віддалена від основних джерел військової напруженості, і тому її практично не торкнулися війни ХХ ст. Одним зі сприятливих чинників геополітичного розташування країни є відносна близькість до «нових індустріальних держав» Південно-Східної Азії. Утім останнім часом технічний прогрес у сфері транспорту й засобах зв'язку, а також процеси глобалізації наблизили Австралію й до інших регіонів.

Сучасна Австралія належить до економічно найрозвиненіших держав – перебуває серед перших 20-ти країн з найбільшою економікою. Уже 25 років поспіль, незважаючи на світові кризи, валовий національний продукт цієї країни щорічно зростає на 2–3 %.

Австралія має високий показник доходів на душу населення – 49 тис. дол. Середня тривалість життя тут одна з найвищих у світі – понад 80 років. У 2016 р. країна посіла друге місце у світі за Індексом людського розвитку. У країні розвинуті всі три сектори економіки. Австралія один зі світових лідерів (друге місце після Великої Британії) щодо впровадження електронного уряду – використання інформаційно-комунікаційних технологій для надання різноманітних державних послуг населенню.

З іншого боку, Австралія зберегла деякі ознаки розвиткових країн. Адже на відміну від більшості високорозвинених держав світу головну статтю експорту Австралії становить сировина, зокрема мінеральна. Австралія – одна з найбагатших мінеральними ресурсами країн світу. Країна посідає провідні місця у світі за запасами і видобутком залізної руди, золота, бокситів, свинцю, цинку, нікелю, урану тощо (див. Додаток 3).

Найбільші родовища мінеральних ресурсів розташовані на заході Австралії, на який припадає близько 69 % австралійського золота, майже увесь нікель, алмази, тантал і літій, а також основні поклади залізних руд, бокситів і мінеральних пісків (ільменіт, рутил і циркон).

Найбільші родовища залізної руди зосереджені в залізорудному басейні Хамерслі, що на північному сході Австралії. Залізні руди тут розробляються відкритим способом і не потребують збагачення. Світову славу має й розташоване в цій частині країни родовище алмазів Аргайл (мал. 64), де видобувають 90 % усіх алмазів Австралії. Основні видобувні регіони бокситів – Квінсленд, Західна Австралія і Північна територія. Поблизу Перта й на західному узбережжі півострова Кейп-Йорк розташовані другі у світі після Гвінеї за обсягом запаси бокситів.

Значні поклади в країні також і кам'яного й бурого вугілля, за запасами і видобутком якого Австралія входить до першої п'ятірки країн світу. На противагу рудним родовищам, більша частина кам'яного вугілля зосереджена на сході – у штатах Квінсленд і Новий Південний Уельс.

Продукція сировини перекриває власні потреби країни і традиційно орієнтується переважно на експорт. У 2015–2016 рр. експорт ре-



Мал. 63. Австралія



Мал. 64. Родовище алмазів Аргайл

сурсів сягнув 157 млрд дол., що становило 51 % експорту товарів і послуг Австралії.

► **Система розселення.** Субекваторіальна савана, тропічні пустелі й напівпустелі майже не заселені. Переважна кількість населення розміщена на південно-східній, разом із Тасманією (близько 60 % населення), і південно-західній окраїнах – у добре зволжених субтропічних, помірних і частково тропічних прибережних районах. Тут розташовані найбільші міста країни, які є центрами ділової активності. Передусім саме тут, переважно у великих містах, на які припадає лише 0,2 % суходолу країни, виробляється близько 80 % вартості всіх товарів і послуг Австралії.

Австралія має високий рівень урбанізації – близько 90 %, що є одним із найвищих показників у світі. І він продовжує поступово зростати. Серед міських поселень особливе значення мають столиці штатів. Найбільші з них – Сідней (5 млн осіб) і Мельбурн (близько 5 млн осіб). Окрім них, ще три міста мають чисельність населення понад 1 млн – це Брісбен (2,4 млн), Перт (2 млн) і Аделаїда (1,3 млн). У цих п'яти містах мешкає понад половину населення Австралії.

Мельбурн визнано найліпшим містом світу для життя. Крім нього, ще два австралійські міста – Аделаїда і Перт потрапили до провідної десятки міст світу, де є найліпші умови для проживання людей.

У внутрішніх областях, де густина населення не перевищує 1 особу на кілька квадратних кілометрів, населення сконцентровано навколо гірничопромислових центрів. Вони розкидані по всій території країни і є його невід'ємною рисою.

У сільській місцевості переважає фермерське розселення, причому у внутрішніх районах ферми віддалені одна від одної на десятки або сотні кілометрів.

Як відомо, сучасне населення Австралії сформувалося завдяки емігрантам. Упродовж останніх 10 років кількість австралійських мешканців, які народилися за кордоном, продовжувала зростати. Причому частка населення Австралії, що народилася в Європі, неухильно знижується, тоді як частка азійських народів зростає.

Нині майже 29 % населення (7 млн осіб) – це діти мігрантів або власне мігранти. Станом на 2016 р. кількість австралійців українського походження становить близько 39 тис. осіб. Українці посідають лише 35-те місце серед етнічних груп, що мешкають в Австралії.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Англійська мова є в Австралії національною мовою, але населення країни розмовляє загалом понад 300 мовами. Найпоширеніші з них – це мандаринська (діалект китайської мови), італійська, арабська, кантонська (традиційна для китайських іммігрантів) і грецька.

Австралія належить до країн, що створюють сприятливі умови для мігрантів. Щоправда, останнім часом вимоги австралійської влади стали жорсткішими щодо умов, за яких потенційний мігрант може отримати роботу і стати мешканцем країни. Для цього потрібно, щоб він відповідав висунутим критеріям щодо мови, кваліфікації, досвіду роботи, віку. Крім того, країна намагається привабити до себе висококваліфікованих спеціалістів, учених. Важливим елементом еміграції є так звана студентська еміграція. Адже в майбутньому не потрібно буде витратити кошти на навчання й адаптацію.

ГОЛОВНЕ

- Австралія – одна з найрозвинутіших країн світу.
- Головну статтю експорту Австралії становить сировина.
- Населення країни розміщене нерівномірно і зосереджене в містах, переважно у південно-східній і південно-західній частинах країни.
- Важливим елементом еміграційної політики Австралії є «студентська еміграція».

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Визначте особливості географічного положення Австралії.
2. Чим Австралія вирізняється у світі?
3. Де розташовані найважливіші райони видобутку корисних копалин?
4. Поясніть нерівномірне розселення населення країни по території.
5. Яку роль в економіці країни відіграють міста?
6. Охарактеризуйте зміни, що відбуваються у структурі населення Австралії, і поясніть значення міграційної політики для цього процесу.

§ 31. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ АВСТРАЛІЇ**ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!**

- Що характерно для сучасного розвитку економічно розвинутих країн?
- Чим зумовлена міжнародна спеціалізація будь-якої країни?

► **Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.** Подібно до інших економічно розвинених держав, третинний сектор господарства є найбільшою частиною австралійської економіки, що становить 68 % ВВП і 75 % робочих місць. Серед послуг цього сектору найважливішими є фінансові, страхові, туристичні й ін. На індустріальний сектор припадає трохи більше ніж 28 %, а на сільське господарство – менше від 4 %. Проте міжнародну спеціалізацію країни визначає первинний сектор.

Особливо важлива роль належить видобувній промисловості, яка відповідає сучасним технологіям світового рівня щодо розвідки, розробки й виробництва і забезпечує близько 1/10 частини ВВП і понад половину експорту Австралії. Саме видобувна промисловість забезпечує більшість робочих місць у країні. Багаті природні ресурси Австралії привертають значні іноземні інвестиції. Нині великі міжнародні компанії продовжують успішно працювати в Австралії разом із малими і середніми австралійськими компаніями.

Національне надбання

Мінеральні ресурси, власне, визнані національним надбанням Австралії. Про це свідчить розпочата 2016 р. програма «Вивчення майбутнього», на що урядом країни найближчими роками виділено 100 млн доларів США. Ця програма спрямована на посилення інвестицій у розвідку ресурсів Австралії з метою відкриття нових родовищ мінеральних ресурсів і підземних вод.

Австралія – один із найбільших у світі виробників пшениці, яку вирощують на сході й південному сході країни. Більшу частину пшениці країна експортує. Для виноробства на півдні Австралії культивують виноградники. Австралійські вина відзначаються різноманітністю і є також однією з важливих складових експорту країни.

Австралія є найбільшим у світі постачальником вовни, виробляючи близько 25 % її світового обсягу. Загалом в Австралії понад 70 млн овець,

основне поголів'я яких зосереджене в південно-східній і південно-західній частинах країни, у субтропічних степах. Вовна виготовляється в усіх австралійських штатах, окрім Північної території.

Виробництва первинного сектору тісно пов'язані із вторинним сектором економіки, який представлений переважно обробкою мінеральної і сільськогосподарської сировини. Так, наприклад, машинобудування спеціалізується передусім на виробництві устаткування для видобувної і харчової промисловості, сільськогосподарських машин тощо.

Підприємства вторинного сектору зазвичай споживають багато енергії, первинним джерелом якої в Австралії є нафта. У 2015–2016 рр. вона забезпечувала 37 % усієї виробленої енергії. Серед інших джерел виробленої у вторинному секторі енергії важливими є вугілля (32 %), природний газ (25 %) і поновлювані джерела енергії (6 %).

Серед складових третинного сектору Австралії особливе місце належить торгівлі. В експорті головне місце посідають залізна руда і вугілля, золото і зріджений газ, а також туристичні послуги, пов'язані з освітою (зокрема, витрати іноземних студентів на навчання). Разом на ці п'ять видів продукції припадає 47 % загального експорту країни.

При цьому Австралія є найбільшим експортером залізної руди і вугілля у світі, а також алюмінієвих і свинцевих руд. Країна посідає друге місце у світі за експортом зрідженого газу, третє місце – за експортом цинкових руд і шосте місце у світі за експортом золота.

Серед продуктів тваринного і рослинного походження, які експортуються, основними є яловичина, пшениця, вовна, а також алкогольні напої (вино) і харчові продукти. Ареали виробництва яловичини і зернових збігаються з ареалами найбільшої густоти поголів'я овець. Австралія також є одним з найбільших світових експортерів цукру, овочів і молочних продуктів.

В імпорті Австралії помітне місце посідає готова продукція. Провідне значення належить туристичним послугам (подорожам за кордон), пасажирським транспортним засобам, комп'ютерам, нафті, телекомунікаційному обладнанню, а також послугам із перевезення вантажів.

Основні торговельні партнери Австралії розташовані в Азії, на яку припадає 58 % загального імпорту країни. Європейські торговельні партнери забезпечили 21 % імпорту в Австралію, а Північна Америка – 13 %. Ще близько 5 % імпорту припадає на Океанію.

Торгівля значною мірою визначається розвитком транспорту. Через великі розміри території країни і недостатньо розвинуті залізниці провідна роль у пасажирських і вантажних перевезеннях належить автомобільному транспорту (близько 80 % усіх перевезень). Австралія є однією з найзабезпеченіших автомобілями країн світу (мал. 65).



Мал. 65. Східний фрівеї у Мельбурні

А за обсягом експорту туристичних послуг (32 млрд дол. США) вона входить до перших десяти країн світу.

Австралія вирізняється якістю освітніх послуг, які вона успішно експортує. Університети Мельбурна, Квінсленда, Сіднея, а також Західної Австралії входять до рейтингу ста найкращих університетів світу.

► **Зовнішні економічні зв'язки.** Основними торговельними партнерами Австралії є Китай, США, Японія, Корея і Велика Британія. На цю групу країн припадає понад половину загального обсягу торгівлі Австралії. Серед провідних країн, з яких Австралія імпортує продукцію, слід зазначити ще Таїланд і Німеччину.

Австралійський уряд проводить політику залучення іноземних інвестицій, вбачаючи в них рушійну силу розвитку економіки і зайнятості населення.

У 2016 р. в Австралії прямі іноземні інвестиції перевищили 48 млрд доларів. Найбільші інвестори Австралії – це США, Японія і Велика Британія. Різко збільшилися останнім часом обсяги прямих іноземних інвестицій з Китаю, Гонконгу і Малайзії. Завдяки прямим іноземним інвестиціям в Австралії нерідко створюються філіали міжнародних компаній або спільні підприємства між австралійськими й іноземними компаніями. Найбільше інвестицій (39 %) спрямовується у первинний сектор економіки – видобувну промисловість. Понад 19 % інвестицій вкладають у третинний сектор. І ще близько 12 % – у вторинний сектор економіки.

Серед найбільших транснаціональних компаній, що працюють у країні, – австралійсько-британські ВНР Billiton (гірничодобувна) і Rio Tinto (гірничо-металургійна), американська нафтова компанія ExxonMobil, Coca-Cola Amatil – підрозділ американської харчової компанії Coca-Cola, AXA Asia Pacific – підрозділ французької страхової компанії тощо.

Австралія посідає провідне місце серед торговельних партнерів України в Океанії. До Австралії наша країна експортує мінеральні добрива, ядерні реактори, машини, плаваючі засоби тощо. Натомість з Австралії ми одержуємо вугілля, нафту і нафтопродукти, руди, інженерне обладнання й ін.

Австралія інвестувала в Україні низку проектів: Компанія «Хоуклі Ойл енд Гес» (Дніпровсько-Донецька нафтогазонасна область); спільний проект між НУ «Львівська політехніка» і австралійською компанією «Філден Менеджмент Сервісис» («Fielden Management Services») у сфері новітніх технологій та інформаційних систем (Львівський регіон) та ін. У 2016 р. уперше на IT-ринок Австралії вийшла українська IT-компанія «Intecracy Group», створивши австралійсько-українське підприємство «Intecracy International».

Австралія є членом міжнародних і регіональних організацій, зокрема й ООН, G-20, СОР, Організації економічного співробітництва і розвитку, Співдружності націй і Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва.

ГОЛОВНЕ

- Австралія є світовим експортером природних ресурсів і продуктів харчування.
- Країна спеціалізується на видобувній промисловості й сільському господарстві.
- Австралія підтримує економічні зв'язки з країнами Азії й Океанії.
- Успіхи економіки країни значною мірою визначаються діяльністю ТНК.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Який сектор економіки є основним у формуванні ВВП Австралії?
2. Назвіть основну продукцію Австралії, що йде на експорт.
3. Що саме імпортує Австралія і хто є головними торговельними партнерами Австралії?
4. Поясніть роль ТНК в економіці Австралії.

ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір учня/учениці)

1. Національні парки Австралії як об'єкти міжнародного туризму.
2. Розвиток Західної Австралії у контексті зростання глобального попиту на природні ресурси.
3. Канберра – політико-адміністративний центр країни.



МІКРОНЕЗІЯ, МЕЛАНЕЗІЯ, ПОЛІНЕЗІЯ

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✪ *знати* назви країн, що зараховують до складу Мікронезії, Меланезії та Полінезії; особливості міжнародної спеціалізації країн регіону; найбільші міста країн, найбільші морські порти, аеропорти, туристичні центри країн;
- ✪ *уміти складати* комплексну економіко-географічну характеристику країн регіону;
- ✪ *пояснювати* особливості міжнародної спеціалізації країн;
- ✪ *обґрунтовувати* рівень економічного розвитку більшості країн;
- ✪ *висловлювати власні судження* щодо перспектив економічного розвитку країн.

§ 32. ОСОБЛИВОСТІ ОКЕАНІЇ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Які острови є найбільшими в Тихому океані?
- Як впливає Тихий океан на життєдіяльність людей, що населяють його острови?

► **Географічне положення і поділ Океанії.** Океанія – найбільше у світі скупчення островів і архіпелагів (понад 10 тис.) в центральній і південно-західній частинах Тихого океану на просторах, що охоплюють приблизно 1/3 всієї його акваторії. Загальна площа Океанії – 1,3 млн км². За розмірами острови Океанії дуже різняться – від величезної Нової Гвінеї і Нової Зеландії до численних коралових атолів, що ледве підіймаються над поверхнею моря. Загалом більшість островів дуже малі за площею і віддалені один від одного на сотні й тисячі кілометрів.

За населенням і його культурою Океанію поділяють на три частини – *Меланезію, Мікронезію й Полінезію*. Меланезія розміщена в південно-західній частині акваторії Тихого океану. Її назва походить від грецьких слів «мелас» – чорний і «несос» – острів, тобто може бути перекладена як «країна чорних», або «країна чорних островів». До складу Меланезії, яку населяють темношкірі народи з негроїдними рисами обличчя, входить лівова частка найбільших островів Океанії.

Мікронезія лежить у західній частині акваторії Тихого океану. Ця назва походить від грецького слова «мікрос» – малий і може бути перекладена як «країна малих островів». І справді, острови Мікронезії дрібніші.

Полінезія займає найбільший за площею простір Тихого океану і включає величезну кількість островів – від Гавайських на півночі до Нової Зеландії на південному заході й чилійського острова Пасхи на південному сході.

► **Держави й залежні території.** Значна частина сучасної Океанії – це колишні колонії або залежні території. До сьогодні тут збереглося чимало територій, які так чи інакше залежать від колишніх метрополій. Частина островів Океанії є так званими заморськими володіннями США, Франції, Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії й інших держав. Інша частина є члена-

ми Британської Співдружності націй. Загалом нині в Океанії, крім Австралії, налічується 14 острівних держав і 14 залежних територій (табл. 1).

Таблиця 1. Незалежні держави і залежні території Океанії

НЕЗАЛЕЖНІ ДЕРЖАВИ	ЗАЛЕЖНІ ТЕРИТОРІЇ
Вануату, Нова Гвінея, Соломонові Острови, Фіджі, Кірибаті, Маршаллові Острови, Федеративні Штати Мікронезії, Науру, Палау, Ніуе, Самоа, Тонга, Тувалу	<ul style="list-style-type: none"> – від США: Гуам, Зовнішні малі о-ви Сполучених Штатів, Північні Маріанські о-ви, Американське Самоа; – від Австралії: Кокосові острови, Острів Норфолк, острів Різдва, Острів Херд і острови Макдональд; – від Франції: Нова Каледонія, Уолліс і Футуна, Французька Полінезія; – від Нової Зеландії: Острови Кука, Токелау; – від Великої Британії: Піткерн.

► **Місце Океанії в міжнародному поділі праці.** За рівнем економічного розвитку країни Океанії, окрім Австралії і Нової Зеландії, належать до економічно слабозрозумітих країн світу, оскільки пов'язані зі своїми колишніми або сучасними метрополіями. Особливості їхньої економіки сформувалися за умов географічного розташування та ізольованого існування.

Океанія загалом не багата на мінеральні корисні копалини. Проте в Папуа-Новій Гвінеї розвинута видобувна промисловість, яка забезпечує експорт міді, золота, нафти і газу. У Науру головним видом економічної діяльності є видобуток фосфоритів, що експортують. Нова Каледонія посідає друге місце за запасами нікелю, який експортується.

Види господарської діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію більшості країн Океанії, пов'язані з натуральним і напівнатуральним сільським господарством, передусім тропічним землеробством – вирощуванням різних овочів і фруктів. Виробництво сільськогосподарської продукції Океанії значною мірою орієнтовано на експорт. При цьому переважний розвиток одержали ті види сільськогосподарської продукції, у яких зацікавлені колоніальні держави, – це копра або кокос, пальмова олія, деревина, кава, какао-боби, цукор, імбир тощо. Рибуловля і пов'язана з нею переробка риби також є важливим видом господарської діяльності для багатьох країн у Тихому океані.

Національне надбання



Кокосові пальми на узбережжі океану стали своєрідною символікою Океанії, і саме їх зображено на грошових банкнотах багатьох держав, наприклад, Республіки Вануату, Західного Самоа, Королівства Тонга тощо.

На островах Океанії помітне місце посідає сфера послуг, зокрема міжнародний туризм. Адже клімат Океанії, що є одним з найкомфортніших на земній кулі, приваблює численних туристів. Деякі острівні держави спеціалізуються ще й на транспортних послугах, надаючи «дешеві прапори» суднам з різних країн світу. Окремі країни Океанії надають також фінансові послуги, оскільки є офшорними зонами. В Океанії також поширено продаж ліцензії на право вилову риби в місцевих водах суднам інших держав, що поповнює державний бюджет.

Розвинуті й кустарні промисли і ремесла, як-от виробництво каное (мал. 66), національного одягу, кераміки, шкіряних виробів, різьблення по дереву тощо.



Мал. 66. Виготовлення каное



Мал. 67. Військово-морська база США на острові Гуам

Використовуючи економічну відсталість країн Океанії, брак у них коштів для фінансування господарства, компанії Австралії, Нової Зеландії, Великої Британії, Японії, США, Франції й інші вкладають свої капітали в розвиток вигідних їм сфер економіки, у лісові ресурси і мінеральну сировину.

Подекуди на островах розташовані військові бази іноземних держав. Так, дуже помітний вплив на економіку має розвинена військова інфраструктура на острові Гуам, де розташована військово-морська база США для кораблів і підводних човнів (мал. 67).

мику має розвинена військова інфраструктура на острові Гуам, де розташована військово-морська база США для кораблів і підводних човнів (мал. 67).

► **Нова Зеландія** належить до розвинених країн світу і є другою за рівнем розвитку економіки в Океанії. Країна вирізняється високим рівнем життя.

Утім, подібно до Австралії, Нова Зеландія відома у світі аграрно-сировинною спеціалізацією – виробництвом зернових, вовни, м'яса і молока. Уряд Нової Зеландії не прагне посилити індустріалізацію країни, що дало змогу зберегти посівні і пасовищні площі в обсягах XIX ст. Тому земля і вода тут не отруєні промисловими відходами. Усе це дає країні змогу успішно експортувати якісні молочні продукти, м'ясо та їстівні субпродукти, фрукти, сири, олію, вино. Постачає Нова Зеландія на світовий ринок і лісопаперові вироби, рибопродукти тощо. Розвивається в країні й міжнародний туризм.

Нова Зеландія – один з найбільших експортерів у світі якісних освітніх послуг. Ідеться про платне навчання іноземних студентів у навчальних закладах, передусім університетах країни. Нова Зеландія не має достатніх енергетичних ресурсів, тому імпортує нафту і нафтопродукти.

Економіка Нової Зеландії є однією з найглобалізованіших у світі. Вона дуже залежить від міжнародної торгівлі, переважно з Китаєм, Австралією, Великою Британією, Японією, США, Південною Кореєю й іншими.

ГОЛОВНЕ

- Океанія – це сукупність островів Тихого океану, які об'єднані в Меланезію, Мікронезію і Полінезію.
- Природні умови Океанії безпосередньо впливають на життєдіяльність населення, на сировинні ресурси багаті лише окремі країни.
- Головним видом економічної діяльності в більшості країн є сільське господарство, яке спеціалізується на виробництві споживчих культур, на окремих островах розвивається також сфера послуг.
- Окремі острови зайняті під військові бази розвинутих країн світу.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. На які частини поділяється Океанія? Чим вони відрізняються між собою?
2. Поясніть, чим зумовлена міжнародна спеціалізація країн Океанії.
3. Поясніть, що спільного і відмінного між Австралією і Новою Зеландією.
4. Складіть візитівку одній з країн Океанії.



ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір учня/учениці)

1. Нова Зеландія – високорозвинена країна зі сприятливими умовами для ведення бізнесу.
2. Країни Океанії – регіон екзотичного туризму.

Розділ 4. Америка



Тема 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АМЕРИКИ

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ❖ *знати* склад регіону; приклади країн Америки, що належать до різних форм державного правління, різних типів та підтипів за рівнем економічного розвитку; основні райони видобування мінеральних ресурсів, осередки переробної промисловості; мегаполіси, найбільші морські порти, аеропорти-хаби, найбільші фінансові центри, світові міста в Америці;
- ❖ *уміти характеризувати* особливості формування населення субрегіонів; рівні і темпи урбанізаційних процесів, форми сільського розселення в окремих країнах регіону;
- ❖ *вирізняти* основні риси господарства ключових країн нової індустріалізації та невеликих країн плантаційного господарства;
- ❖ *пояснювати* розміщення основних промислових районів і центрів, світових міст, спеціалізованих сільськогосподарських районів, осередків туризму в регіоні;
- ❖ *робити висновки* про причини нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Америки;
- ❖ *оцінювати* вплив інтеграційних процесів у регіоні на економічний розвиток країн; роль США у соціально-економічному розвитку регіону.

§ 33.

ОСОБЛИВОСТІ ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ АМЕРИКИ. ПОЛІТИЧНА КАРТА РЕГІОНУ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Які материки входять до складу Америки?
- Хто відкривав і освоював Америку?

► **Особливості географічного положення Америки та її склад.** Американський регіон – це величезний масив суходолу в Західній півкулі між Атлантичним і Тихим океанами (мал. 68). За класифікацією ООН, великий регіон Америка поділяється на кілька менших за розмірами субрегіонів: *Північна Америка, Карибський басейн, Центральна Америка і Південна Америка*. Крім того, частину Америки між південним кордоном США на півночі й Антарктидою на півдні називають Латинська Америка.



Мал. 68. Місцезнаходження регіону Америка на земній кулі

► Сучасна політична карта Америки.

Виникнення сучасних держав Америки стало наслідком Великих географічних відкриттів і європейської колонізації. Піонерами колоніальних загарбань були дві держави – Іспанія і Португалія. Пізніше до них приєдналися Англія, Франція і Нідерланди, які й до сьогодні подекуди здійснюють управління окремими територіями в Америці. Так само мають свої володіння в регіоні США і Данія.

Загалом на політичній карті Америки налічується 58 незалежних держав і залежних територій. Найбільше їх у Карибському басейні – 29, зокрема й 13 держав і 16 залежних територій. У Південній Америці – 12 держав

і 4 залежні території. У Центральній Америці лише незалежні держави (8). А у Північній Америці тільки 2 держави і 3 залежні території. Отже, на політичній карті регіону загалом 35 держав і 23 залежні території.

► **Форми державного правління і адміністративно-територіального устрою країн.** У регіоні мають місце різні форми державного правління. Найпоширенішою тут є республіканська форма правління – 25 держав.

Президентські республіки, де президент є главою держави й уряду і де відсутній прем'єр-міністр, є частим явищем в Америці. До таких республік належать, зокрема, США, Домініканська Республіка, Гватемала, Гондурас, Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Чилі й ін. Лише в одній президентській республіці Америки є прем'єр-міністр – це в Перу.

Прикладом парламентських республік, де роль президента значно менша і верховенство має парламент, є Домініка, а також Тринідад і Тобаго. Інші дві держави – Гайана і Гаїті – належать до президентсько-парламентських (змішаних) республік. Тут має місце певне врівноваження сильної президентської влади й ефективного контролю парламенту за діяльністю уряду.

Поряд із республіканською формою правління ще 10 держав в Америці обрали конституційну монархію. Окремі країни є членами Британської Співдружності націй – Антигуа і Барбуда, Барбадос, Беліз, Гренада, Ямайка й ін.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



За додатковими джерелами інформації, зокрема й Інтернетом, складіть перелік членів Британської Співдружності націй в Америці.

Країни Америки різняться й за адміністративно-територіальним устроєм. Наприклад, Канада, США, Аргентина, Венесуела, Мексика, Бразилія, Сент-Кітс і Невіс належать до федерацій. У таких країнах їхні окремі частини (провінції, штати, федеральні округи тощо) мають певну самостійність у межах держави. Але більшість держав в Америці є унітарними.



Країни Америки досить різняться за розмірами території. Половина країн регіону за цим показником належить до малих країн. Це насамперед, острівні країни в басейні Карибського моря. Так, територія найменшої в Західній півкулі країни Сент-Кітс і Невіс (269 км²) утричі менша за територію Києва. Водночас Канада за розмірами території посідає друге місце у світі. Її площа (9,9 млн км²) дорівнює площі цілого регіону – Європи.

► **Типи країн за рівнем економічного розвитку.** Рівень розвитку країн Америки не однаковий. Лише дві країни – США і Канада належать до розвинутих країн. Отже, більшість країн регіону є країнами, що розвиваються.

Попри це деякі з них вирізняються високим рівнем доходів на душу населення. До прикладу, такими є Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, економіка яких ґрунтується переважно на міжнародному туризмі. Іншим прикладом є одна з найрозвинутіших країн Латинської Америки – Уругвай (мал. 69), яку називають «латиноамериканською Швейцарією».

Та якщо Уругвай свою економіку будує, спираючись на сільське господарство, то інша країна з високими доходами – Чилі – розвиває власну економіку передусім завдяки гірничодобувній промисловості.

Найбіднішою країною в регіоні є Гаїті – країна з низьким рівнем доходів (менше ніж 800 дол. на душу населення). Більшість країн Америки – це держави з доходами вище середніх (від 4 тис. до 12 тис. дол. на душу населення) і нижче середніх (від 1 тис. до 4 тис. дол. на душу населення; табл. 1).



Мал. 69. Монтевідео – столиця Уругваю

Таблиця 1. Рівень доходів на душу населення країн Америки

Регіон	Країна	Рівень доходів на душу населення
Північна Америка	Канада	Високий
	США	
Карибський басейн	Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Сент-Кітс і Невіс, Тринідад і Тобаго	Високий
	Куба, Домініка, Домініканська Республіка, Гренада, Ямайка, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни	Вище середнього
	Гаїті	Низький
Центральна Америка	Мексика, Беліз, Коста-Рика, Панама	Вище середнього
	Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Сальвадор	Нижче середнього
Південна Америка	Уругвай, Чилі	Високий
	Аргентина, Бразилія, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай, Перу, Суринам, Венесуела	Вище середнього
	Болівія	Нижче середнього

► **Міжнародні організації.** Суттєві відміни між країнами Америки не виключають їхнього тісного співробітництва, зокрема й у торгівлі. Прикладом є Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА, від англ. North American Free Trade Agreement, NAFTA). Вона створена для усунення перешкод у торгівлі і є найбільшою у світі регіональною зоною вільної торгівлі. НАФТА об'єднує лише три, але досить великі за територією, людськими ресурсами й економічним потенціалом країни – США, Канаду і Мексику.

Іншим економічними угрупованням є МЕРКОСУР (від іспанського Mercado Comun del Sur – Південноамериканський спільний ринок). За розмірами й економічним потенціалом МЕРКОСУР є третьою зоною вільної торгівлі після ЄС і НАФТА. До нього входять Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай і Венесуела. Ще п'ять держав – Чилі, Болівія, Перу, Колумбія й Еквадор – є асоційованими членами цього союзу і мають право дорадчого голосу.

Канада і США є також членами військово-політичного союзу – НАТО (від англ. North Atlantic Treaty Organization – NATO), який загалом об'єднує 29 держав Північної Америки і Європи. Головною метою цієї організації є забезпечення свободи і безпеки країн-членів.

ГОЛОВНЕ

- Американський регіон – це величезний масив суходолу в Західній півкулі між Атлантичним і Тихим океанами, що поділяється на чотири менші за розмірами регіони.
- На політичній карті Америки 35 держав і 23 залежні території.
- Найпоширенішою в Америці є республіканська форма правління, більшість держав в Америці є унітарними.
- Лише дві країни Америки – США і Канада належать до розвинутих країн, інші є розвитковими країнами.
- Країни Америки співпрацюють в економічній і військово-політичній сферах.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Назвіть найголовніші риси географічного положення Американського регіону.
2. Наведіть приклади держав Америки з різними формами правління.
3. Поясніть, що спільного в адміністративно-територіальному устрої держав Північної Америки.
4. За таблицю 1 «Рівень доходів на душу населення країн Америки» визначте регіон Америки, де найбільше країн із невисоким рівнем доходів.

§ 34. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ АМЕРИКИ. НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Чим зумовлено багатство Америки природними ресурсами?
- Якими мовами розмовляють зазвичай у більшості країн Америки?

► **Природні умови і ресурси Америки.** Регіон багатий на різноманітні корисні копалини, серед яких і світового значення. На Лаврентійській височині (Канада, США) залягають поклади залізної руди, нікель, кобальт, золото, уран. В Аппалачах міститься один із найбільших вугільних басейнів світу – Аппалацький (США) (мал. 70). Тут же й найбільші у світі родовища азбесту. Дуже багатими є нафтові родовища, розташовані на Примексиканській низовині й у північній частині Канадського Арктичного архіпелагу. У Кордильєрах є численні родовища кольорових і рідкіс-

них металів. Канада і США мають також значні поклади ільменітів, з яких видобувають титан, а також родовища калійної солі.

Великі запаси нафти й газу зосереджені також у Венесуелі, Бразилії, Еквадорі. На Бразильському плоскогір'ї всесвітньо відомі поклади залізної і марганцевої руди, ніобію, берилію й гірського кришталю. Боксити, з яких видобувається алюміній, приурочені до вологих тропіків і розташовані в Бразилії, на Ямаїці, у Суринамі.

Низка родовищ мідної руди, що утворюють своєрідний пояс, простягається вздовж Тихоокеанського узбережжя обох Америк. До так званого Андського поясу приурочені родовища олова і вольфраму. До того ж країни Латинської Америки найліпше у світі забезпечені водними ресурсами.

У Північній Америці природа загалом сприятлива для сільськогосподарського використання земель на півдні Канади і більшій частині території США.

Латинська Америка завдяки розташуванню переважно у низьких широтах отримує набагато більше сонячного тепла, ніж Північна Америка. Тому для більшої частини цього регіону характерні жаркі типи клімату. Це створює сприятливі умови для цілорічної вегетації рослин і дає змогу вирощувати всі тропічні сільськогосподарські культури.

Водночас завдяки відмінностям у температурі й вологості на схилах Анд і в гірських долинах можна висаджувати різноманітні сільськогосподарські культури. Тому на відміну від інших регіонів світу, у Південній Америці саме гори стали осередками формування великих землеробських цивілізацій.

Унаслідок тривалої ізоляваності Латинська Америка має досить своєрідну флору зі значною кількістю ендемічних рослин. У гілеях росте чимало дерев із цінною деревиною і рослин, які дають важливу технічну та медичну сировину.

Регіон є батьківщиною багатьох відомих культурних рослин – ананаса, кукурудзи, соняшника, перцю, картоплі, помідора, квасолі й ін.

Разом із тим великі площі Американського регіону подекуди розташовані в екстремальних природних умовах. На значних територіях на Крайній Півночі людська діяльність украй утруднена, і подекуди через тривалі морозні зими та багаторічну мерзлоту вони практично не можуть бути використані в сільськогосподарському виробництві. Не просто вести господарство й у пустельних і високогірних областях Америки.

Окрім того, чималі частини Американського регіону розташовані в зонах стихійних лих. Зокрема, західна частина Америки, а також Центральна Америка і Карибський басейн зазнають періодичних і нерідко потужних з катастрофічними наслідками землетрусів. Мешканцям Карибського басейну і південних штатів США добре відомі руйнівні урагани. А центр і захід США добре знають, що таке виснажливі посухи.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

У вересні 2017 р. на півдні Мексики відбувся один з найсильніших за останні 30 років землетрус. Він спричинив у кількох містах руйнації та загибель близько 300 людей. Підземні поштовхи відчувались також у Сальвадорі, Нікарагуа, Белізі і Коста-Риці.



Мал. 70. Місцезоположення Аппалацького вугільного басейну



► **Населення Америки.** Чисельність населення регіону становить близько 982 млн осіб. При цьому країни регіону Америки значно відрізняються за кількістю населення. У трьох найчисленніших країнах – США, Бразилії та Мексиці – проживає понад половину населення Америки. США з населенням 323 млн осіб посідає 3-тє місце у світі за його чисельністю. Бразилія перебуває на дві сходинки нижче із населенням 207 млн, а Мексика обіймає 11-тє місце з населенням 127 млн осіб. Водночас острівна країна Сент-Кітс і Невіс має лише близько 50 тис. мешканців.

У Північній Америці, де демографічна ситуація є типовою для економічно розвинутих держав, *природний приріст* населення загалом є незначним. У найчисленніших країнах цього регіону він коливається від 0,7 % у Канаді до 0,81 % у США. Це зумовлено зниженням народжуваності в цих країнах, що нижча за рівень відтворення (понад 2 народження на 1 жінку). А в Гренландії, на островах Сен-П'єр і Мікелон природний приріст від'ємний.

Ситуація, коли народжуваність нижча за рівень відтворення, характерна останніми роками й для Бразилії, де природний приріст населення становить 0,7 %. Проте загалом для країн Латинської Америки типовими є високі показники природного приросту, що перевищують 1 %.

Інтенсивне збільшення чисельності населення регіону є результатом успіхів країн Латинської Америки у зниженні смертності за збереження високої народжуваності. Якщо Європі і Північній Америці на це знадобилося 100–150 років, то Латинській Америці завдяки досягненням світової медицини це вдалося зробити лише за 25–40 років.

Найвищі темпи приросту населення спостерігаються на невеликих острівних територіях – на Британських Віргінських островах (2,3 %), Островах Теркс і Кайкос (2,2 %) і Кайманових островах (2 %), Ангільї (2 %).

Разом із тим подекуди в Латинській Америці спостерігається не лише невисокий, а й навіть від'ємний природний приріст. До прикладу, через високу смертність у Пуерто-Рико природний приріст становить –1,7 %, на Віргінських островах і Кубі –0,3 %, у республіці Тринідад і Тобаго –0,2 %.

На відміну від Північної Америки, скорочення смертності в Латинській Америці, за деякими винятками, не супроводжувалося помітним зниженням народжуваності, тому тут склалася молода вікова структура населення. Чисельність населення віком до 25 років зазвичай становить близько 40 % і більше. У зв'язку з цим потенціал трудових ресурсів менший у країнах Північної Америки, де частка населення працездатного віку становить 63–64 %, а в країнах Латинської Америки вона становить 66–69 %. Проте для більшості країн регіону гострою залишається проблема зайнятості.

Густина населення на більшій частині території Америки не висока, а подекуди дуже низька, як-от на Крайній Півночі, де на теренах Канади вона знижується до 3–4 осіб/км².

Латинська Америка – один з найменше заселених регіонів світу. Середня густина населення тут становить близько 20 осіб/км². Більша частина населення мешкає на відносно вузькій приморській смузі. Водночас великі внутрішні райони та південь Латинської Америки заселені вкрай рідко, а величезні області екваторіальних лісів у басейні Амазонки майже безлюдні.

Для американських країн характерний інтенсивний процес *урбанізації*. У Канаді і США в містах проживає понад 80 % населення. У Латинській Америці найвищу частку міського населення серед значних за площею країн має Уругвай (95 %), Пуерто-Рико (94 %), Аргентина (92 %). На маленьких острівних територіях, як-от Ангілья, Бермуди, Кайманові острови тощо, усе населення є міським.



Мал. 71. Сан-Паулу



Мал. 72. Мехіко

Процеси урбанізації супроводжуються формуванням великих міських агломерацій, де нерідко зосереджується більша частина населення країн. Найбільші міста Америки – Сан-Паулу і Мехіко з населенням понад 21 млн жителів кожний, а також Нью-Йорк, де мешкає більш як 18,5 млн, перебувають у провідній десятці найбільших міст планети. Понад 10 млн осіб також мають Буенос-Айрес (понад 15 млн), Ріо-де-Жанейро (близько 13 млн), Лос-Анджелес (12 млн), Ліма (10 млн). Темпи урбанізації загалом вищі в Латинській Америці, особливо вирізняються країни Центральної Америки.

Поза межами міст існують дві головні *форми сільського розселення*: групова (власне сільська) та розсіяна (фермерська). Групове розселення, коли будинки сільських жителів розташовані поруч один з одним і утворюють компактні поселення (села), є найпоширенішим у більшості країн Латинської Америки. Ферми найрозповсюдженіші в США й Канаді.

Формування сучасних *народів Америки* відбувалося на основі різноманітних рас і народів. Тому більшість країн Америки багатонаціональна і щонайменше двомовна. Наприклад, у Бразилії мешкають представники понад 80 народів, в Аргентині та Мексиці – понад 50, у Болівії, Венесуелі, Колумбії, Перу й Чилі – понад 25.

В Америці живуть європейські й африканські переселенці, метиси, мулати, індіанці й ін. Нащадків перших іспанських і португальських переселенців у Латинській Америці називають креолами. Із часів колонізації європейські завойовники примусово насаджували свої мови в Америці, тому в усіх її державах і територіях вони стали державними (чи офіційними).

ГОЛОВНЕ

- Америка – регіон, що багатий на різноманітні корисні копалини і має загалом сприятливі умови для сільськогосподарської діяльності.
- Більшість населення Америки замешкує в містах і зосереджена в США, Бразилії та Мексиці.
- Густота населення на більшій частині території Америки невисока.
- Формування сучасних народів Латинської Америки відбувалося на основі різноманітних рас і народів.
- Більшість країн Латинської Америки багатонаціональні і щонайменше двомовні.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Назвіть країни Америки, що є найбагатшими на корисні копалини.
2. Де в Америці найсприятливіші та найгірші умови для ведення господарської діяльності?
3. Чим пояснити відмінності темпів приросту населення в різних частинах Америки?
4. У яких країнах Америки і чому найбільший працересурсний потенціал?
5. Доведіть наявність закономірностей у розселенні населення територією Америки.

§ 35. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АМЕРИКИ. ПЕРВИННИЙ І ВТОРИННИЙ СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Які країни належать до Латинської Америки?
- За яких умов розвивається первинний сектор економіки?

► **Особливості економіки країн Америки.** ВВП більшості країн регіону формується за рахунок сфери послуг. Однак в Америці існує суттєва відмінність між рівнем розвитку економіки у Північній і Латинській Америці. Провідні країни Північної Америки – США і Канада належать до економічно розвинутих країн і входять до «Великої сімки» (G-7). Натомість Латинська Америка – це країни, що розвиваються, де спостерігаються найвищі у світі показники нерівності, зокрема в розподілі доходів.

Латинська Америка неоднорідна. Такі держави, як Чилі, Панама, Уругвай, Аргентина, Мексика, а також низка карибських острівних країн (Аруба, Багамські Острови, Антигуа і Барбуда тощо) мають високі доходи на душу населення (від 20 до 30 тис. дол. і більше). Крім того, чимало країн регіону мають середні доходи. Єдина найменш розвинута країна – це Гаїті, де на душу населення припадає менше ніж 2 тис. дол.

Із 2004 по 2013 р. у країнах Латинської Америки спостерігалися відносно високі темпи економічного зростання. Особливих успіхів досягли країни, що експортують енергоресурси і мінеральну сировину, – Венесуела, Чилі, Болівія, Перу, Колумбія й Еквадор, а також великі експортери сільськогосподарської продукції – Аргентина і Бразилія.

Проте у 2014 р. швидке економічне зростання загальмувалось. Серед причин цього було й зниження цін на основну продукцію, яку постачають на світовий ринок країни Латинської Америки, і загальне уповільнення міжнародної торгівлі. Нині це єдиний регіон у світі країн, що розвиваються, який демонструє темпи приросту ВВП, нижчі за середньосвітові.

► **Первинний сектор економіки.** Роль первинного сектору досить помітна. Адже Америка традиційно є одним із провідних сировинних регіонів світу, і чимало американських держав є великими виробниками й експортерами природних ресурсів.

Видобувна промисловість від початку свого існування була орієнтована на експорт. Нині серед провідних експортерів вугілля – США, Колумбія і Канада, що входять до світової десятки країн-експортерів. Канада, Венесуела і Мексика – одні з найбільших у світі експортерів нафти. Так само до провідних експортерів світу щодо залізної руди належать Бразилія, Канада, Чилі і США. Чилі є найбільшим у світі експортером міді, Мексика – срібла, а Ямайка – бокситів. Крім того, США, Канада, Перу, Мексика і Бразилія вирізняються як одні з найбільших експортерів золота. Розміщення більшості промислових виробництв збігається з місцями видобутку сировини.

За останні десятиліття Америка перетворилася на одного з головних міжнародних постачальників продовольчих товарів. За оцінками експертів, Аргентина з населенням 43 млн здатна «прогодувати» до 400 млн осіб, а 207-мільйонна Бразилія – близько 1 млрд.

Нині з регіону надходить більшість бананів, в експорті яких особливо вирізняються світові лідери – Еквадор, Гватемала і Коста-Рика. Саме американські країни – США, Бразилія та Аргентина – є найбільшими у світі

експортерами сої і кукурудзи. Найбільший у світі експортер кави – Бразилія, але відомими експортерами є також Колумбія, США, Гондурас, Гватемала і Перу. Разом із Бразилією, що постачає найбільші у світі обсяги цукру, вирізняються також Мексика, Гватемала, Куба, Колумбія і Аргентина. США – лідер за експортом пшениці, рафінованої олії, мигдалю і один з найбільших експортерів какао. За експортом пшениці серед світових лідерів і Канада з Аргентиною. Мексика нікому не поступається за експортом томатів, солодкого перцю, кавунів, авокадо і гарбузів, Чилі – винограду, а Коста-Рика – ананасів (мал. 73).



Мал. 73. Вирощування ананасів – напрям спеціалізації рослинництва Коста-Рики

До того ж американські країни є серед світових лідерів і за експортом тваринницької продукції: США, Бразилія, Канада, Уругвай, Парагвай і Аргентина – яловичини; США – курятини.

Запаси деревини в Америці вважаються найбільшими у світі, особливо це стосується тропічних порід, що розглядаються як коштовна «кольорова» деревина для меблевої промисловості. У Північній Америці найбільшими експортерами є Канада і США, а в Латинській Америці – Бразилія. Проте якщо на півночі Америки вирубана деревина має товарне значення, то дуже часто причиною вирубки в тропічних лісах є звільнення місць для поголів'я великої рогатої худоби і для плантацій. Як наслідок, перелік країн світу, в яких найбільші втрати лісу, нині очолює Бразилія. Значні аналогічні проблеми мають також Венесуела, Болівія, Мексика й Аргентина.

Історія географії



Експорт природних ресурсів розпочався ще за часів колоній в Америці, коли все життя було підпорядковане інтересам метрополій. Дорогоцінні та кольорові метали, барвники, бавовна, тютюн, тростинний цукор і рис – усе це у великій кількості вивозилося в країни Європи, і не тільки. Велика частина сільськогосподарських продуктів також ішла на експорт.

► **Вторинний сектор економіки.** Значних успіхів у розвитку обробної промисловості завдяки іноземному капіталу й сучасній технології досягли не лише США й Канада, а й країни Латинської Америки. Передусім це стосується металообробки та машинобудування в Бразилії, Аргентині і Мексиці. Підприємства автомобілебудування випускають автомобілі європейських, японських та американських марок.

Одним з найбільших експортерів автомобілів і автозапчастин поряд із США та Канадою є, зокрема, Мексика. А за постачанням на світовий ринок вантажних автомобілів Мексиці немає рівних. Серед найбільших постачальників вантажівок – Аргентина і Бразилія. Мексика також один із найбільших у світі експортерів комп'ютерної техніки, моніторів, побутової техніки.

Розвиваються в Латинській Америці також судно- й авіабудування. Так, Кайманові острови – серед світових лідерів за експортом круїзних суден, а Бразилія входить у першу десятку найбільших експортерів гелікоптерів. Значних успіхів у розвитку обробної промисловості досягли також Венесуела, Колумбія, Чилі й Перу.

Останніми роками значний розвиток отримали наукоємні виробництва – електроніка, інформатика і біотехнології. Їхні підприємства представлені заводами, побудованими американськими та японськими компаніями в Мексиці, Бразилії, Аргентині тощо.

Потужний військово-промисловий комплекс (виробництво стрілецької зброї, боеприпасів, ракет класу «повітря–земля» і «земля–земля») склався в Бразилії, Аргентині та Чилі.

Водночас помітних успіхів останніми роками досягли й національні компанії. Прикладом може бути потужний мексиканський виробник автомобільних деталей Nemaq. Посилили свою присутність і високотехнологічна чилійська ІТ-компанія SONDA, і мексиканська компанія з інформаційних технологій Softtek. Добре себе зарекомендувала Embraer – бразильська авіабудівна компанія. До цього переліку слід додати також бразильську телекомунікаційну компанію Telemar, одного з провідних авіаперевізників у Південній Америці Aerolineas Argentinas та ін.

Осередками переробної промисловості є великі міста, і особливо мегаполіси – Приатлантичний, Приозерний, Примексиканський.



ПРАКТИЧНА РОБОТА № 5

Порівняння асортименту продукції експортоорієнтованих виробництв переробної промисловості однієї з країн Північної і Південної Америки.

ГОЛОВНЕ

- Особливість економіки країн Америки – величезні контрасти у рівні розвитку, особливо між Північною і Латинською Америкою.
- Первинний сектор економіки Америки представлений експортною продукцією – видобувної промисловості та сільського господарства.
- Вторинний сектор економіки Америки впродовж останніх десятиліть був розширений за участю іноземного капіталу, техніки й технологій.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. У чому особливість економічного розвитку країн Латинської Америки?
2. Назвіть основну експортну продукцію первинного сектору економіки Америки.
3. Поясніть роль Америки в забезпеченні світової продовольчої безпеки.
4. Які, на вашу думку, позитивні і негативні явища спостерігаються в структурі вторинного сектору економіки країн Америки?

§ 36. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АМЕРИКИ. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

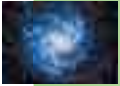
- Які є особливості економіки країн Європи?
- Які види діяльності вирізняються в третинному секторі економіки Європи?

► **Транспорт.** До появи автомобільного й авіаційного транспорту активно будувалися *залізниці*. Найбільшу залізничну мережу (294 тис. км) нині має світовий лідер – США. Разом із ними Канада й Аргентина утворюють провідну трійку американських країн з найбільшими залізницями. Трансконтинентальні залізниці перетинають як Північну, так і Латинську Америку.

З другої половини ХХ ст. в Америці швидко почав розвиватися автомобільний, авіаційний і морський транспорт. Особливої популярності набув **автомобіль**. Загальна довжина автомобільних доріг перевищує 10 млн км. Однак більша частина автомобільної мережі сформувалась у Північній Америці. У США протяжність автодоріг становить близько 6 млн км, а в Канаді – перевищує 1 млн км. У Латинській Америці вирізняється Бразилія (понад 1,5 млн км).

Найбільшою автомагістраллю Америки є Панамериканське шосе – мережа автодоріг, сумарною протяжністю майже 48 тис. км, що сполучає країни Південної і Центральної Америки зі США.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Панамериканське шосе – найдовша автомобільна траса у світі. Вона об'єднує національні мережі доріг континентальних держав Америки в єдину систему. Правда, проїхати її від початку і до кінця неможливо через Дар'єнський пропуск. Це ділянка неосвоєної території на межі Центральної і Південної Америки на території, що вкрита вологими тропічними лісами і болотами, в яких спорудження доріг украй скрутне.

У Південній Америці існує також Окраїнне шосе, протяжністю 8 тис. км, яке з'єднує внутрішні частини Гайани, Французької Гвіани, Венесуели, Еквадору, Перу і Болівії.

Свого часу великі надії покладали на Трансамазонське шосе, протяжністю майже 5,5 тис. км, яке починається на атлантичному узбережжі Бразилії і з'єднує судноплавні частини правих приток Амазонки. Сьогодні його називають найдовшою і найжахливішою автомагістраллю Бразилії. Адже нині це шосе асфальтовано лише на кількох відрізках, тому під час дощів його неасфальтовані ділянки розмиваються і стають практично непроїзними.

У Північній Америці одна з найвідоміших автомагістралей – Route 66, що також відома як Шосе Вілла Роджерса (мал. 74). Її називають «Головна вулиця Америки», або «Мати доріг», оскільки це одне з перших шосе в системі автодоріг США, відкрите ще в 1926 р. Шосе простягається на 3940 км із заходу на схід країни – від Чикаго до Санта-Моніки у штаті Каліфорнія.

Освоєння і розвиток віддалених районів забезпечує **авіаційний транспорт**. На американські авіакомпанії загалом припадає 26 % світових вантажних перевезень: 23 % авіакомпаніями Північної Америки і 3 % – Латинської Америки. Щорічно в Америці авіакомпанії перевозять понад 1 млрд пасажирів. З них 90 % припадає на Північну Америку. Лідерами тут є США, де авіакомпанії перевозять понад 800 млн пасажирів на рік, і Бразилія – близько 95–100 млн пасажирів на рік.

Великі країни мають національні авіакомпанії. Серед таких одні з найбільших у світі – Delta Air Lines і American Airlines (США). Перша базується в міжнародному аеропорту Хартсфілд-Джексон в Атланті (мал. 75), друга – у міжнародному аеропорту Даллас/Форт-Уерт. У Канаді відома авіакомпанія Air Canada, що базується в міжнародному аеропорту Торонто. У Латинській Америці серед



Мал. 74. Шосе Вілла Роджерса



Мал. 75. Аеропорт Хартсфілд-Джексон в Атланті

найбільших мексиканська Аеро-Mexico з базовим аеропортом у Мехіко, бразильська Avianca Brasil, що базується в Сан-Паулу, південноамериканська LATAM Airlines Group S.A. – результат об'єднання двох найбільших авіакомпаній континенту – бразильської TAM Airlines і чилійської LAN Airlines; має дочірні компанії в Аргентині, Колумбії, Еквадорі, Парагваї та Перу.

Серед найбільших міжнародних аеропортів Америки й один з найнавантажениших у світі – аеропорт О'Хара в Чикаго, що обслуговує понад 200 напрямків. Серед найвідоміших аеропортів світу і Лос-Анджелес, що є найбільшим на західному узбережжі США.

У перевезенні пасажирів і вантажів значне місце посідає **морський транспорт**, який має вагоме значення для зовнішньої торгівлі регіону. Найбільший торговельний флот мають США, Бермуди, Бразилія і Канада.

У 2016 р. через порти Америки було здійснено 14 % світових контейнерних перевезень: 8 % через порти Північної Америки і 6 % – через порти Латинської Америки. При цьому в США і Бразилії розташовані одні з найбільших у світі контейнерних терміналів.

Нью-Йорк – найбільший порт США, що обслуговує вантажні й пасажирські судна, є одним з найбільших у світі круїзних портів. Морський порт Лос-Анджелес у США – це цілий портовий комплекс. Інші великі порти США – Філадельфія і Саванна. Ванкувер – найбільший порт Канади, що має термінали як для вантажних, так і для круїзних суден. У Латинській Америці великі порти – Колон, що в Панамі, і бразильський порт Сантус.

Велике значення для розвитку міжнародної торгівлі має судноплавний Панамський канал. Завдяки йому немає потреби огинати Південну Америку, і морський шлях, наприклад, з Нью-Йорка до Сан-Франциско скоротився з 22,5 тис. км до 9,5 тис. км. Щорічно через канал проходить до 14 тис. суден.

► **Торгівля.** Зовнішня торгівля у країнах Америки розвивається нерівномірно і, передусім, між Північною та Латинською Америкою. Головну роль відіграють США, обсяги торгівлі яких (3,65 трлн дол.) значно перевищують обсяги торгівлі всієї Латинської Америки (1,6 трлн дол.).

Обсяг експорту в США становить 1,45 трлн дол., а імпорту – 2,20 трлн дол. Отже, імпорт перевищує експорт. Подібне спостерігається і в Канаді, де імпорт (413 млрд дол.) більший за експорт (394 млрд дол.). Країни Північної Америки експортують переважно транспортні засоби, електричне обладнання, мінеральне паливо, літаки, запчастини тощо. Натомість імпортують переважно електричне обладнання, машини, транспортні засоби, мінеральне паливо і фармацевтичні продукти.

Головні торговельні партнери Північної Америки – США, Канада, Мексика, Китай і Японія. У 2016 р. до Канади та Мексики надійшло понад третину експорту США (34,2 %).

У Латинській Америці потреби в імпорті продукції також загалом випереджають можливості експорту, хоча різниця між ними порівняно невелика. Прикладом може бути й лідер міжнародної торгівлі – Мексика, імпорт якої становить 387 млрд дол., а експорт – 374 млрд дол.

Країни Латинської Америки експортують переважно продовольчі і сировинні товари. А імпортують устаткування, транспортні засоби, промислові товари тощо. Головні торговельні партнери Латинської Америки – США, Китай, Німеччина, Бразилія, Японія.

Обсяги торгівлі України з країнами Америки нині невеликі. Частка Америки в експорті товарів і послуг України становить лише 5,6 % від загального експорту, а в імпорті – 6,2 % від загального імпорту. Більша частина експортно-імпортних операцій припадає на Україну і США.

► **Туризм.** За популярністю в міжнародних туристів Америка посідає нині третє місце серед інших регіонів світу, після Європи й Азії. Лідером за експортом туристичних послуг є Північна Америка, яка помітно випереджає інші регіони Америки (130 млн туристичних прибуттів і 244 млрд дол. США доходів). Південна Америка має 33 млн прибуттів міжнародних туристів і 27 млрд дол. доходів. На третьому місці – Карибський басейн, що попри меншу кількість прибуттів (25 млн) має більші, ніж у Південній Америці, доходи (30 млрд дол.). Саме цей регіон вважається перспективним щодо розвитку міжнародного туризму, що має для економіки країн Карибського басейну вкрай важливе значення. Найменше туристів при-вблюють бідні з високим рівнем злочинності країни Центральної Америки (11 млн прибуттів і лише 12 млрд доходів).

ГОЛОВНЕ

- Провідні види діяльності третинного сектору економіки Америки – транспорт, торгівля і туризм.
- Транспорт Америки інтенсивно розвивається і має важливе значення для економічного розвитку країн регіону.
- Зовнішня торгівля розвивається нерівномірно в різних країнах Америки, головну роль відіграють США.
- Найпопулярнішим регіоном у міжнародних туристів є Північна Америка, але найбільше економічне значення туризм має для Карибського басейну.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Які країни вирізняються за рівнем розвитку третинного сектору господарства?
2. Поясніть роль і проблеми транспорту в економіці країн Америки.
3. Покажіть на карті основні міжнародні морські порти Америки.
4. Чим зумовлені відміни у розвитку торгівлі в межах Америки?
5. Обґрунтуйте можливість розвитку туризму як важливого чинника розвитку економіки країн Карибського басейну.



ПРАКТИЧНА РОБОТА № 6

Складання картосхеми типології країн Америки за рівнем їх економічного розвитку.

ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір учня/учениці)

1. «Бананові республіки»: типові ознаки та сучасний розвиток.
2. Панамериканське шосе – дорога через три Америки.
3. Туризм як чинник розвитку країн Карибського басейну.



Тема 2.

КРАЇНИ АМЕРИКИ

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✪ *знати* домінуючі складники третинного, вторинного і первинного секторів економіки високорозвинутої країни та країн, що розвиваються; найбільші міста, світові міста, промислові райони, технополіси, найбільші аеропорти, морські порти, фінансові центри і туристичні райони країн регіону;
- ✪ *уміти складати* комплексну економіко-географічну характеристику США, Канади, Бразилії;
- ✪ *пояснювати* розміщення основних промислових районів (центрів) обробної промисловості та формування спеціалізованих районів товарного сільського господарства, існування мало освоєних і неосвоєних районів у межах країн;
- ✪ *порівнювати* роль, чинники розвитку та особливості суспільної і просторової організації окремих виробництв у США і Канаді;
- ✪ *характеризувати* чинники міжнародної спеціалізації, структуру експорту та імпорту товарів і послуг країн регіону;
- ✪ *оцінювати* роль економічної свободи і підприємництва в соціально-економічному розвитку США; позитивні та негативні економічні та екологічні наслідки глобалізації в Бразилії;
- ✪ *пропонувати власні ідеї* щодо об'єднання зусиль людства задля призупинення знеліснення сільви.

§ 37. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА. НАСЕЛЕННЯ

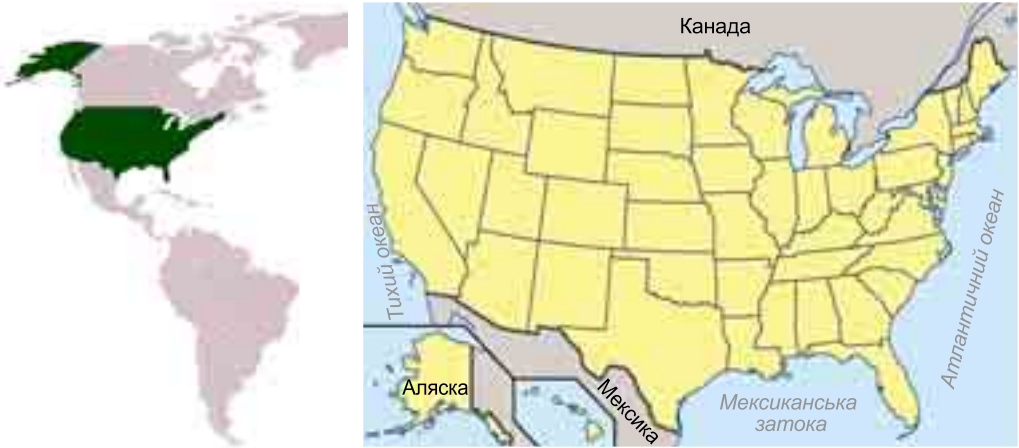
ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Які країни і коли колонізували Америку?
- Що таке діаспора?

► **Місце країни у світі та регіоні.** Сполучені Штати Америки (США) займають понад 1/3 Північної Америки (мал. 76). Територія країни утворюється з трьох частин. Основна частина – це суміжні 48 штатів між Канадою і Мексикою. На крайньому північному заході регіону на однойменному півострові розташована інша частина – територія Аляски (49-й штат). У центральній частині Тихого океану знаходиться 50-й штат країни – Гавайські острови. Крім того, США належить низка островів у Тихому й Атлантичному океанах. За розмірами території (понад 9 млн км²) США посідає 3-тє місце у світі.

За формою державного устрою США – федерація, що складається з 50 штатів і федерального округу Колумбія. За формою правління США є президентською республікою.

США – найбільша за своїм економічним, політичним і військовим потенціалом країна сучасності. При 4,6 % населення світу на неї припадає 24,4 % світового ВВП. У 2016 р. її ВВП становив 18,5 трлн дол. (більше тільки в Китаю), тобто близько 58 тис. дол. США на душу населення.



Мал. 76. Місцезположення Сполучених Штатів Америки в регіоні

Економіка США живиться багатими природними ресурсами. Країна – один з найбільших у світі виробників енергетичних ресурсів і є світовим лідером за виробництвом природного газу, атомної і вітрової енергії.

США мають одне з найвисокоєфективніших господарств у світі. За показником економічної конкурентоспроможності країна поступається у світі лише Швейцарії. США тримають першість за рівнем продуктивності праці, розвитком наукових досліджень і наукоємних виробництв і послуг, в освоєнні космосу і воєнному виробництві. США – країна з дуже високим рівнем розвитку людини і рівнем її життя. Середня тривалість життя в США становить 80 років.

Економіка США дуже впливає на всю систему світогосподарських зв'язків. Долар США є валютою, що найчастіше використовується в міжнародних розрахунках. Американська модель економічного росту є зразком для багатьох країн.

Перетворення США на наймогутнішу державу світу є наслідком збігу надзвичайно сприятливих обставин – природного середовища, соціально-економічних і політичних умов. Ця країна користувалася західноєвропейськими людськими і фінансовими ресурсами, технічними і науковими досягненнями Європи. Проте, на відміну від Європи, дві світові війни не тільки не завдали їй шкоди, а навпаки, збагатили її і на кілька десятиліть позбавили від західноєвропейських і японських конкурентів.

США є державою-засновницею і найвпливовішим членом Ради Безпеки ООН, а також воєнного блоку НАТО.

► **Населення.** США називають «державою іммігрантів». Адже на сьогодні американці – це більш як на 72 % так звані «білі», тобто вихідці Європи, майже на 13 % – чорношкіре населення, майже на 5 % – азійці. Інші – це різні народи, що населяють Аляску і тихоокеанські острови. Офіційною мовою у США проголошено англійську. Водночас мешканці послуговуються іспанською, а також іншими європейськими мовами.

Нині чисельність населення США становить 323 млн осіб. За кількістю населення США поступаються лише Китаю й Індії, але значно відстають від них.

Демографічна ситуація в США є типовою для високорозвинених країн: низький природний приріст, «старіння» населення, велика частка працюючих економічно самостійних жінок. Станом на 2017 р. загальне зниження народжуваності (12,5 народжень на 1 тис. мешканців) супроводжуєть-

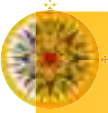
ся зниженням смертності (8,2 смертей на 1 тис. мешканців), тому природний приріст населення є незначним (0,81 %).

Важливим чинником зростання чисельності населення була і залишається імміграція. У США іммігрантів більше, ніж у будь-якій іншій країні. Лише впродовж 2015 р. до країни прибуло 47 млн мігрантів.

Імміграція значною мірою впливає на працересурсний потенціал країни. Адже США є найбільшим «імпортером інтелекту» у світі. Щороку до країни мігрують десятки тисяч висококваліфікованих спеціалістів, підготовлених в інших країнах. Їх приваблюють висока заробітна платня і можливості ефективної наукової діяльності. Ще більшу групу мігрантів становить некваліфікована робоча сила. За її рахунок США мають достатню кількість низькооплачуваних робітників у всіх секторах господарства.

► **Українська діаспора США.** Перша хвиля імміграції до США, що з часом і сформувало українську діаспору, розпочалась наприкінці XIX ст. Це була так звана економічна імміграція, основною причиною якої було прагнення поліпшити своє матеріальне становище.

Історія географії



Упродовж 1877–1911 рр. до США переселилися приблизно 700 тис. українців, здебільшого з теперішніх західних областей. Це була трудова селянська еміграція. Проте, на відміну від Канади, українці в США осідали в містах, оскільки роздача «вільних» земель уже закінчилася. Тому працювали вони здебільшого на шахтах і фабриках. У подальшому це сприяло їхній швидкій інтеграції в новостворене американське суспільство і дало змогу стати його невід'ємною частиною.

Друга хвиля української імміграції до США припала на міжвоєнний період (20–30-ті рр. XX ст.). У цей час серед українців з'явилися перші політичні іммігранти.

Третя хвиля імміграції прибула до США впродовж 1947–1951 рр. і належала до категорії так званих «переміщених осіб». Це ті, хто після Другої світової війни перебував у таборах для біженців і військовополонених у західноєвропейських країнах.

Початок четвертої хвилі імміграції до США припав на середину 1980-х років. У цей період чимало українців, користуючись можливістю відвідати родичів в Америці, залишалися там на постійне проживання. Четверта хвиля імміграції так само має економічний характер. Однак вона якісно відрізняється від трьох попередніх. Четверту хвилю імміграції часто називають інтелектуальною, адже практично кожен українець, який іммігрував до США, має середню освіту, і значна частина іммігрантів має вищу освіту.

На сьогодні українська громада є одним із найбільших і найактивніших етнічних осередків у США. За офіційними даними перепису 2006 р., у США проживало понад 963 тис. вихідців з України. За неофіційними даними, що є в україномовних виданнях, на теренах США мешкають до 2 млн українців. Найбільше їх проживає у великих містах – Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Лос-Анджелесі тощо.

Важливою проблемою сучасної української імміграції у США є значна кількість осіб, які живуть і працюють у цій країні нелегально.

► **Розселення населення.** Населення країни розподілене по території дуже нерівномірно. Це обумовлено як історією заселення території США європейцями, так і природними умовами. Найбільшу чисельність населення мають південні штати (Каліфорнія, Техас, Флорида), найменшу – північні й гірські (Вайомінг, Аляска, Вермонт).

Густота населення США є відносно низькою порівняно з багатьма іншими розвиненими країнами через її розміри. Середня густота населення тут перевищує 35 осіб/км². Найвища густота характерна для районів скупчення міст, де міські агломерації, зливаючись одна з одною, утворили гігантські мегалополіси.

Країна дуже урбанізована, у містах проживає 82 % населення країни. Великі міські агломерації поширені по всій східній половині США, а також подекуди на заході країни.

Найбільша міська зона сформувалася на Атлантичному узбережжі між Бостоном і Вашингтоном. Це Північно-Східний мегалополіс (інша назва Приатлантичний), або так званий Босваш, де густота населення близько 360 осіб/км². Чисельність населення цього мегалополіса, протяжністю майже 1 тис. км і площею 170 тис. км², становить понад 40 млн. Саме тут розташовано найбільше місто країни – Нью-Йорк (мал. 77), чисельність населення якого становить 8 млн осіб.

Другий за чисельністю мегалополіс виник у Приозер'ї і зветься Чипітте (інша назва Приозерний), адже охоплює південне узбережжя Великих озер від Мілуокі через Чикаго, Клівленд і далі до Пітсбурга. Тут загалом мешкає близько 35 млн осіб. Чикаго є третім за чисельністю містом США, тут живе близько 3 млн осіб.

Наймолодший мегалополіс США утворився в Каліфорнії, зветься Сан-Сан, оскільки простягається від Сан-Франциско через Лос-Анджелес до Сан-Дієго. Чисельність населення тут перевищує 20 млн осіб. Лос-Анджелес серед міст країни посідає друге місце із чисельністю близько 4 млн осіб.

Найбільший на півдні і четвертий за чисельністю у США мегалополіс – це Техаський, що в штаті Техас, простягається від Далласа, Форт-Ворта до Х'юстона. Тут загалом проживає понад 7 млн американців.

ГОЛОВНЕ

- США – найбільша за своїм економічним, політичним і військовим потенціалом країна сучасності.
- США відрізняється багатонаціональним і строкатим расовим складом населення, яке сформувалося внаслідок зовнішніх міграцій.
- Українська громада є одним із найбільших і найактивніших етнічних осередків у США.
- Населення США розподілено по території країни дуже нерівномірно.
- США – високоурбанізована країна, де сформувалися потужні міські агломерації.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Чим вирізняються США з-поміж інших держав світу?
2. Порівняйте демографічну ситуацію у США і провідних європейських країнах, знайдіть спільне й відмінне.
3. Розкрийте особливості формування української діаспори у США.
4. Поясніть причини нерівномірного розселення населення США.



Мал. 77. Нью-Йорк – найбільше місто США

§ 38. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ. ЕКОНОМІКА КРАЇНИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Що називають постіндустріальним суспільством?
- Які є особливості структури ВВП провідних європейських держав?

► **Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни.** Економіка США характеризується типовою для постіндустріального суспільства структурою.

Більша частина американського ВВП (80,2 % у 2016 р.) створюється у третинному секторі господарства, тобто у сфері послуг. На частку матеріального виробництва таким чином залишається 19,8 %, з яких промисловість забезпечує 18,9 %, сільське господарство – тільки 0,9 % ВВП.

Риси постіндустріальної економіки простежуються і через структуру зайнятості. Так, у первинному секторі зайнято лише 0,7 % працюючих. Більшість інших працюючих зайнято також у сфері надання різних послуг.

► **Домінуючі складові третинного сектору.** Провідною в економіці США є сфера послуг, яка є дуже розгалуженою. Понад 18 % загального обсягу наданих послуг припадає на фінансові послуги, страхування, нерухомість і оренду (мал. 78). Ще понад 11 % становлять професійні й ділові послуги. Понад 10 % припадає на торгівлю, понад 8 % – на освітні послуги, охорону здоров'я і соціальну допомогу, понад 5 % – на інформаційні послуги і понад 3 % – на транспортування тощо.

У забезпеченні інноваційних продуктів і послуг США є світовим лідером. Вони лідирують в експорті ліцензій на свої відкриття, винаходи і новітні розробки. Це часто призводить до економічної залежності інших країн від США. З 500 найбільших у світі міжнародних компаній 134 мають штаб-квартиру в США.

США є одним зі світових центрів міжнародної торгівлі. За обсягом імпорту (2,2 трлн дол.) країна є неперевершеною, а за експортом (1,4 трлн дол.) США поступається лише Китаю.

США є найбільшим експортером на міжнародному ринку освітніх послуг. Поряд з активним залученням іноземних студентів до здобуття вищої освіти в університетах на своїй території, США пропагує поширення транснаціональної освіти. Ідеться про так звані корпоративні програми підвищення кваліфікації. Їхньою особливістю є використання спеціальної системи залікових одиниць, визнаних незалежно від державних кордонів усіма корпораціями і навчальними закладами, що пропонують ці програми. Навчання таких програм проходять усі, хто побажає.

США є також світовим лідером за експортом туристичних послуг (206 млрд дол.), оскільки належать до найпопулярніших у міжнародних туристів країн Західної півкулі.



Мал. 78. Нью-Йоркська фондова біржа, що на Уолл-стріт у Нью-Йорку, головна фондова біржа США, найбільша у світі за обігом, символ фінансової могутності країни

Загалом розміщення невиробничої сфери збігається з розміщенням населення.

► **Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.** Останніми десятиліттями розвивалися високі технології і наукоємні галузі – мікроелектроніка, лазерна техніка, біотехнологія, генна інженерія тощо. Це дало змогу США досягнути величезних успіхів, зокрема, у багатопрофільному машинобудуванні. Країна є одним з найбільших у світі виробників у автомобілебудуванні, авіаракетно-космічній промисловості, електронній і електротехнічній промисловості. Так само значних успіхів досягнули США й у хімічній промисловості. Сьогодні всесвітньо відомими є американські компанії, які, по суті, є ТНК – IBM, Microsoft, Apple, Intel, Google, AT&T, General Electric, Hewlett-Packard, Ford Motor, Chrysler, General Motors, Boeing, Dow Chemical та ін.

США є світовим лідером за експортом продукції аерокосмічної промисловості, військової зброї, вертольотів (мал. 79). Країна посідає друге місце у світі за експортом комп'ютерних пристроїв, хімікатів (після Китаю), вантажівок (після Мексики) й автозапчастин (після Німеччини).

Новітнє машинобудування орієнтоване на кваліфіковану робочу силу й споживача. Тому більшість його підприємств зосереджена у містах найбільших мегалополісів. Зокрема, Детройт відомий як світовий центр автомобілебудування.

Серед центрів авіаційної й авіаракетно-космічної промисловості вирізняються авіаракетно-космічний центр країни – Лос-Анджелес, а також Сіетл, де виробляють лайнери компанії «Боїнг» (мал. 80).

Виробництво хімічної промисловості тяжіє до сировини і концентрується здебільшого в штатах Техас і Луїзіана, багатих на нафту і природний газ. А місто Х'юстон відоме як «нафтохімічна столиця» США.

У США вперше у світовій практиці було створено науково-промислові й технологічні парки, у яких територіально об'єдналися наукові дослідження і наукоємні виробництва. Прикладом є знаменита Кремнієва долина – частина мегалополісу Сан-Сан. Тут поряд із університетами розташовані численні компанії, які спеціалізуються на розробці комп'ютерів, програмного забезпечення, пристроїв мобільного зв'язку, біотехнології.

Серед найбільших технопарків також «Трикутник Північної Кароліни», своєрідними географічними вершинами якого є три провідні університети штату Північна Кароліна. Ще один технопарк – «Бостонський маршрут 128» було створено на базі Массачусетського технологічного інституту.



Мал. 79. Військовий гелікоптер



Мал. 80. Завод з виробництва літаків «Боїнг»
(Еверетт, Вашингтон)

► **Особливості аграрного сектору.** Завдяки сприятливим природним умовам, ефективному господарюванню і використанню сучасних технологій країна повністю забезпечує власні потреби і є найбільшим у світі експортером сільськогосподарської продукції.

США є світовим лідером за експортом пшениці, кукурудзи, свіжого шпинату, сої, мигдалю. За експортом салату і апельсинів США поступаються лише Іспанії, яловичини – тільки Австралії, свинини – лише Німеччині, яблук – тільки Китаю, за експортом винограду і черешні – лише Чилі.

Країна посідає 3-тє місце у світі за експортом брюссельської капусти, рису, спаржі, гарбузів, курятини, кавунів. Окрім того, США входять до провідної десятки країн, що є найбільшими експортерами баклажанів, цибулі, молока, солодкого перцю і перцю чилі, кориці, імбирю, картоплі, помідорів, огірків, лимонів.

Аграрний сектор економіки має державну підтримку. У США, як і в країнах Західної Європи, фермери мають можливість отримати від держави пільгові кредити.

► **Зовнішні економічні зв'язки.** США підтримує торговельні відносини з багатьма країнами світу. Особливо великі обсяги торгівлі в них із найближчими країнами-сусідами Америки, а також з країнами Азії.

Найбільшим торговельним партнером США (за сумою імпорту й експорту) є Китай. Саме із цієї країни надходить до США більшість комп'ютерів, планшетів і смартфонів. До основних торговельних партнерів США належить ще Канада, з якої до США надходять нафта, автомобілі, машини. Інший важливий торговельний партнер – Мексика також постачає до США автомобілі, комп'ютери й машини. Японія є постачальником всесвітньо відомих автомобілів, зокрема від компаній Hyundai і Mitsubishi. У Німеччині США купують пасажирські транспортні засоби.

Основною експортною продукцією США є високоякісні сільськогосподарські продукти, наукоємна промислова продукція і різноманітні сучасні послуги.

Україна також є одним із торговельних партнерів США. На США припадає понад 4 % українського експорту товарів і понад 7 % послуг.

Україна належить до тих країн, які мають право на пільговий безмитний режим ввезення на територію США певних видів товарів. З 2015 р. цей перелік налічує понад 3,5 тис. видів різноманітних товарів – промислових товарів, різних видів хімічних речовин і мінералів, будівельних матеріалів, феросплавів, частин до двигунів, деяких видів сільськогосподарської і рибної продукції тощо. У переліку послуг, що експортуються до США, – комп'ютерні послуги, інформаційні, повітряного транспорту, професійні й консультаційні, пов'язані з фінансовою діяльністю.

США належать до країн, з яких Україна імпортує чимало товарів (понад 4 % усього імпорту) – це засоби наземного транспорту, механічні машини, мінеральні палива, нафта і нафтопродукти. На США припадає 13 % імпорту послуг України – державні й урядові послуги, професійні й консультаційні, пов'язані з фінансовою діяльністю.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Важливим елементом співробітництва між США й Україною є партнерські зв'язки між містами. Це діалоги культурного й освітнього напрямку, а також бізнес-контакти підприємців. На сьогодні існує понад 25 угод про розвиток побратимських відносин. Найефективнішими є зв'язки між Києвом і Чикаго, Долиною і Прері-Вілідж, Івано-Франківськом і Арлінгтоном, Чернівцями і Солт-Лейк-Сіті, Вінницею і Бірмінгемом, Харковом і Цинциннаті.

ГОЛОВНЕ

- Економіка США характеризується величезними масштабами і типовою для постіндустріального суспільства структурою.
- Провідною в економіці США є сфера послуг, яка є дуже розгалуженою.
- Міжнародну спеціалізацію країни визначають високоякісна сільськогосподарська продукція, наукоємна промислова продукція і різноманітні сучасні послуги.
- Найактивніші зовнішні економічні зв'язки США з найближчими країнами-сусідами Америки, а також з країнами Азії.
- Україна також є одним із торговельних партнерів США.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Охарактеризуйте основні риси структури економіки США.
2. Визначте домінуючі складові третинного сектору США.
3. Розкрийте особливості промислового виробництва США.
4. Поясніть, яким чином аграрний сектор впливає на міжнародну спеціалізацію США.
5. За додатковими джерелами визначте продукцію найвідоміших компаній США, що експортуються до багатьох країн світу.

§ 39. КАНАДА**ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!**

- Якими є природні особливості північних районів Північної Америки?
- На які природні ресурси багата Північна Америка?

► **Місце країни у світі та регіоні.** Канада розташована на півночі Америки і численних прилеглих островах Арктичного архіпелагу. Її десять провінцій і три території простягаються від Атлантичного до Тихого океану, а на північ – до Північного Льодовитого океану (мал. 81).

Країна має величезну територію, за розмірами якої посідає друге місце у світі, площа Канади становить близько 9,9 млн км². Єдиним її суходільним сусідом є США, кордон з якими є найдовшим у світі двостороннім кордоном землі.

Канада разом із США належить до сімки найрозвинутіших постіндустріальних держав. Це багата, з високим рівнем життя населення країна. ВВП Канади у 2016 р. становило близько 1,7 трлн дол., тобто понад 46 тис. дол. США на душу населення. Канада має один з найліпших показників тривалості життя – понад 79 років для чоловіків і майже 85 років для жінок.

Канада має значні природні багатства. Країна посідає третє місце у світі за запасами нафти і шосте – за обсягами її видобутку. Значні площі в країні займають родючі землі, у водах Канади багато риби, а в лісах – хутрового звіра.

Канада стала самоврядованим домініоном ще в 1867 р. і при цьому зберегла традиційні економічні



Мал. 81. Місцезаповнення Канади у світі та регіоні

й політичні зв'язки з Великою Британією. Країна є членом Співдружності націй.

► **Населення.** Сучасне населення Канади утворилося внаслідок імміграції. Наслідки цього й до сьогодні відчуваються в країні, що є однією з найбільш етнічно різноманітних і *багатонаціональних* держав. У Канаді нині проживає понад 250 етнічних груп.

Більшість сучасних канадців вважають своїми предками вихідців з Британських островів, Франції, Німеччини, Італії. Найбільші етнічні меншини Канади – це колишні мешканці Південної Азії (5,6 %), китайці (4,6 %), чорношкіре населення (3,5 %). Корінне населення Канади – індіанці, ескімоси (інуїти) й інші – становить менше ніж 5 % від загальної кількості мешканців. Майже 4 % населення Канади має українське походження.

Історія географії



На канадських картах також можна побачити кілька Одес, Балаклави, міста Хортиця, Снятин, Нью-Київ і навіть містечко з незвичайною назвою Мирнам. Та на звання першого українського поселення в Північній Америці претендує місто Трембовля, що має назву на честь села Требовля на Галичині.

Канада є двомовною. Державними мовами в країні є англійська, якою розмовляє близько 60 % населення, і французька (менше ніж 20 %).

Канада має порівняно нечисленне населення – 36,3 млн осіб у 2016 р. Розміщене воно по території вкрай нерівномірно. При цьому Канада характеризується дуже низькою *густотою населення* – 4 особи/км². Найгустіше заселена найсприятливіша для життєдіяльності людини порівняно вузька смуга півдня Канади, яка простягається вздовж кордону зі США. Тут у зоні мішаних лісів, лісостепу і степу замешкує близько 90 % населення. Малозаселеними є території в центральній частині країни в широкій зоні тайги й у тундрі. Крайня Північ, що характеризується суворим арктичним і субарктичним кліматом, а також високігор'я мало придатні для життя людей і є подекуди зовсім безлюдними.

Природний приріст населення Канади становить менше від 1 % (0,73 %). Адаже для країни характерні низька народжуваність (10,3 народжень на 1 тис. мешканців) і «старіння» населення. Через зростання тривалості життя (нині 82 роки) в Канаді спостерігається неухильне зростання частки людей похилого віку, на яку нині вже припадає близько 19 % населення країни. Тому найголовнішим чинником формування населення країни є імміграція.

Останнім часом щорічно до країни прибуває понад 260–270 тис. мігрантів. Канада посідає 8-ме місце у світі за чисельністю іноземців, що мешкають на її території (7,5 млн). Якщо в минулому близько 3/4 іммігрантів прибували з Європи, то нині більшість іммігрантів – це вихідці з країн Азії. Помітно зросла й частка іммігрантів, що прибувають до Канади з Африки. Більшість іммігрантів була прийнята Канадою, з огляду на їхню освіту, знання і професійні навички, що можуть бути корисні для економіки країни. При цьому найбільшу частку становлять мігранти у віці від 25 до 35 років.

Канада є дуже *урбанізованою країною*, у містах проживає понад 82 % населення країни. Найбільші міста – Торонто (2,7 млн) (мал. 82), Монреаль (1,7 млн) (мал. 83), Калгарі (1,2 млн). Інші міста, зокрема й столиця Оттава, мають чисельність населення менше за 1 млн. Та якщо зважати на утворені містами агломерації, то чисельність мешканців значно більша. Так, наприклад, міська агломерація Торонто налічує близько 6 млн осіб, а Монреаля – 3,5 млн.



Мал. 82. Торонто



Мал. 83. Монреаль

► **Економіка.** Економіка Канади багато в чому подібна до США, зокрема за структурою господарства. Більша частина ВВП Канади (70,8 % у 2016 р.) також створюється у третинному секторі господарства, у сфері послуг. А більшість працюючих (76 %) зайнято у сфері надання різних послуг.

Сектор послуг у Канаді величезний і багатогранний. Найбільшим роботодавцем є роздрібна торгівля, зосереджена здебільшого в торговельних центрах. Друга за величиною частина сектору послуг – це фінансові послуги, нерухомість і зв'язок. До найбільших належать також сектори освіти й охорони здоров'я. Дедалі більшого значення набуває туризм.

Промисловість забезпечує 27,5 % ВВП, а на сільське господарство припадає лише 1,7 %. Натомість міжнародну спеціалізацію Канади визначають саме ці сектори, продукція яких, зокрема нафта й газ, електроенергія, чорні й кольорові метали, деревина, папір, будівельні і пакувальні матеріали, є найважливішою часткою канадського експорту. У машинобудуванні Канади провідна роль належить виробництву автомобілів і запчастин, літаків, електронного й електричного обладнання. За обсягами експорту окремих видів цієї продукції Канада належить до провідних країн світу.

Завдяки розвинутому аграрному виробництву Канада є одним із найбільших у світі виробників і експортерів сільськогосподарської продукції, зокрема пшениці, ячменю, картоплі, сої, яловичини, свинини.

► **Зовнішні економічні зв'язки.** На сучасну економіку Канади дуже впливає сусідство із США. Ці дві країни перебувають у тісних економічних зв'язках, чому сприяє спільна зона вільної торгівлі. Зокрема, понад 3/4 канадського експорту призначено для США. Канада є найбільшим іноземним постачальником енергії до США, включаючи нафту, природний газ і електроенергію, а також основним джерелом імпорту урану.

У 2016 р. на США припадало понад 76 % усього імпорту канадської продукції. Інші країни відіграють в імпорті продукції Канади значно меншу роль: Китай – 4 %, Велика Британія – 3 %, Японія – 2 %, Мексика – 1,5 %, Південна Корея – 0,8 % й ін. Канада, своєю чергою, є основним імпортером американських товарів і послуг.

Низку угод про співпрацю підписано між Канадою і Україною. Останнім часом економічне співробітництво Канади й України отримало нові можливості після завершення у 2016 р. перемовин щодо створення зони вільної торгівлі між двома державами.

Канада є учасником численних міжнародних організацій – ООН, Світової організації торгівлі, Організації Американських держав, Міжнародного валютного фонду й ін. Вона належить до країн-засновниць НАТО.

ГОЛОВНЕ

- Канада – одна з найрозвинутіших постіндустріальних держав із високим рівнем життя населення.
- Канада – одна з найбільш етнічно різноманітних і багатонаціональних держав.
- Провідною в економіці Канади є розгалужена сфера послуг.
- Міжнародну спеціалізацію Канади визначають видобувна і обробна промисловість, а також високопродуктивне сільське господарство.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Яким чином особливості географічного положення Канади впливають на ведення господарської діяльності в країні?
2. Визначте особливості розселення населення Канади.
3. Поясніть структуру економіки Канади і США, визначте спільні й відмінні риси.
4. Доведіть, що Канада є розвинутою постіндустріальною країною.

§ 40. БРАЗИЛІЯ**ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!**

- На які мінеральні ресурси багата Бразилія і чим це зумовлено?
- Які країни за рівнем соціально-економічного розвитку переважають у Латинській Америці?

► **Місце країни у світі та регіоні.** Бразилія – найбільша країна Латинської Америки. За площею (8,5 млн км²) і чисельністю населення вона посідає п'яте місце у світі. Країна займає східну і центральну частину Південної Америки (мал. 84). На сході її омиває Атлантичний океан. Північ країни перетинає лінія екватора, а південь – лінія тропіка.

Бразилія є другою національною економікою в Америці. За обсягом ВВП країна посідає восьме місце у світі (1,8 трлн дол.). Разом із тим Бразилія є країною, що розвивається, з усіма характерними для Латинської Америки рисами. За ВВП на душу населення (15 тис. дол.) вона посідає лише 107-ме місце у світі.



Мал. 84. Місцеположення Бразилії у світі та регіоні

Для Бразилії характерні величезний розрив між багатством і злиденністю. Близько 12 млн бразильців безробітні. Найболючішими залишаються проблеми неписьменності, антисанітарії, хвороб, голодування.

Природні ресурси Бразилії дуже значні. Вони включають клімат, воду, гідроенергію, орні землі, пасовища і руди металів. Бідна країна на паливо.

Бразилія є федеративною президентською республікою, що поділяється на 26 штатів.

► **Населення.** На території Бразилії мешкає 207 млн осіб – це приблизно третина населення Латинської Америки. У країні спостерігається скорочення темпів зростання (0,73 %) і старіння

населення, що зумовлено швидким скороченням народжуваності (14,1 народжень на 1 тис. мешканців).

За расовим складом населення Бразилії дуже строкате. Його предками були і монголоїди, і європеоїди, і негроїди. Кількість мігрантів у Бразилії становить нині трохи менше за 2 млн. Серед іммігрантів чимало некваліфікованих нелегальних мігрантів, які працюють зазвичай у сільському господарстві. Сучасні іммігранти походять передусім з Аргентини, Чилі й інших країн материка. Останнім часом Бразилія прийняла понад 1,5 тис. сирійських біженців.

Українська імміграція до Бразилії розпочалася понад 125 років тому. Сьогодні в Бразилії мешкають близько 500 тис. етнічних українців, з них 400 тис. – у південному штаті Парана. Відзначаючи внесок української громади в розвиток Бразилії, влада саме в цьому штаті виступила з ініціативою щодо започаткування відзначення Дня українського іммігранта. Це було підтримано центральною владою, і з 2010 р. започатковано відзначення 24 серпня як Національного дня української громади в Бразилії.

Бразилія – єдина країна Латинської Америки, де офіційною мовою є португальська. Загалом Бразилія є найбільшою португаломовною країною світу. Індіанські племена розмовляють своїми місцевими мовами.

Середня *густота населення* в Бразилії перевищує 24 особи/км². Однак розподіл населення в Бразилії дуже нерівномірний. Величезні внутрішні райони належать до найменш заселених у світі. Більшість бразильців мешкають у межах 300 км від Атлантичного узбережжя. Особливо висока густота населення на південному сході, де розташовані великі міста.

Більшість населення Бразилії (понад 82 %) мешкає в містах. Серед великих міст і столиця Бразилії – місто Бразилія, яке налічує близько 4 млн мешканців. А найбільша міська агломерація – Сан-Паулу (мал. 85), де проживає 21 млн осіб. Агломерація Ріо-де-Жанейро налічує понад 12 млн, а чисельність агломерації Белу-Оризонті перевищує 5 млн осіб.

► **Економіка.** Бразилія – індустріально-аграрна країна, що належить до нових індустріальних країн. У 1960–1970-ті рр., коли Бразилія здійснила помітний крок уперед у промисловому розвитку (так зване бразильське диво), у структурі економіки на перше місце вийшла важка промисловість. Однак нині більша частина ВВП країни (73,3 %) формується завдяки третинному сектору. Саме в ньому зайнята половина працівників. На промисловість припадає трохи більше ніж 20 %, а на сільське господарство – близько 6 % ВВП країни.

До провідних видів економічної діяльності Бразилії належить гірничодобувна промисловість, машинобудування і біотехнології. Передумовами їхнього розвитку є, зокрема, багаті поклади мінеральних ресурсів, за видобутком яких країна належить до світових лідерів: залізної руди (2-ге місце у світі), бокситів (3-тє), марганцевих руд й олова (5-тє), нікелю (7-ме), золота (12-тє) тощо. Країна належить і до світових лідерів із видобування дорогоцінного каміння. Велике значення мають нафта й уранові руди.



Мал. 85. Сан-Паулу

Національне надбання



Переважна частина (90 %) нафти в Бразилії видобувається з морських, зокрема й глибоководних (понад 2 тис. м), родовищ. За попередніми підрахунками, розробка саме глибинних родовищ сприятиме зміцненню незалежності Бразилії від імпорту викопних видів палива, а також дасть змогу мати значні стратегічні резерви нафти.

Завдяки залученню передових технологій та іноземних інвестицій Бразилія вирізняється, зокрема, розвинутим автомобілебудуванням. При цьому провідні позиції в країні посідають виробники з Європи, США і Японії. У Бразилії розташовані заводи відомих світових автогігантів – «Фольксвагена», «Фіата», «Дженерал Моторс», «Форда» та ін. У країні розвинуто літакобудування. Пріоритетними напрямками є виробництво електротехнічних (холодильників, пральних машин тощо) і електронних (телевізорів, музичних центрів, відеокамер тощо) приладів. Основні промислові виробництва зосереджені у великих містах – Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Кампінасі.

Основні експортні промислові вироби включають не лише залізну руду, а й транспортне обладнання, літаки, автомобілі й електрообладнання.

Бразилія є третім за величиною експортером сільськогосподарської продукції у світі. Міжнародну спеціалізацію Бразилії визначають передусім цукрова тростина, кава і продукція тваринництва. Адже Бразилія посідає перше місце у світі за виробництвом цукру (25 % світового виробництва) й експортом (42 % світового експорту) цукру.

Бразилія використовує цукор і для одержання етанолу, що використовується як відносно дешеве паливо для автомобілів. Нині Бразилія забезпечує 40 % своїх потреб в автомобільному паливі за рахунок використання саме етанолу. Бразилія вже експортує спирт до США, Індії і Японії.

Бразилія є світовим лідером і за експортом кави (16 %). За експортом сої вона посідає 2-ге місце, кукурудзи – 3-тє, лимонів – 10-те місце. За поголів'ям великої рогатої худоби (226 млн) Бразилія поступається лише Індії, а за експортом яловичини посідає 3-тє місце у світі і 7-ме місце за експортом свинини.

У третинному секторі економіки Бразилії, зокрема торгівлі й фінансовій сфері, значне місце належить іноземному капіталу. Останніми роками на міжнародну арену виходить наука й техніка Бразилії. У країні існує Національний інститут космічних досліджень і Національний інститут технологій. Значною мірою їхніми зусиллями в країні реалізується космічна програма, адже Бразилія має власний космодром. Підписані угоди про співробітництво в освоєнні космічного простору з Францією, Україною, Росією, Ізраїлем.

Так само особлива увага приділяється в Бразилії розвитку міжнародного туризму. За популярністю в іноземних туристів (щорічно понад 6 млн відвідувачів) Бразилія поступається в регіоні тільки країнам Північної Америки.

Бразилія вирізняється в регіоні й за умовами надання вищої освіти. Університет Сан-Паулу є найпрестижнішим університетом у Латинській Америці. А з двадцяти найліпших латиноамериканських університетів вісім – бразильські.

► **Зовнішні економічні зв'язки.** У зовнішніх економічних відносинах Бразилія традиційно орієнтувалася на США й інші розвинені країни, зокрема

країни ЄС. Так, значна кількість експорту надходить до США, Нідерландів, Німеччини й ін. Водночас останнім часом Бразилія прагне розширити торговельні зв'язки з розвитковими країнами Африки, Азії й Близького Сходу. Бразилія є найбільшим торговельним партнером України в Латинській Америці.

За останнє десятиліття Бразилія зарекомендувала себе незмінним регіональним лідером. Вона приділяє першочергову увагу розширенню відносин із сусідніми південноамериканськими країнами і зміцненню таких регіональних органів, як Асоціація латиноамериканської інтеграції, Союз південноамериканських націй і МЕРКОСУР. Окрім того, Бразилія є членом-засновником Організації американських держав (35 країн), що була заснована для узгодження переважно торгівлі.

ГОЛОВНЕ

- Бразилія є економічно найрозвинутішою країною в Латинській Америці, де величезний розрив між багатством і злиденністю.
- Населення Бразилії численне, у расовому відношенні дуже строкате і розселене по території вкрай нерівномірно.
- Бразилія – індустріально-аграрна країна, яка належить до нових індустріальних країн.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Охарактеризуйте місце Бразилії у світі та регіоні.
2. Порівняйте особливості розселення населення Бразилії і Канади.
3. Поясніть, як природні ресурси Бразилії вплинули на її економіку.
4. Доведіть, що Бразилія є країною, що розвивається.



ПРАКТИЧНА РОБОТА № 7

Порівняльна характеристика машинобудування США, Канади та Бразилії.

ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір учня/учениці)

1. Форми територіальної організації новітніх видів промислового виробництва у США.
2. Економічна взаємодія вздовж державного кордону між Мексикою і США.
3. Складники підприємницького успіху української діаспори в Канаді та США.



Розділ 5. Африка

Тема 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АФРИКИ

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✦ *знати* субрегіони і країни Африки; кількісні та якісні зміни на політичній карті Африки; райони видобутку корисних копалин; найбільші морські та авіаційні порти, світові міста в Африці;
- ✦ *уміти характеризувати* політичну карту регіону;
- ✦ *порівнювати* особливості ресурсозабезпеченості та спеціалізації субрегіонів Африки;
- ✦ *пояснювати* особливості кордонів, розміщення населення, центрів переробної промисловості, районів товарного сільського господарства, портів, світових міст;
- ✦ *обґрунтовувати* напрями розвитку транспортної інфраструктури в регіоні;
- ✦ *робити висновки* про причини відсталості соціально-економічного розвитку країн Африки;
- ✦ *оцінювати* вплив ТНК і розвинених країн на спеціалізацію країн регіону.

§ 41. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АФРИКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- ➔ Найголовніші географічні особливості Африки як частини світу.
- ➔ Особливості природних умов і природних ресурсів Африки. Як вони впливають на життя і діяльність населення континенту?

► **Загальні відомості й особливості географічного положення Африки.** Африка розташована між Атлантичним та Індійським океанами, на південь від Середземного моря. Найближчими її сусідами є Європа і Південно-Західна Азія. Континент охоплює 20 % площі суходолу Землі. Разом із островами її площа становить 30,3 млн км², а кількість населення – 1,245 млрд осіб.

В Африці налічують 55 держав, що суттєво відрізняються одна від одної і від інших країн світу. Більшість із них перебуває на низькому рівні економічного розвитку, а незначна частка країн має індустріальний і постіндустріальний рівень. Для багатьох африканських країн характерна примітивна структура господарства і незначні обсяги виробництва, загальна економічна відсталість і нерозвиненість.



Мал. 86. Субрегіони Африки



Мал. 87. Країни Магрибу

► **Склад регіону.** За класифікацією ООН, Африканський макрорегіон поділяється на п'ять субрегіонів – *Північну, Західну, Східну, Центральну (Тропічну)* і *Південну Африку* (мал. 86). Спільним для них є історія розвитку країн, їхня географія, особливості населення, господарства, культури і взаємовідносин сьогодні. Існують й інші підходи до регіоналізації континенту, що ґрунтуються на природних чи політичних чинниках. Наприклад, економісти виокремлюють країни Північної Африки і ті, що розташовані південніше Сахари (так звані країни Чорної Африки). Виокремлюють також Сахель – країни, що розташовані на межі Сахари і зони саван. Єгипет з політичних міркувань часто розглядають у складі Близького Сходу, а Північну Африку без Єгипту називають *Магрибом* (мал. 87). Ці регіони суттєво відрізняються один від одного за економічним розвитком, спеціалізацією та інтеграцією у світовий економічний простір.

► **Політична карта.** Африка – політично наймолодший регіон світу. Більшість країн отримали незалежність після Другої світової війни. Так, лише в 1960 р. суверенітет отримало 17 держав континенту. На сьогодні незначений статус має Західна Сахара.

Нині на політичній карті Африки за формою державного правління переважають республіки. Вони мають різні політичний устрій, віросповідання, мову, що часто відображено в їхніх офіційних назвах. Так, назва Демократична Республіка Конго свідчить про демократичний вибір країни, а Арабська республіка Єгипет підкреслює етнічне і релігійне походження.

Лише три країни регіону є конституційними монархіями. Це – Королівство Лесото, Королівство Свазіленд, Королівство Марокко.

За державним устроєм більшість держав на континенті унітарні, але є й федерації. Найбільші з них – це Нігерія та Ефіопія.

Африканські держави підтримують між собою політичні, економічні, культурні зв'язки; входять до ООН та Африканського Союзу. Проте в багатьох країнах часто виникають внутрішні конфлікти і війни.

► **Африканська інтеграція.** У 1963 р. була створена *Організація Африканської Єдності (ОАЄ)*, яка об'єднала 30 держав континенту, а в липні

2002 р. вона була офіційно перетворена на *Африканський Союз*. Сьогодні ця організація об'єднує 54 країни. Головними її завданнями є сприяння політичній і соціально-економічній інтеграції континенту; просування і захист інтересів населення Африки у світі; досягнення миру і безпеки на континенті; сприяння розвитку демократії в африканських країнах.

В Африці діють й інші міжнародні організації. Серед них – Африканський Банк розвитку, Африканський Фонд розвитку, Спільний ринок Східної і Південної Африки й інші.

► **Райони збройних конфліктів, проявів тероризму.** Африка є одним із найнестабільніших регіонів світу, де протягом багатьох десятиліть тривають міждержавні і внутрішньодержавні воєнні конфлікти. Основними причинами їх виникнення є соціально-політичні, економічні (ресурсні), національно-етнічні, територіальні й ідеологічні розбіжності.

Збройні конфлікти і війни характеризуються значною кількістю жертв: за останні 40 років у майже 50 воєнних конфліктах в Африці загинуло понад 5 млн осіб, 24 млн позбавлені даху над головою, близько 18 млн є біженцями. Так, у кін. ХХ – на поч. ХХІ ст. бойові дії велися на території майже 15 африканських держав. Найнестабільнішими державами є Судан, Лівія, Зімбабве, Сомалі, Гвінея, Центральноафриканська Республіка, Чад, Уганда, Руанда, Ефіопія, Малаві, Нігерія.

► **Природні умови й ресурси регіону.** На материк переважає рівнинний рельєф. Гори Атлас, Капські і Драконові розташовані лише на північній і південній окраїнах материка. Континент добре забезпечений агрокліматичними ресурсами (сума активних температур становить 6000–10 000 °С). Є родючі ґрунти (червоно-жовті, чорні, бурі ґрунти екваторіальних лісів, коричневі ґрунти субтропіків, алювіальні ґрунти річкових долин), великі площі природних пасовищ (області саван). Ці умови є сприятливими для різних видів сільськогосподарської діяльності. Проте майже третину материка займають напівпустелі й типові пустелі: Сахара, Калахарі і Наміб.

Африка – один із найкраще забезпечених ресурсами регіонів світу, серед яких належне місце мають мінерально-сировинні. Материк посідає перше місце за запасами марганцю, бокситів, хромітів, кобальту, ванадію, металів платинової групи, золота, алмазів; друге – за запасами міді, урану, берилію, азбесту, графіту; третє – за запасами нафти, газу, залізної руди. Значними є поклади титану, вольфраму, танталу, літію, вісмуту, ніобію, цезію, тобто особливо цінної і важливої для високих технологій сировини, а також олова і дорогоцінних мінералів.

У приекваторіальній частині Африки ростуть вологі екваторіальні ліси, які характеризуються потужними деревними ресурсами. Майже половину площі охоплено саванами, які використовують під сільськогосподарські угіддя, зокрема пасовища. Розорані землі зосереджені переважно в долинах річок і навколо озер. Сприятливі умови для землеробства характерні також для прибережних рівнин, зокрема для Середземномор'я і південної окраїни материка.

► **Населення Африки.** Населення на континенті зростає швидше, ніж в інших регіонах світу. Середній показник приросту населення становить 2,4 %, що удвічі перевищує середньосвітове значення. Причиною цього є збереження традиції ранніх шлюбів і багатодітних родин. Абсолютний світовий рекорд належить Республіці Малаві, де *природний приріст* сягає 33 %. Із 10 країн світу з найвищим показником природного приросту населення дев'ять – це африканські країни.

У віковій структурі дуже високою є частка дітей і підлітків. На цю групу (до 16 років) припадає в середньому 41 % населення, натомість середній показник людей похилого віку (понад 65 років) – усього 3 %. Це підтверджує факт високого природного приросту, а також вказує на низьку тривалість життя населення в Африці (пересічно 53–55 років). Причиною цього є загалом низький рівень життя населення в регіоні.

Проблемою для Африки є те, що майже половина населення континенту живе за межею бідності. У більшості країн немає обов'язкової освіти, не вистачає вчителів і підручників. Сфера охорони здоров'я розвинута слабо і бореться переважно з наслідками недоїдання й інфекційними хворобами – малярією, черевним тифом, дизентерією. Південніше Сахари багато мешканців континенту хворі на СНІД і мають ВІЛ-інфекцію.

► **Африка – регіон багатомовний.** Серед інших особливостей населення Африки, які вирізняють її з-поміж інших регіонів світу, є значна етнічна строкатість. Населення належить до кількох мовних сімей: семіто-хамітської (афроазійської) мовної сім'ї з арабською мовою в основі; ніло-сахарської і нігеро-кордофанської мовної сім'ї. На окремих територіях трапляються представники індо-європейської мовної сім'ї. За твердженнями демографів, в Африці налічують понад 3,5 тис. етносів.

Найпоширенішими мовами є арабська, англійська, французька. Існує ще щонайменше 85 мов із понад одним мільйоном носіїв кожна (мал. 88).

Країни континенту мають унікальні природні й культурні об'єкти, 91 з яких занесено до Списку культурної спадщини ЮНЕСКО. Це, наприклад, середньовічні столиці в Марокко – Фес, Марракеш і Мекнес, руїни Карфагена і Керкуана в Тунісі, пам'ятки Абу-Самбель у Єгипті, центри середньовічних міст Дженне і Тімбукту в Малі, культурний ландшафт Сукура в Нігерії, церкви Лалібели, висічені у скелях Ефіопії, тощо.

Зайнятість загалом у регіоні невисока, тому в багатьох країнах люди не мають роботи й виживають лише завдяки іноземній допомозі. Така ситуація змушує їх емігрувати (легально, а здебільшого нелегально) до Європи, Північної Америки і Західної Азії. Понад 60 % економічно активного населення зайнято в сільському господарстві (у деяких країнах цей показник сягає 90 %). Селяни займаються малопродуктивним і низькотоварним виробництвом, міські жителі працюють за наймом. Структура зайнятості в різних країнах суттєво відрізняється. Населення здебільшого зайняте в промисловості, сфері послуг і на транспорті.



Мал. 88. Мови Африки

► **Система розселення.** Попри швидке зростання кількості населення, Африка залишається порівняно малолюдною. Більшість її мешканців зосереджена вздовж узбережжя морів, річок, навколо східних озер і на півдні регіону. Переважає сільське населення. Проте в окремих країнах, як-от Джибуті, Габон і Лівія, спостерігається висока частка міського населення, відповідно 87 %, 84 % і 77 %. Це пояснюється природним приростом і міграцією в міста сільських мешканців. Особливо швидко зростають адміністративні центри і столичні міста. Спостерігається і швидке зростання старих промислових і транспортних центрів. Також збільшується кількість великих міст. На континенті налічується 15 міст-мільйонерів. Найбільшими з них є Каїр (Єгипет) і Лагос (Нігерія).

Незважаючи на те, що чисельність населення в них суттєво менша, ніж у найбільших мегаполісах світу, темпи *урбанізації* досить високі. Для багатьох країн характерна *хибна урбанізація*.

На розміщення населення впливають як природні умови, так й історичні чинники: наслідки работоргівлі й колоніального панування. *Середня густина населення* континенту порівняно незначна – близько 40 осіб/км². Найвищим цей показник є на острові Маврикій (понад 500 осіб/км²), а також на Сейшельських і Коморських островах. На континенті це держави Східної Африки – Руанда, Бурунді (близько 200 осіб/км²). Густо населена долина Нілу (1200 осіб/км²), Приморська зона країн Магрибу (Марокко, Алжир, Туніс), райони зрошуваного землеробства Судану, оази Сахари, околиці великих міст (100–200 осіб/км²). Найменша густина населення спостерігається в Сахарі, Наміб і Калахарі – менше від 1 особи/км². У Тропічній Африці – 1–5 осіб/км².

ГОЛОВНЕ

- Африканський макрорегіон поділяється на п'ять субрегіонів – Північну, Західну, Східну, Центральну (Тропічну) і Південну Африку.
- Африка політично наймолодший регіон світу. Більшість країн отримали незалежність після Другої світової війни.
- Африка є одним із найнестабільніших регіонів світу, де протягом багатьох десятиліть тривають міждержавні і внутрішньодержавні військові конфлікти.
- Африка – один із найзабезпеченіших ресурсами регіонів світу, серед них найвагоміше місце належить мінерально-сировинним.
- Проблемою для Африки є те, що майже половина населення континенту живе за межею бідності.
- На розміщення населення впливають як природні умови, так й історичні чинники: наслідки работоргівлі й колоніального панування.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Користуючись картосхемою (мал. 86) і картами атласу, назвіть країни та їхні столиці, які входять до різних субрегіонів Африки.
2. Користуючись картами атласу, назвіть країни Африки, які мають вихід до моря і які розташовані в глибині континенту. Як таке географічне положення, на вашу думку, впливає на розвиток господарства і зовнішньоекономічну діяльність?
3. Яка міжнародна організація сприяє інтеграції країн регіону?
4. Як впливають на розміщення населення природні умови й історичні чинники?
5. Порівняйте особливості населення Африки і Латинської Америки. Що в них спільного і чим вони відрізняються?
6. Які основні соціальні проблеми характерні для Африканського континенту? Запропонуйте найефективніші заходи, які сприятимуть поліпшенню ситуації.

§ 42. ЕКОНОМІКИ КРАЇН АФРИКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Чинники, що впливають на розвиток економіки країни.
- Які товари на світовий ринок постачають країни Африки?

► **Особливості економіки країн Африки.** Держави в Африці суттєво відрізняються одна від одної та від інших країн світу. Більшість з них перебуває на низькому рівні економічного розвитку, а лише незначна частка країн має індустріальний і постіндустріальний рівень. Це пояснюється тим, що порівняно недавно вони були колоніальними володіннями. Наслідки цього проявляються в житті країн і в наш час. Так, для багатьох африканських держав характерна примітивна структура господарства і незначні обсяги виробництва, технологічна і загальна економічна відсталість і нерозвиненість. Загалом Африка – найменше розвинутий у промисловому відношенні регіон. Для промисловості є характерним переважаюча видобувна промисловість, що орієнтована на світовий ринок, і погано розвинена переробна промисловість. Багато сучасних виробництв, як-от приладобудування, радіотехнічне й електронне машинобудування, автомобілебудування, у більшості країн узагалі відсутні або представлені окремими підприємствами.

Так, наприклад, у країнах, що розташовані південніше Сахари, проживає близько 10 % населення світу, а виробляється лише 0,25 % світового ВВП і близько 1 % продукції вторинного сектору економіки. Лише дві країни – ПАР і Нігерія дають майже 50 % ВВП цього регіону.

Загальна економічна відсталість регіону проявляється в показнику ВВП на одну особу. З урахуванням цього майже половина країн регіону за рівнем економічного розвитку належить до *найменш розвинутих країн світу*. Наприклад: Чад, Сомалі, Ефіопія, Мозамбік, Руанда, Демократична Республіка Конго.

Близько 20 країн є розвитковими, але з низькими показниками ВВП на одну особу. Це Нігерія, Гана, Кенія, Ботсвана, Зімбабве й інші.

Окрім країн Африки є розвитковими, але з найліпшими економічними показниками. Як правило, це країни – експортери палива (Лівія, Алжир) та інших цінних ресурсів, туристичні регіони (Єгипет), нові індустріальні країни (Туніс, Маврикій, Ангола).

Єдина країна Африки, що належить до групи розвинених країн, – це Південна Африка (ПАР). За всіма показниками економічного розвитку їй належить на континенті перше місце. На її частку припадає 28 % ВВП і 39 % обсягу промислового виробництва.

На сьогодні Африка здебільшого ще сприймається багатьма як досить відсталий і периферійний регіон світу. Так, за основними економічними показниками й індикаторами людського розвитку більшість країн посідають невисокі позиції у світових рейтингах. Проте дедалі більше розвинених країн і міжнародних організацій відзначають високий ресурсний, людський і економічний потенціал регіону в нових умовах глобальної світової економіки.

Тому вже сьогодні ми спостерігаємо зростання інвестицій розвинутих країн світу в Африканський регіон. Так, упродовж 2000–2014 рр. середньорічні темпи зростання ВВП в Екваторіальній Гвінеї перевищували

20 %, Анголі – 12 %, Нігерії – 9 % та Ефіопії – 8 %. За цими показниками вони поступалися лише окремим країнам Східної і Південної Азії.

► **Первинний сектор економіки.** *Сільське господарство* є основою економіки багатьох країн регіону. У ньому зайнято 2/3 економічно активного населення (в окремих країнах до 90 %). Частка сільського господарства у країнах на південь від Сахари становить пересічно понад 40 % від ВВП. Значною проблемою для його розвитку є стихійні лиха (засухи, повені), хвороби рослин, шкідники. Тому середня врожайність зернових культур і бавовнику у 2–3 рази нижча за середньосвітові показники. Низькою є і продуктивність тваринництва. Значну частину потреб у продукції сільського господарства (до 30 %) забезпечує імпорт.

Основними *сільськогосподарськими культурами* є: маніок, ямс і батат, що вирощують у зоні екваторіальних і тропічних лісів. У посушливіших районах саван головними культурами є різні сорти проса і сорго. На експорт вирощують арахіс, олійну пальму, оливкове дерево, какао, каву, чай, бавовник, цитрусові, банани, цукрову тростину та інші. Особливо значна роль країн континенту у виробництві какао. Близько 60 % світового виробництва какао-бобів сконцентровано в Кот-д'Івуарі, Гані й Камеруні (мал. 89). Вирощують бавовник переважно в Єгипті й Судані, фініки – у Танзанії і Кенії.

Тваринництво є одним із найстаріших напрямів господарювання багатьох країн Африки. У ПАР, Ефіопії, Малі, Судані, Нігері й інших переважає екстенсивне пасовищне скотарство. Загалом для тваринництва характерна низька продуктивність, що призводить до дефіциту м'ясних і молочних продуктів.

► **Лісове і рибне господарство.** Африка – регіон, багатий на лісові й рибні ресурси. Переважна частина лісових ресурсів сконцентрована в екваторіальних країнах Західної і Центральної Африки: Кот-д'Івуарі, Камеруні, Габоні, Конго, Гані й інших. Ці країни постачають на світовий ринок близько 20 % тропічної деревини.



Мал. 89. Какао-боби

Морське *рибальство* переважає на атлантичному континентальному шельфі, особливо в його південній і північній частинах. Сучасний риболовецький флот і рибопереробна промисловість є в ПАР, Марокко і деяких інших країнах. Промислово оброблену рибу експортують до інших країн. Прісноводну рибу виловлюють у багатьох річках і озерах.

► **Добувна промисловість.** У структурі господарства провідне місце належить гірничодобувній промисловості. За окремими видами корисних копалин Африка є лідером у світі. Тут видобувається 96 % світових алмазів, 76 % золота, 67 % кобальтових і хромітових руд, 57 % марганцевих руд. Є великі запаси фосфоритів, уранових і мідних руд, азбесту й графіту. На континенті видобувається 10 % світової нафти.

На півночі материка сформувався *Сахарський район* видобутку корисних копалин (Єгипет, Лівія, Алжир, Марокко, Туніс) (так званий Магриб). Тут є значні поклади наф-



Мал. 90. Райони добувної промисловості

ти, природного газу, залізних, титанових руд, фосфоритів та ін. *Західно-Гвінейський район* характеризується видобуванням золота, алмазів, залізних руд, бокситів. *Східно-Гвінейський район* – багатий нафтою, газом, рудами металів.

У Центральній Африці, на півночі Замбії і півдні Демократичної Республіки Конго розташований «*мідний пояс*» – район, що має унікальні родовища високоякісної міді, а також кобальту, цинку, свинцю, кадмію, германію, золота, срібла (мал. 90).

На півдні материка розташований найбільший гірничопромисловий район в Анголі, Зімбабве, Ботсвані і ПАР. Тут видобуваються практично всі види паливних, рудних і нерудних копалин, за винятком нафти, газу і бокситів. Продукція гірничодобувної промисловості здебільшого йде на експорт.

Головні експортери нафти – Нігерія, Лівія, Алжир, міді – ДР Конго, Замбія, залізної руди – Ліберія, Мавританія, марганцевої руди – Габон, фосфоритів – Марокко, уранових руд – Нігер, Габон, алмазів і золота – Ангола, Намібія, ДР Конго, ПАР. ДР Конго – головний світовий виробник і експортер кобальту.

► **Вторинний сектор економіки** в більшості країн недостатньо розвинутий. Структура обробної промисловості представлена нескладними виробництвами легкої і харчової промисловості й окремими підприємствами інших галузей.

Лише в небагатьох, досить розвинутих, країнах є підприємства чорної і кольорової металургії, машинобудування, хімічної і нафтопереробної промисловості. Це ПАР, Єгипет, Алжир, Туніс, Марокко, Нігерія, Гана.

Енергетика регіону розвинена недостатньо, незважаючи на розвиток, що отримав цей сектор економіки в останні десятиріччя. Частка Африки у світовому виробництві електроенергії становить близько 2%. Найбільше цей сектор розвинений в ПАР, де 98% електроенергії виробляють ТЕС. В інших країнах, як-от Єгипет, Нігерія, ДР Конго, розвивається гідроенергетика.

Чорна металургія переважно представлена переробними підприємствами; 80% продукції дають підприємства, розміщені в ПАР. Є в регіоні і підприємства кольорової металургії, що базуються на багатих сировинних

ресурсах. Виробництво міді зосереджено в Замбії, ДР Конго і ПАР. Алюмінієва промисловість представлена підприємствами в Єгипті, Камеруні й Гані.

Машинобудування в Африці найліпше розвинене в ПАР. Тут переважають виробництва транспортного і гірського устаткування та військової техніки. В інших країнах воно представлене лише окремими підприємствами, в основному складальними, зосередженими у великих містах.

В окремих країнах Африки швидко розвиваються нафтопереробна і хімічна промисловість. Найбільше таких підприємств розташовано в ПАР і Нігерії. Також розвиваються вони в країнах Північної Африки.

У сучасній Африці поширене традиційне ремісничє виробництво, особливо у внутрішніх районах з напівнатуральним господарством.

Особливістю розміщення господарства більшості країн Африки є зосередження економічної діяльності в кількох центрах і значні відмінності у рівні економічного розвитку окремих територій і країн.

Економічно найрозвинутішими в Африці є території біля столиць, що стали важливими економічними центрами ще в колоніальний період, а також портів, через які здійснюються міжнародні торговельні відносини і де сконцентровані окремі переробні підприємства. Наприклад, це район Олександрії в Єгипті, Касабланки в Марокко і Лагосу в Нігерії. Великі промислові й економічні центри виникли в районах добування корисних копалин («мідний пояс» у Замбії і ДР Конго, райони видобування нафти і газу в Алжирі й Лівії, промислові райони ПАР).

Наразі в Африці формується кілька великих промислових районів. Найпотужніший склався в ПАР (Йоганнесбург, Преторія, Кімберлі, Кейптаун та ін.). Значні промислові центри зосереджені в північноафриканських країнах (Туніс, Алжир, Марокко, Лівія), а також у Єгипті (Олександрія, Каїр, Хелуан, Порт-Саїд). Ще один важливий промисловий район Африки – «мідний пояс», з основними центрами в Замбії і Конго. Кілька районів формуються в Західній Африці (Лагос-Ібадан, нафтопромисловий район дельти Нігеру, портові міста Гани, Кот-д'Івуар).

▷ Третинний сектор економіки: особливості становлення і закономірності розміщення. Випереджальне зростання третинного сектору економіки (сервізація економіки) є важливою тенденцією сучасної світової економіки. Сфера послуг (банківсько-фінансові, транспортні, телекомунікаційні, консалтингові послуги, туризм, роздрібна торгівля) до цього часу біль-

шості країн Африки залишається менш розвинутою, ніж у країнах з розвинутою економікою, наприклад ПАР.

Найрозвинутіша ця сфера у Південній Африці й окремих країнах Північної Африки. У ПАР, Єгипті, Тунісі (мал. 91), Марокко й інших країнах активними темпами розвивається туристичний сектор економіки, ринок інжинірингових послуг, комунікаційних та інформаційних технологій. У регіоні активно розвивається роздрібна інтернет-торгівля.



Мал. 91. Курорти Тунісу

Більшість країн Центральної, Східної і Західної Африки з низьким рівнем розвитку економіки значно поступаються за розвитком третинного сектору. Сфера послуг зазвичай тут представлена торгівлею, телекомунікаційними і транспортними послугами.

► **Транспорт.** Африка посідає останнє місце серед усіх частин світу за основними показниками розвитку транспорту. На частку континенту припадає лише 4 % вантажообігу і 3 % пасажирообігу світу. Його сучасний стан є наслідком довготривалого колоніального існування більшості країн регіону. Про це свідчить переважаючий тип транспортної мережі: переважна спрямованість із внутрішніх районів вирощування або видобування експортної сировини до портів та інших транспортних центрів. Найшвидше розвиваються автомобільний і трубопровідний транспорт. Їхня частка у внутрішньому вантажообігу країн континенту становить відповідно 20 і 17 %. Проте основна частина вантажів і значна частина пасажирів перевозиться залізницями – понад 55 %.

Автомобільний транспорт є найважливішим у перевезенні пасажирів і охоплює великі території. У більшості країн, поряд з порівняно невеликою кількістю сучасних автомобільних доріг із твердим покриттям, дуже багато ґрунтових, частина яких непридатна для пересування у вологий сезон. Сучасні шосейні дороги є біля столичних або промислових міст.

У нафтодобувних і деяких інших країнах швидкими темпами розвивається трубопровідний транспорт, який за вантажообігом поступається лише залізничному.

Частка річкового і морського транспорту у внутрішніх перевезеннях менше від 5 % у кожного. Практично всі зовнішні перевезення здійснюються морським транспортом.

Загалом розвиток, розміщення транспорту, густота транспортної мережі значно відрізняються в різних країнах. Найвищі показники розвитку комплексу спостерігаються у Південній Африці й у країнах Північної Африки, що відображає загальний рівень економіки цих регіонів, у багатьох районах Сахари, Намібу, Калахарі, екваторіальних і тропічних лісів транспорт практично відсутній. Так, наприклад, у таких країнах, як Нігер, Чад, ЦАР, Сомалі, Руанда, Бурунді, і нині не існує залізниць.

► **Найважливіші міжнародні транспортні магістралі.** До недавнього часу на материк існувала одна трансафриканська автомагістраль – Магрибська. Вона зв'язує всі країни Північної Африки від Марокко до Єгипту (Рабат–Каїр) і проходить уздовж узбережжя Середземного моря.

У 1980-ті рр. за сприяння міжнародних організацій були розроблені проекти кількох міжнародних транспортних коридорів, які створюються і донині (мал. 92). Серед них:

1. Транссахарська магістраль, що проходить територією Алжиру, Малі, Нігеру і Нігерії.



Мал. 92. Міжнародні транспортні коридори

2. Транссахельська магістраль Дакар (Сенегал) – Нджамена (Чад).
3. Трансафриканська магістраль Лагос (Нігерія) – Момбаса (Кенія), що проходить територією шести країн.
4. Трансафриканська магістраль у напрямку Північ–Південь, що проходить від Каїра (Єгипет) до Габороне (Ботсвана).

► **Туристичні райони.** В Африці туризм посідає значне місце в економіці таких країнах, як Єгипет, Гамбія, Коморські Острови, Сейшельські Острови, Маврикій, Танзанія, Кенія, Сенегал, Бенін, Мадагаскар, Уганда. Найбільші доходи від туризму отримують ПАР, Туніс, Марокко, Єгипет, Сейшельські о-ви, Зімбабве, Кенія, на які припадає понад 60 % усіх доходів країн континенту від туристичної діяльності.

За оцінками Всесвітньої туристичної організації, у наш час на частку Африки припадає 3 % світових доходів від туризму і близько 4 % кількості туристів у світі. Загалом частка туризму у ВВП країн, розташованих на південь від Сахари, перевищує 10 %.

В Африці виділяють головні напрямки туризму: культурний туризм (відвідування пам'яток історії й культури); екотуризм; курортний (морський) туризм; подорожі і сафари-тури.

Порівняно з іншими регіонами світу Африка має свої конкурентні переваги у сфері туризму здебільшого завдяки неповторності об'єктів природи і пам'яток історії, своєрідності побуту і традицій культури місцевих народів, привабливості подорожей нестандартними маршрутами, відпочинку на морських пляжах протягом року.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВ



Використовуючи Інтернет, з'ясуйте: які переваги і недоліки міжнародної спеціалізації країни на виробництві сировини і ресурсів, готової продукції, на наданні послуг?

ГОЛОВНЕ

- Держави в Африці суттєво відрізняються одна від одної і від інших країн світу. Більшість з них перебуває на низькому рівні економічного розвитку, а лише незначна частка країн має індустріальний і постіндустріальний рівень.
- Загалом Африка – найменше промислово розвинутий регіон. У структурі господарства провідне місце належить гірничодобувній промисловості. За окремими видами корисних копалин Африка посідає провідні місця у світі.
- Сільське господарство – основа економіки багатьох країн регіону. У ньому зайнято 2/3 економічно активного населення (в окремих країнах – до 90 %).
- Види діяльності третинного сектору економіки до цього часу в більшості країн Африки залишаються менш розвинутими, ніж у країнах із розвинутою економікою, наприклад ПАР.
- На частку країн Африки припадає 3 % світових доходів від туризму і близько 4 % кількості туристів у світі.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Обґрунтуйте причини загальної економічної відсталості регіону.
2. Користуючись картами атласу і мал. 90, визначте основні райони зосередження різних груп корисних копалин: паливних, рудних, нерудних, дорогоцінних та ін. Які країни найбільше забезпечені мінерально-сировинними ресурсами? Складіть презентацію «Корисні копалини Африки».
3. Назвіть основні промислові регіони Африки.
4. Наведіть приклади продукції сільського господарства, яку пропонують на світовому ринку країни Африки.
5. Розробіть маршрут перебування в одній із країн Африки з туристичною метою.

§ 43. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУБРЕГІОНІВ АФРИКИ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Макроекономічні показники, за якими суттєво відрізняються країни Африки.
- Типи міжнародних зв'язків.

► **Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Африки.** Для Африки характерні значні територіальні відмінності в економічному розвитку і товарній структурі зовнішньої торгівлі. Особливо вони проявляються між арабськими країнами півночі материка, які є важливими нафтоекспортерами і виробниками промислової продукції, та країнами Субсахарської Африки, загалом менш розвинутими і біднішими.

Окремо вирізняється Південна Африка, економічно найрозвинутіша країна, що має потужну економіку, з розвинутим сільським господарством, промисловістю і сферою послуг.

Розглянемо особливості економічного розвитку субрегіонів Африки.

► **Північна Африка** охоплює такі країни, як Алжир, Єгипет, Лівія, Мавританія, Марокко, Туніс, Судан і Західна Сахара. Країни Північної Африки мають значні розміри, майже всі виходять до Середземного моря, що впливає на їхні торговельні відносини з Європою. Більша частина території регіону охоплена пустелею Сахара, комфортні умови для життя і діяльності населення склалися вздовж долини Нілу і на узбережжі морів.

Північна Африка є середньорозвиненим регіоном Африки. Трохи вищий рівень економічного розвитку спостерігається в Єгипті, Лівії й Алжирі, про що свідчить, зокрема, показник ВВП цих країн (табл. 1).

У середземноморських районах Єгипту, Лівії, Алжиру, Тунісу й Марокко вирощують цитрусові, оливи і ячмінь. У долині Нілу збирають багаті врожаї бавовнику і цукрової тростини. В оазисах Сахари головною культурою є фініки.

Серед промислових виробництв регіону виділяється добувна, легка і харчова. Однією з індустріально найрозвиненіших країн регіону й усієї Африки є Єгипет. Цьому сприяють наявність ресурсів і відповідна промислова політика керівництва країни, зокрема залучення іноземних інвестицій. Провідною в країні є нафтова, металургійна, хімічна, цементна, легка, зокрема текстильна, промисловість. Прибутковим сектором економіки Єгипту та інших країн Північної Африки є туризм.

РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ



Африканські лідери туризму. За даними Всесвітньої туристичної організації, країни Північної Африки кілька років поспіль лідирують за показником прибуття туристів. Потік туристів зростає щорічно не лише до Єгипту, а й до таких нових на туристичному ринку країн, як Марокко і Туніс, які пропонують не тільки пізнавальні маршрути, а й широку програму лікувально-оздоровчих турів.

Таблиця 1. Показник ВВП на душу населення в країнах Північної Африки, дол.

Назва країни	2000	2010	2016
Алжир	8 247	12 613	15 026
Єгипет	6 699	10 851	12 554
Лівія	22 349	35 140	8 678
Марокко	3 641	6 519	8 330
Судан	2 174	3 599	4 447
Туніс	5 993	10 315	11 634

Таблиця 2. Показник ВВП на душу населення в країнах Західної Африки, дол.

Назва країни	2000	2010	2016
Бенін	1 305	1 724	2 119
Буркіна-Фасо	853	1 404	1 782
Гамбія	1 232	1 610	1 667
Гана	1 840	3 100	4 412
Гвінея	910	1 161	1 265
Гвінея-Бісау	1 133	1 462	1 730
Кабо-Верде	3 089	5 883	6 662
Кот-д'Івуар	2 439	2 603	3 609
Ліберія	588	719	855
Мавританія	2 236	3 571	4 328
Малі	1 239	1 977	2 266
Нігер	599	866	1 107
Нігерія	2 324	5 128	5 942
Сенегал	1 515	2 132	2 577
Сьєрра-Леоне	632	1 320	1 672
Того	1 049	1 206	1 550

ні між собою протиріччями на мовній основі – між франкомовними й англomовними країнами. Тому тут дуже багато «гарячих» конфліктних точок.

Таблиця 3. Показник ВВП на душу населення в країнах Центральної Африки, дол.

Назва країни	2000	2010	2016
Ангола	2 196	5 891	6 844
Габон	14 395	15 326	19 056
ДР Конго	388	563	773
Екваторіальна Гвінея	11 969	45 141	38 639
Камерун	1 953	2 544	3 249
Республіка Конго	4 032	5 918	6 766
Сан-Томе і Принсіпі	1 624	2 529	3 072
ЦАР	739	883	652
Чад	952	2 195	2 445

► **Західна Африка** – це регіон, розташований південніше Центральної Сахари. Багато країн регіону мають вихід до Атлантичного океану. Природним кордоном регіону на сході є гірський масив Камерун.

Більшість країн регіону є слабо-розвинутими з ВВП від 1–2 млрд до навіть кількохсот мільйонів доларів, показники ВВП на душу населення також невисокі (табл. 2).

Країни Західної Африки спеціалізуються на сільськогосподарському виробництві. Окремі виробництва добувної та обробної промисловості розвинені в країнах Сахелю, зокрема в Нігерії. Статті експорту цих країн представлені какао, пальмовою олією, мінеральною сировиною, тропічною деревиною тощо.

Надзвичайно погано в регіоні розвинений транспорт. Залізничі прокладені лише від окремих внутрішніх районів до узбережжя. Гвінея, Кабо-Верде розвивають судноплавство, хоча плавають вони під «чужими прапорами».

Країни Західної Африки розділені між собою протиріччями на мовній основі – між франкомовними й англomовними країнами. Тому тут дуже багато «гарячих» конфліктних точок.

► **Центральна Африка.** Обсяг субрегіонального ВВП становить нині близько 90 млрд дол., а середній за країнами показник ВВП на душу населення – близько 8 тис. дол. (табл. 3) Для країн Центральної Африки, як і більшості інших субрегіонів континенту, провідне значення мають сільське господарство і добувна промисловість. Субрегіон володіє також значними гідроенергетичними і лісовими ресурсами. Це зумовило сировинну орієнтацію експорту країн і експорту сільськогосподарської продукції.

► **Східна Африка** є одним із найбільших за кількістю держав субрегіонів континенту. Він охоплює всі материкові й островні країни, розташовані східніше Нілу (крім Єгипту). Причинами відсталості окремих країн цього

регіону Африки є складні природні умови, тривале перебування в колоніальній залежності, панування військових режимів і часті збройні конфлікти. Нині серйозною проблемою цього субрегіону й усього світу є піратство. Найбіднішою державою регіону є Сомалі. Показник ВВП на душу населення у Східній Африці суттєво відрізняється між країнами (табл. 4).

Близько 90 % зайнятого населення країн працює в монокультурному сільському господарстві, продукція якого йде на експорт. Серед експортних культур виділяються кава, бавовна, тютюн та ін. Острівні країни інтенсивно розвивають туризм, доходи від якого становлять значну частку їхнього ВВП. До найпопулярніших щодо туризму материкових країн субрегіону належать Кенія, Танзанія, Уганда, в яких розташовані унікальні національні парки.

► **Південна Африка** включає п'ять держав, що розташовані в південній частині материка. Проте існують й інші думки щодо складу цього субрегіону. Інколи до Південної Африки зараховують ДР Конго і Танзанію, а також південні острівні країни.

Країни Південної Африки належать до середньорозвинених країн, хоча рівень їхнього розвитку суттєво відрізняється. Найрозвинутішою державою субрегіону і всієї Африки є Південно-Африканська Республіка. Лесото і Свазіленд – це бідніші країни. За показником ВВП (740 млрд дол.) ПАР посідає нині 31-ше місце у світі. За оцінкою МВФ, показник ВВП на душу населення неоднаковий і найближчими роками він зростатиме (табл. 5).

► **Зовнішньоекономічна діяльність.** Країни Африки намагаються брати активну участь у зовнішньоекономічній діяльності переважно у процесі зовнішньої торгівлі. Спочатку з континенту вивозилася рослинна сировина і дорогоцінні метали, пізніше – нафта й інші мінеральні ресурси. Розвинуті країни отримують з країн Африки до 93 % алмазів, близько 80 % кобальту і золота, 30 % – фосфатів, 27 % – міді.

Іноземні інвестиції вкладаються здебільшого у видобуток нафти, енергетику і банківську справу. Наприклад, Південна Африка є країною значного за обсягом іноземного

Таблиця 4. Показник ВВП на душу населення в країнах Східної Африки, дол.

Назва країни	2000	2010	2016
Бурунді	524	745	814
Джибуті	1 915	2 544	3 370
Еритрея	1 367	1 139	1 410
Ефіопія	517	1 111	1 946
Замбія	1 658	3 197	3 880
Зімбабве	2 138	1 541	1 970
Кенія	1 822	2 605	3 361
Коморські острови	1 220	1 446	1 529
Мадагаскар	1 143	1 362	1 505
Маврикій	8 856	15 297	20 422
Малаві	640	977	1 134
Мозамбік	440	896	1 215
Південний Судан	–	–	1 657
Руанда	667	1 358	1 977
Сейшельські острови	14 310	19 520	27 602
Сомалі	Немає даних		
Танзанія	1 223	2 141	3 080
Уганда	912	1 723	2 068

Таблиця 5. Показник ВВП на душу населення в країнах Південної Африки, дол.

Назва країни	2000	2010	2016
Ботсвана	7 911	12 790	17 042
Лесото	1 493	2 670	3 601
Намібія	5 373	8 641	11 290
ПАР	7 709	11 786	13 225
Свазіленд	5 033	8 268	9 776

капіталу. Присутній він також у ДР Конго, Нігерії, Габоні, Кенії, Кот-д'Івуарі. Значна частка цього капіталу йде на кредити, які досягли суми, що дорівнює близько 90 % річного ВВП всіх африканських країн.

Країни африканського макрорегіону є для України важливим напрямом для подальшого нарощування економічного співробітництва, ринком збуту промислових і продовольчих товарів, обладнання і надання різноманітних послуг. Найперспективнішими для України є взаємовідносини з африканськими країнами в таких сферах: нафтогазова промисловість, металургійний комплекс, авіаційна промисловість, будівництво, банківська сфера тощо. Партнерами у зовнішньоекономічній діяльності України є здебільшого Лівія, Єгипет і ПАР.

ГОЛОВНЕ

- Для Африки характерні значні територіальні відмінності в економічному розвитку і товарній структурі зовнішньої торгівлі.
- Країни Північної Африки відрізняються значними розмірами території, середнім рівнем розвитку господарства, переважанням добувної промисловості, багатопрофільним сільським господарством і розвитком туризму.
- Країни Західної Африки спеціалізуються на сільському господарстві і послугах, демонструють позитивні зміни в розвитку економіки, хоча мають загалом низький рівень макроекономічних показників.
- У створенні ВВП країн Центральної Африки провідне місце належить сільському господарству і добувній промисловості, імпортують країни регіону капітал.
- Східна Африка є одним із найбільших за кількістю держав субрегіонів континенту зі значною кількістю як середньорозвинених, так і бідних країн.
- Країни Південної Африки належать до середньорозвинених країн; тут розміщена ПАР – провідна постіндустріальна країна континенту.
- Країни африканського макрорегіону є для України важливим ринком збуту промислових і продовольчих товарів, обладнання і надання різноманітних послуг.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Складіть візитівки двох країн з різних субрегіонів Африки.
2. Обґрунтуйте необхідність гуманітарної допомоги для африканських країн. Країнам якого субрегіону вона, на вашу думку, найбільш необхідна?
3. Поясніть, чому найбільше соціальних та економічних проблем існує в країнах Західної, Центральної і Східної Африки.
4. Порівняйте природно-ресурсний і людський потенціал країн Північної і Південної Африки. Назвіть спільні й відмінні їхні особливості.
5. Назвіть країни Західної Африки, у яких розвивається промисловість. Порівняйте їхню промислову спеціалізацію зі спеціалізацією країн Північної Африки.



ПРАКТИЧНА РОБОТА № 7

Позначення на контурній карті Африки основних районів видобування нафти, залізних, мідних і алюмінієвих руд, центрів їхньої переробки (збагачення), основних транспортних магістралей і портів експортування.

ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір учня/учениці)



1. Кордони на політичній карті Африки: особливості делімітації та демаркації.
2. Ангола: успішний розвиток після війни.
3. Вплив колоніального минулого на сучасну міжнародну спеціалізацію та просторову структуру господарства країн Тропічної Африки.

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✚ знати домінуючі складники первинного, вторинного та третинного секторів економіки Єгипту та ПАР; найбільші міста країн, світові міста, промислові райони, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові й туристичні центри країн;
- ✚ уміти складати економіко-географічну характеристику Єгипту та ПАР;
- ✚ порівнювати чинники розвитку міжнародної спеціалізації Єгипту та ПАР;
- ✚ проектувати розміщення основних центрів переробної промисловості, особливості спеціалізації сільського господарства;
- ✚ характеризувати структуру експорту товарів та послуг Єгипту та ПАР;
- ✚ робити висновки про доцільність використання досвіду Єгипту в розбудові туристичного комплексу України;
- ✚ оцінювати місце ПАР і Єгипту серед африканських країн.

§ 44. КРАЇНИ АФРИКИ. ЄГИПЕТ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Чим відомий Єгипет у світі?
- Як історичні й природні умови впливають на життя і діяльність людини?

► **Місце країни у світі та регіоні.** Офіційна назва держави – Арабська Республіка Єгипет. Це президентська республіка, що розташована у Північній Африці і на Синайському півострові Азії та є країною двох материків (мал. 93). На заході країна межує з Лівією, на півдні – із Суданом, а на північному сході – з Ізраїлем і сектором Газа. На півночі територія омивається водами Середземного, а на сході – Червоного морів. Африканську й Азійську частини країни розділяє Суецький канал.

Площа країни становить 1 001 450 км² (31-ше місце у світі). Населення – 97 млн осіб (14-те місце у світі). Столиця – місто Каїр.

Адміністративний поділ Єгипту: 27 губернаторств (мухафаз). Офіційна мова – арабська. Грошова одиниця – єгипетський фунт.

► **Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Єгипет є найбільшою за кількістю населення, економічним потенціалом, політичним значенням і багатою історичною спадщиною країною Північної Африки. Це та-



Мал. 93. Єгипет

кож одна із найвпливовіших країн арабського світу. Країна широко залучена до різних міжнародних процесів, має вигідне геополітичне положення, значні природні й людські ресурси.

Перевагою економіко-географічного положення Єгипту є наявність власних великих запасів нафти і природного газу, залізної руди, фосфатів та інших корисних копалин. Як і в усій Північній Африці, вода у країні є дефіцитним ресурсом. Найважливішим джерелом водних ресурсів є річка Ніл, протяжність якої на території Єгипту становить близько 1600 км (її загальна довжина 6853 км).

Країна добре використовує переваги свого транспортно-географічного положення між Африкою й Азією, має можливість розвивати зв'язки з 24 країнами Середземномор'я і басейну Червоного моря. Світове значення має Суецький канал, через який проходить інтенсивний вантажопотік морського транспорту між морями басейнів Атлантичного й Індійського океанів. Також Єгипет багатий на туристичні й рекреаційні ресурси.

► **Система розселення.** Єгипет є найгустонаселенішою країною в арабському світі і третьою за цим показником в Африці, після Нігерії й Ефіопії. Більша частина території країни – пустеля, тому близько 95 % населення зосереджено в межах 20 км вздовж долини річки Ніл і її дельти. Величезні райони країни малонаселені або безлюдні.

Для населення характерний високий *природний приріст* – 25 ‰. Хоча загальний коефіцієнт народжуваності в країні знизився, темпи зростання населення залишаються досить великими. Швидке зростання кількості населення загострює наявні проблеми обмеженості природних ресурсів, робочих місць, житла, освіти й охорони здоров'я.

Єгипет є однією з наймолодших держав. Вікова структура населення країни така: третина населення – це діти і підлітки, 56 % – люди працездатного віку і 11 % – літні люди.

Єгиптяни є найбільшою етнічною групою і становлять 99 % від загальної чисельності населення держави. Національні меншини включають греків, турків, арабських бедуїнів, берберів і нубійців. Близько 90 % населення дотримується ісламу (переважно мусульмани-суніти), більшість інших – це християни, в першу чергу коптської і вірменської православних конфесій.

Зростання чисельності населення, бідність і високий рівень безробіття є причиною як внутрішньої, так і зовнішньої трудової міграції, передусім молодих єгиптян.

Рівень *урбанізації* в країні становить 43 %. Найбільшими містами є Каїр (столиця) – 18,8 млн і Олександрія – 4,8 млн осіб.

Країна має значний працересурсний потенціал. Трудові ресурси зайняті у сфері послуг (47 %), сільському господарстві (29 %) і промисловості (24 %). Проблемою для країни є велика кількість неписьменних громадян – понад 18 %. У той же час 12 % населення Єгипту мають дипломи про вищу освіту.

► **Особливості структури економіки країни.** Головна економічна діяльність у країні відбувається в долині Нілу і регіонах видобування корисних копалин. Негативний вплив на економіку країни мають політична і соціальна нестабільність, що виникла внаслідок тривалого воєнного конфлікту на Близькому Сході, та загрози його поширення в регіоні, а також високий рівень безробіття (12 %).

Основу економіки становлять сфера послуг (55 % у структурі ВВП), промисловість (33 %) і сільське господарство (12 %).

► **Види діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.** Найважливішими в економіці цієї країни є: транспортні послуги (Суецький канал); туристичні послуги; експорт мінеральної сировини (нафти) і сільськогосподарської продукції (бавовни, овочів, фруктів, зернових культур).

Найбільший дохід у країну приносить надання транспортних послуг. Мито, що стягується із суден, які проходять Суецьким каналом, приносить державі значні доходи – понад 1 млрд доларів США на рік. На другому і третьому місцях за доходністю є видобуток нафти і туризм.

Туризм. Єгипет щорічно відвідує близько 5 млн осіб. Ця цифра для країни з такою багатою історичною спадщиною є незначна. Із середини 1980-х рр. у країні були створені всі умови для інвестицій у готельний і туристичний бізнес. І зараз ця сфера розвивається найдинамічніше. Інтенсивно розбудовують і модернізують курорти в містах-курортах Шарм-аль-Шейх, Хургада в бухті Макаді, Сомма Бей, Таба, Нувейба й інших. На узбережжі Червоного і Середземного морів розташовані численні курорти для шанувальників дайвінгу, серфінгу тощо.

У Єгипті є багато історичних пам'яток різних епох і цивілізацій: давньоєгипетської, християнської (коптської), середньовічної арабської (мал. 94). Найвідоміші з них: єгипетські некрополі (піраміди Гізи, Долина Царів у Луксорі й інші); храми фараонів, особливо в Луксорі й Абу-Сімбелі; пам'ятки Середньовіччя – Ісламський і Старий Каїр тощо, занесені до списку культурної спадщини ЮНЕСКО.

Сільське господарство. У цьому секторі зайнята майже третина працездатного населення країни. Сільськогосподарські угіддя становлять лише 3,6 % території. Головними сільськогосподарськими культурами є фінікова пальма, бавовник, пшениця, кукурудза, цукрова тростина, цитрусові, баштани, рис і овочі. Агрокліматичні умови, родючі ґрунти долини Нілу, штучне зволоження сприяють збиранню врожаю двічі-тричі на рік. Унаслідок обмеженої кількості природних пасовищ і кормів тваринництво в Єгипті майже не розвинуте. Воно представлене розведенням верблюдів, великої рогатої худоби, овець і кіз.

Промисловість набуває дедалі вагомішого значення для економіки країни. Головний експортний продукт – нафта. Основні її поклади розташовуються в районі Синайського півострова і Суецької затоки. Крім нафти, країна має запаси природного газу в басейні дельти Нілу і експортує його в країни Західної Азії (Ізраїль, Йорданію, Сирію). Значні поклади залізних руд забезпечують сировиною металургійний комбінат у Хелуані.

Розвивається в країні і обробна промисловість. Це машинобудування, зокрема й верстатобудування, авто- і авіазбирання, вагонобудування (Хелуан), суднобудування (Порт-Саїд, Олександрія). Виробляються телевізори, холодильники, діють підприємства легкої і харчової промисловості. Є підприємства фармацевтичної, нафтопереробної і нафтохімічної (Суец, Каїр, Олександрія) промисловості. Розвивається виробництво мінеральних добрив і будівельних матеріалів.

Головні економічні центри країни: Каїр, Олександрія, Асуан, Суец, Хелуан, Ель-Махалла-ель-Кубра, Ісмаїлія.



Мал. 94. Єгипет належить до популярних туристичних локацій

► **Зовнішні економічні зв'язки.** Країна має широкі міжнародні економічні зв'язки. У зовнішній торгівлі головними товарами експорту є нафта і нафтопродукти, фрукти й овочі, бавовна, текстиль, металеві вироби, хімікати, оброблена їжа. Найбільше товарів експортується до ОАЕ (12 %), Саудівської Аравії (8 %), Італії (7 %), Туреччини (6 %), Великої Британії (5 %) і США (4,5 %). Країна імпортує машини та обладнання, продукти харчування, хімікати, вироби з деревини, паливо. Найбільші імпорт-партнери Єгипту – Китай (13 %), Німеччина (8 %), США (5 %), Італія (4 %), Туреччина (4 %) і Саудівська Аравія (4 %).

► **Міжнародні зв'язки України з Єгиптом.** Українсько-єгипетська співпраця розпочалася в 1992 р. опісля встановлення дипломатичних відносин. Зараз ця співпраця є однією з найбільших серед інших арабських країн – партнерів нашої держави. Так, починаючи з 2008 р. Єгипет перебуває в десятці найбільших імпортерів українських товарів.

Головними експортними послугами з боку України є транспортні. Україна реалізує в Єгипті один із найбільших інвестиційних проектів за кордоном із розвідки й експлуатації родовищ нафти й газу. Також наша країна постачає до Єгипту хімічну продукцію, особливо мінеральні добрива, металовироби, продукцію машинобудування, сировину, спецтехніку.

Перспективними напрямками двостороннього співробітництва є паливно-енергетичний комплекс; участь українських виробників у модернізації і реконструкції промислових об'єктів; сільськогосподарське виробництво зернових і бобових, надання в оренду посівних площ для вирощування пшениці, кукурудзи й інших зернових. Питома частка Єгипту в загальному експорті України становить майже 3 %.

З Єгипту Україна імпортує плоди, горіхи, цедру, овочі, рослини і коренеплоди. Єгипет є одним із найпопулярніших місць закордонного відпочинку громадян України.

ГОЛОВНЕ

- Єгипет є найбільшою за кількістю населення, економічним потенціалом, політичним значенням і багатою історичною спадщиною країною Північної Африки.
- Перевагою економіко-географічного положення Єгипту є наявність власних великих запасів нафти і природного газу, залізної руди, фосфатів та інших корисних копалин.
- Єгипет є найгустонаселенішою країною в арабському світі. Близько 95 % населення зосереджено в радіусі 20 км уздовж долини річки Ніл і її дельти. Величезні райони країни залишаються малонаселеними або безлюдними.
- Вагоме значення для економіки країни мають транспортні й туристичні послуги, а також експорт мінеральної сировини і сільськогосподарської продукції.
- Основою українсько-єгипетського двостороннього співробітництва є: паливно-енергетичний комплекс; модернізація і реконструкція промислових об'єктів; співробітництво у сфері будівництва річкових портів і дамб; сільськогосподарське виробництво.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Охарактеризуйте особливості економіко-географічного положення Єгипту.
2. Які чинники визначають місце країни в міжнародному географічному поділі праці?
3. Обґрунтуйте особливості розселення населення країни.
4. Порівняйте особливості розвитку секторів економіки країни. Користуючись картою атласу, визначте види промислової і сільськогосподарської спеціалізації країни, порівняйте їх з іншими країнами субрегіону.
5. Оцініть особливості сучасного стану українсько-єгипетських відносин. Накресліть перспективи цих відносин упродовж найближчого часу.
6. Складіть візитівку Єгипту.

§ 45. ПІВДЕННА АФРИКА

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Чим znana Південна Африка у світі?
- Природні особливості Південної Африки і як вони сприяють життю людей, а які його ускладнюють.

► **Місце країни у світі та регіоні.** Офіційна назва держави – Південно-Африканська Республіка. Країна охоплює крайню південну частину Африки (мал. 95). Її площа становить 1 219 090 км² (24-те місце у світі). Населення – 54,8 млн осіб (25-те місце у світі). ПАР має три столиці, що виконують різні функції: м. Преторія – адміністративна столиця, м. Кейптаун – законодавча, а м. Блумфонтейн – юридична столиця. Адміністративно Південна Африка складається з 9 провінцій, які поділяються на 52 райони. Офіційні мови в країні – англійська, африкаанс і ряд інших. Грошова одиниця – ранд.

ПАР розміщена на перехресті важливих міжнародних транспортних і торговельних шляхів, що вплинуло на розвиток країни і формування її іміджу у світі. На півночі країна межує з Ботсваною, Намібією, Зімбабве, Мозамбіком і Свазілендом. На території країни є країна-анклав Лесото, яка повністю оточена територією ПАР.

► **Чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.** Південно-Африканська Республіка є одним з найперспективніших ринків. Економіка країни поєднує в собі соціально-економічні чинники, властиві як розвиненим країнам, так і країнам, що розвиваються. Нині країна дуже приваблива для підприємницької діяльності й інвестицій іноземного капіталу завдяки наявності розвиненої економічної інфраструктури, широкої технологічної бази, висококваліфікованого управлінського персоналу, а також великого ринку робочої сили.

Основні принципи, які проголосила держава, є зростання інвестицій в економіку; розвиток зовнішньої торгівлі; забезпечення вільного руху капіталу як усередині країни, так і на міжнародному рівні; вирішення соціальних проблем; приватизація підприємств державного сектору. Результатом реалізації цієї економічної програми став потужний розвиток підприємницької діяльності, збільшення іноземних інвестицій, розвиток економічної інфраструктури, розгалуженої мережі телекомунікативних систем і ІР-технологій, низькі ціни на споживання електроенергії, її доступність на всій території країни.

На частку ПАР припадає понад 52 % електроенергії, 40 % промисловості і 30 % сільськогосподарської продукції, що виробляються на континенті. Це зумовлено насамперед



Мал. 95. Місцеположення ПАР у регіоні Африка

значними запасами природних ресурсів (особливо мінерально-сировинних), які стали основою розвитку багатопрофільної промисловості. Саме з цієї причини близько 52 % експорту ПАР припадає на добувну промисловість.

Південна Африка – це ринок з високим рівнем доходу, що має великі запаси природних ресурсів. Тут добре розвинені фінансові, юридичні, комунікаційні, енергетичні й транспортні послуги. Фондова біржа є найбільшою в Африці однією серед 20 найліпших у світі.

► **Система розселення.** Населення зосереджено уздовж південного і південно-східного узбережжя, а також навколо Преторії. Східна частина країни заселеніша, ніж західна. Для населення країни характерна велика різноманітність як за расовими, так і за національними ознаками. Більшість населення, близько 80 %, – це представники негроїдної раси, які належать до різних етнічних груп (зулуси, коса, тсвана, сото й інші). Представників європеїдної раси близько 10 %, здебільшого це нащадки європейських поселенців, які почали заселяти Південну Африку з кін. XVII ст., й іммігрантів з Європи, які прибули в ПАР у XX ст. Вони проживають у великих містах – Йоганнесбурзі, Дурбані, Порт-Елізабеті й Кейптауні (мал. 96). Близько 10 % населення – це представники змішаних рас.

Досить різноманітна релігійна структура населення. Тут поширені християнство, іслам, буддизм, юдаїзм і традиційні африканські релігії.

Рівень урбанізації у країні – 66 %. Найбільші міста країни: Йоганнесбург (населення близько 9 млн осіб), Кейптаун (близько 3,7 млн), Дурбан (близько 3,2 млн), Порт-Елізабет (близько 1,6 млн) й Іст-Лондон (близько 1 млн).

У віковій структурі переважають люди працездатного віку (59 %), діти й підлітки становлять 28 %, люди похилого віку – 13 %.

Різний національний склад населення зумовив у країні й багатомовність. У ПАР 11 державних мов: англійська, африкаанс, венда, зулу, коса, ндебеле, свати, північна сото, сесото, тсвана і тсонга. Більшість мешканців країни володіють кількома мовами. Англійська є основною мовою міжнаціонального спілкування і торгівлі.

► **Особливості структури економіки.** ПАР є постіндустріальною країною. У структурі зайнятості на сферу послуг припадає понад 65 % зайнятого населення і 69 % надходжень до ВВП, у промисловості – 26 % трудових ресурсів і 29 % надходжень до ВВП, а в сільському господарстві – 9 % працездатного населення та 3 % надходжень до ВВП.

У МПП країну визначають виробництва первинного сектору економіки, перш за все гірничодобувний комплекс (золото, хром, вугілля, залізна руда, марганець, нікель, фосфати, олово, уран, алмази, платина, мідь, кам'яна сіль, природний газ). Досить високого рівня розвитку досягло і сільське господарство (зернові, субтропічні культури, тонкорунне вівчарство, велика рогата худоба).

Розвинені також виробництва вторинного сектору. Переробна промисловість представлена чорною металургією, машинобудуванням, хімічними виробництвами. У ПАР сформувався найбільший в Африці промисловий район Вітватерсранд із центром у місті Йоганнесбурзі.

Високий рівень розвитку має третинний сектор економіки, або



Мал. 96. Кейптаун

сфера послуг, яка охоплює економічну діяльність, пов'язану з послугами. Це розвинута фінансова і банківська діяльність, транспорт, торгівля, страхування, інформаційно-комунікаційна галузь, медицина, освіта. У країні цей сектор найбільший за кількістю працівників і зростає найдинамічніше.

► **Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.** ПАР – це одна з найбагатших на мінеральні ресурси держав світу. За запасами золота, платини, марганцевих руд країна посідає перше місце у світі. Велика частина південноафриканських родовищ унікальна за умовами і масштабами залягання ресурсів. Саме тому видобуток корисних копалин і переробна промисловість – основа економіки країни і виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Видобуток золота дає близько 15 % загальносвітового видобутку цього металу. Йоганнесбург, у районі якого розташовані основні золотодобувні шахти, називають «золотим містом». Іншою важливою корисною копалиною є алмази. Саме з видобування цих двох ресурсів почався бурхливий економічний розвиток країни. У великих кількостях видобувають платину (до 85 % світового видобутку), паладій (30 % світового видобутку), марганець, хром, ванадій, цирконій, нікель, свинець, уран та інші цінні корисні копалини. ПАР – одна з провідних країн із видобутку кам'яного вугілля. Тут є значні поклади антрацитової групи вугілля.

Зважаючи на широку ресурсну базу в країні, розвинені чорна і кольорова металургія (виробництво марганцю і хрому, а також золота і платини). Основу енергетики країни становлять 13 великих теплових електростанцій, що працюють на вугіллі. Також в країні є одна атомна і кілька гідроелектростанцій. Досить розвинена хімічна промисловість. Дефіцит нафти спонукав виникнення хімічних підприємств, що виробляють бензин із вугілля. Працює легка (текстильна, швейна, шкіряна, взуттєва) промисловість, виробляються цемент, целюлоза, папір.

У ПАР розміщуються машинобудівні підприємства, що збирають автомобілі багатьох відомих марок – БМВ, «Мерседес», «Тойота», «Мазда» й ін. Добре розвинений судноремонт. Країна має потужну харчову промисловість. Тут виробляють оливкову олію, цукор, переробляють овочі і фрукти.

У ПАР дуже добре розвинене сучасне інтенсивне сільське господарство. І хоча ґрунти й агрокліматичні умови не дуже сприяють його розвитку (лише 12 % території придатні для обробітки), країна є великим експортером продуктів харчування: кукурудзи, тютюну, арахісу й інших продуктів.

► **Особливості розвитку третинного сектору економіки.** В економіці країни найвагоміше значення мають галузі третинного сектору. Тут найактивніше відбувається залучення інвестицій і впровадження передових технологій.

Розвивається фінансовий ринок. П'ять південноафриканських банків входять до числа 500 найбільших світових фінансових установ, а фондова біржа в Йоганнесбурзі є однією з 15 найбільших у світі.

Добре організовані й мають розгалужену мережу служби інформаційно-телекомунікаційних послуг. Так, ринок мобільних послуг і IP-технологій ПАР демонструє один із найвищих темпів розвитку у світі. Найбільшою на континенті телекомунікаційною компанією є південноафриканська Telcom.

ПАР вирізняється наявністю сучасної транспортної мережі й інфраструктури. Кількість автомобільних і залізничних доріг перевищує аналогічні середні показники інших країн Африки в 10–15 разів. Наявність великих комерційних портів у Дурбані, Кейптауні, Порт-Елізабеті й Іст-Лондоні гарантують країні вихід на всі морські напрямки.

У ПАР розвиваються різні види туризму (діловий, пізнавальний, рекреаційний, екологічний).

► **Зовнішні економічні зв'язки.** ПАР входить до 25 найбільших світових експортерів. Доходи від зовнішньої торгівлі сягають 50 % ВВП, при цьому обсяг експорту перевищує обсяг імпорту. Основними торговельними партнерами ПАР є Китай, Німеччина, США, Японія, Велика Британія, Намібія, і обіг зовнішньої торгівлі з цими країнами дедалі збільшується.

Країна експортує золото, діаманти, платину, інші метали й мінерали, машини та обладнання. Імпортує машини та обладнання, хімікати, нафтопродукти, наукові прилади, продукти харчування.

► **Міжнародні зв'язки України з ПАР.** Сучасний стан міжнародних економічних відносин між Україною і ПАР характеризується порівняно низьким рівнем товарообігу, досить обмеженим переліком експорту й імпорту товарів. Прикладом співпраці між нашими країнами є авіаційна і транспортна сфери. Так, на ринку ПАР представлена продукція таких вітчизняних підприємств, як «Антонов» і «АвтоКраз».

Експорт України до ПАР складається з виробів хімічної продукції, мінеральних добрив, металопродукату, оптики, машинобудування, електроустаткування, літакобудування. Найбільші обсяги експортних поставок продукції здійснювали металургійна, хімічна і нафтохімічна промисловість, агропромисловий сектор. Експорт ПАР в Україну складався з палива (кам'яне вугілля), паливно-мастильних матеріалів, електроустаткування, хімічної продукції, тютюнових виробів, рибної продукції, фруктів і овочів.

Пріоритетним напрямом економічної співпраці є спільне надання послуг у сфері туризму і морського транспорту.

ГОЛОВНЕ

- ПАР розташована на півдні континенту, на перехресті важливих міжнародних транспортних і торговельних шляхів.
- У міжнародному географічному поділі праці країну визначають виробництва первинного сектору економіки, перш за все гірничодобувний комплекс.
- Для населення країни характерна велика різноманітність як за расовими, так і за національними ознаками.
- Південна Африка є постіндустріальною країною. У структурі економіки на сферу послуг припадає 69 % надходжень до ВВП, на промисловість – 29 %, а на сільське господарство – 3 %.
- Пріоритетним напрямом економічної співпраці ПАР і України є паливна промисловість, аграрний комплекс, спільне надання послуг у сфері туризму і морського транспорту.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Охарактеризуйте особливості географічного положення Південної Африки.
2. Опишіть особливості структури та розміщення населення країни.
3. Які чинники визначають місце країни в міжнародному географічному поділі праці?
4. Порівняйте особливості розвитку промисловості й наявності корисних копалин.
5. Користуючись картами атласу, назвіть найбільші промислові центри ПАР і їхню спеціалізацію. Поясніть особливості розміщення промислового виробництва країни.
6. Складіть візитівку Південної Африки.

ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір учня/учениці)

1. «Три кити» економіки Єгипту: Суецький канал, нафта, туристи.
2. ПАР серед країн Африки: порівняльний аналіз.
3. ПАР: розвиток країни після ліквідації режиму апартеїду.



Розділ 6. Україна в міжнародному просторі

Тема 1.

УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ✪ знати сутність поняття «геополітична карта світу», основні геополітичні центри сили;
- ✪ уміти визначати місце України на геополітичній карті світу;
- ✪ пояснювати вплив окремих чинників, які зумовлюють геополітичну роль України;
- ✪ аргументувати домінуючі вектори зовнішньої політики.
- ✪ оцінювати за певними критеріями вплив на Україну геополітичних центрів сили;
- ✪ висловлювати власні думки й ідеї щодо сценарію геополітичного майбутнього України.

§ 46. ГЕОПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО СВІТУ

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Що таке політична карта світу?
- Які держави є у світі економічно найвпливовішими?

► **Геополітична структура світу.** Розвиток Української держави та її місце у світі, як і будь-якої іншої держави, завжди визначалися геополітичною структурою світу. Поняття геополітичної структури є похідним від геополітики. Під геополітикою зазвичай розуміють науку про зв'язок і взаємодію географічного простору і політики. Ця взаємодія проявляється в тому, що, з одного боку, особливості цього простору (географічного положення, природних умов і ресурсів, шляхів сполучення, розселення населення, розміщення економічних центрів тощо) позначаються на діяльності органів державної влади і державного управління, на зовнішній і внутрішній політиці держави. З іншого, політика впливає на сам географічний простір, інколи змінюючи його в політичному відношенні задля інтересів військово-політичної, економічної та екологічної безпеки держави.

Основними суб'єктами геополітики, які визначають геополітичну структуру (основними дійовими особами), є передусім держави. Упродовж усієї історії людства в боротьбі за ресурси держави прагнули змінити географічний простір на свою користь, використовуючи зазвичай силові методи, зокрема війну. Проте сьогодні основними засобами поширення зони впливу сучасних держав є здебільшого економічні й інформаційні способи

впливу. І застосовуються вони тепер задля національних інтересів, основу яких становлять збереження державної території, політичної незалежності країни, самотності культури, гарантування безпеки.

Можливість максимально реалізувати геополітичні інтереси залежить від багатьох географічних чинників – рівня впливу сусідніх держав, рівня економічного розвитку, культурних традицій, здатності реагувати на загрози національним інтересам, способу життя тощо. Якщо держава є пасивною, нездатною реалізувати свій геополітичний інтерес, вона перетворюється на об'єкт геополітичних інтересів інших суб'єктів, тобто втрачає самостійне значення.

Наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. геополітична структура світу ускладнилася, адже поряд з окремими країнами з'явилися міждержавні глобальні та регіональні угруповання, транснаціональні корпорації тощо (мал. 97). Кожний із таких суб'єктів має свою зону впливу – від геопростору в межах національних кордонів до глобального геопростору, де й забезпечуються національні інтереси.

Залежно від цього формуються *основні геополітичні центри сили* – це держави, що спроможні застосувати силу чи вплив поза своїми кордонами, щоб змінити геопростір у власних інтересах. Крім таких, є й інші, менш потужні, центри сили. До того ж унаслідок їхньої взаємодії формуються різні перехідні, так звані буферні, зони, смуги різного характеру контактів – конфліктних, інтеграційних, потенційно загрозливих та ін. Разом вони й утворюють *геополітичну структуру сучасного світу* – співвідношення геополітичних центрів сили та зон їхнього впливу. Просторове відображення цієї геополітичної структури є *геополітичною картою світу*.

Список геополітичних центрів сили не є постійним. Нині на геополітичній карті світу основними вважаються Європейський Союз, США, Китай, Росія, Японія, Індія. За оцінками, на них припадає 75 % світового валового внутрішнього продукту і 80 % світових витрат на оборону.

Взаємини основних геополітичних центрів сили є непростими. У планетарному масштабі назріває чимало конфліктних ситуацій. Так, наприклад, нині посилюються протиріччя між Росією та США, а також між КНР і США. Активно протидіють одне одному ЄС і Росія в контексті

- Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКОВАС)
- Спільний ринок країн Карибського басейну (КАРИКОМ)
- Союз арабського Магриба
- Центральнo-американський парламент
- Європейська асоціація вільної торгівлі
- Економічне співтовариство країн Центральної Африки (ЕКОЦАС)



- Рада із співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ)
- Південно-Азійська асоціація регіонального співробітництва (СААРК)

Мал. 97. Міждержавні глобальні та регіональні угруповання на карті світу

конфліктів в Україні та Сирії, що спричинило початок економічної війни та політичних санкцій. Тривалий китайсько-японський конфлікт щодо островів у Східнокитайському морі також зумовлює високий ступінь нестабільності й геополітичних ризиків у регіоні.

Окрім основних світових центрів сили, існує чимало й регіональних: у Латинській Америці – це Бразилія (а також Аргентина, Венесуела, Мексика та Чилі), в Африці – Нігерія і ПАР, на Близькому Сході – Єгипет, Ізраїль, Іран і Саудівська Аравія, у Південній Азії – Пакистан, у Східній Азії і Океанії – Австралія, Індонезія і Південна Корея.

За прогнозами міжнародних експертів, у сучасному світі поступово зростає роль недержавних суб'єктів, що виступають геополітичними центрами сили. Прикладом можуть бути всесвітні й регіональні організації. Серед таких, наприклад, Міжнародний валютний фонд, Організація Об'єднаних Націй, Світовий банк, на регіональному рівні – Африканський союз, Ліга арабських держав, Асоціація держав Південно-Східної Азії, Організація американських держав та ін. Крім того, геополітичними центрами сили є міжнародні мережі ЗМІ («Аль-Джазіра», ВВС, CNN та ін.), воєнізовані формування («ХАМАС», «Хезболла», «Талібан» та ін.).

► **Місце України на сучасній геополітичній карті світу.** Терени України завжди перебували в центрі геополітичних подій. Адже тут перетиналися й перетинаються основні геополітичні осі. Так називають держави, які через своє вразливе місце розташування опинилися всередині активних впливів різних геополітичних центрів. До таких держав належить і Україна, яка на поч. XXI ст. перебуває на широтній геополітичній осі, полюсами якої є Західна Європа (Європейський Союз) і Російська Федерація. При цьому на заході територія України безпосередньо прилягає до європейських держав, які після розширення ЄС входять у найпотужніше інтеграційне угруповання світу. Крім того, поступово відбувається відродження традиційної меридіональної осі – Балтійсько-Чорноморської. Отже, Україна лежить на перетині транспортних артерій, що з'єднують Захід і Схід, Північ і Південь Євразійського материка. А чорноморські порти створюють сприятливі умови для безпосередніх зв'язків із країнами інших континентів.

Історія географії



У різні історичні епохи територію України перетинали міжнародні євразійські осі. Найголовніші серед таких – меридіональна (Північно-Південна) та широтна (Західно-Східна). Меридіональна вісь була сформована у Київській державі ще у IX ст. і проходила вздовж водних артерій, з'єднавши Балтійський регіон із Чорноморським басейном і Візантією. Широтна вісь існувала в різні історичні епохи. Приміром, литовсько-українська XIV ст., польсько-українська XVI–XVIII ст. Широтна та меридіональні осі досить часто перетиналися.

За умов, що склалися на геополітичній карті світу, Україна зазнає потужного впливу таких центрів сили, як Європейський Союз і США – з одного боку, і Росія – з іншого. При цьому одним із завдань російської зовнішньої геополітики є перетворення України на автономну складову російської імперії. Тому у взаєминах з Україною Росія прагне усіляко обмежити політичне й економічне просування нашої держави на Захід.

Натомість одним із найголовніших векторів сучасної української геополітики є **інтеграція України в європейську спільноту**. Адже для України це шлях зміцнення її незалежності. На шляху європейської інтеграції Україна досягла чималих успіхів, найголовнішим з яких є Угода

про зону вільної торгівлі України з ЄС, що набула чинності з 1 січня 2016 р., та Угода про асоціацію між Євросоюзом та Україною.

Національне надбання



1 вересня 2017 р. в повному обсязі набула чинності Угода про асоціацію між Євросоюзом та Україною. Ця Угода є принципово новим договором, оскільки дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції. У перспективі ця угода має підвищити обсяг експорту товарів, що виробляються в Україні, на світових ринках. Водночас українські споживачі матимуть доступ до якісніших і дешевших товарів і послуг.



Мал. 98. Візит в Україну Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга

Важливим напрямом геополітики України є *євроатлантична інтеграція*. Її необхідність обумовлена прагненням забезпечити надійний захист територіальної цілісності та суверенітету, недоторканності кордонів. Найпотужнішим військово-політичним союзом у світі та Європі є НАТО. На сьогодні Україна є єдиною країною-партнером НАТО, що бере участь у всіх основних поточних миротворчих місіях під її проводом (мал. 98). НАТО допомагає реформувати армію України.

Серед нагальних напрямів геополітики України є також *двосторонні й багатосторонні взаємини зі стратегічними партнерами*. Стратегічне партнерство є вищою сходинкою співробітництва порівняно зі звичайними відносинами. Для стратегічного партнерства характерні високий ступінь співробітництва й довіри, а також прозорість відносин, що означає широку взаємодію у міжнародних справах і неспрямованість проти третіх країн. Прикладами країн поза межами ЄС, які визнаються стратегічними партнерами України, є, зокрема, США, Китай, Японія, Південна Корея, Туреччина, Грузія та ін.

ГОЛОВНЕ

- Геополітична структура сучасного світу – це співвідношення геополітичних центрів сили та зон їхнього впливу.
- Геополітичні центри сили – це держави та недержавні суб'єкти, що спроможні змінити географічний простір у власних інтересах.
- Геополітична карта світу – це просторове відображення його геополітичної структури.
- Основні вектори сучасної української геополітики – європейська та євроатлантична інтеграція, а також двосторонні й багатосторонні взаємини зі стратегічними партнерами.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Що таке геополітика і які є основні суб'єкти геополітики?
2. Розкрийте особливості геополітичної структури сучасного світу.
3. Поясніть місце України на сучасній геополітичній карті світу.
4. Обґрунтуйте доцільність основних векторів зовнішньої політики України.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

ВАМ ЦЕ ПОТРІБНО, ЩОБ:

- ❖ *знати* основні регіони й країни – торговельних партнерів України; країни-інвестори та великі ТНК в Україні, райони транскордонного співробітництва, приклади міжнародних науково-технічних проектів за участю України; напрямки товарного експорту з України, міжнародні транспортні коридори на території України, основні туристичні потоки до України;
- ❖ *уміти характеризувати* місце України на світових ринках товарів та послуг, капіталу;
- ❖ *оцінювати* зміни міжнародної спеціалізації України у зв'язку з інтеграцією в Європейський економічний простір;
- ❖ *пропонувати способи* оптимізації зовнішньоекономічної діяльності України в контексті сталого розвитку.

§ 47. МІСЦЕ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

ПЕРШ НІЖ ЧИТАТИ, ПРИГАДАЙТЕ!

- Яка роль ЄС в Європейському регіоні?
- Який вплив на економіку здійснюють ТНК?

► **Місце України у світовій економіці.** Економіка України посіла 2016 р. 50-те місце серед інших країн світу з ВВП обсягом 353 млрд дол. США. Разом із тим за ВВП на душу населення наша країна опинилася лише на 147-му місці. Останніми роками економічна ситуація в Україні була вкрай важкою. За показником економічної конкурентоспроможності Україна 2016–2017 рр. втратила 6 позицій і посіла 85-те місце серед 138 країн світу. Експорт товарів і послуг у країні загалом скоротився 2016 р. на 4 % порівняно з попереднім роком.

Однією з вагомих причин такого погіршення є геополітичний конфлікт на теренах України, який розпочався 2014 р., – анексія Автономної Республіки Крим, воєнні дії та зруйнована інфраструктура на Сході України, зупинка певного кола експортоорієнтованих підприємств, загальне посилення напруги в зовнішньоторговельних відносинах з донедавна основним партнером – Російською Федерацією та призупинення нею дії Договору про зону вільної торгівлі з Україною з 1 січня 2016 року. Однак, незважаючи на надскладні умови, у яких опинилася Україна впродовж останніх років, країна поступово вийшла з кризи, і 2016 рік став роком відносної стабілізації та відновлення зростання економіки.

► **Зовнішня торгівля.** З метою розвитку міжнародної торгівлі в Україні був розроблений важливий документ – «Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі на період 2017–2021 рр.». У цій стратегії, зокрема, відображено географічну переорієнтацію в міжнародній

торгівлі. Якщо 2015 р. головним ринком для української продукції була Росія, то нині головним торговельним партнером України названо країни ЄС, експорт до яких зростає. Крім того, були визначені країни, що є потенційно привабливі для більшості секторів економіки України. Загалом таких країн двадцять – це Туреччина, Китай, Індія, Єгипет, Саудівська Аравія, Канада, ОАЕ, США, Ізраїль, Білорусь, Грузія, Молдова, Японія, Індонезія, Таїланд, Бангладеш, Ліван, Філіппіни, Нігерія та Швейцарія.

У 2016 р. експорт товарів і послуг перевищив 49 % від ВВП, або 46 млрд доларів США, з них майже 73 % припадає на експорт товарів, решта – експорт послуг (27 %). Найбільшим торговельним партнером України сьогодні є ЄС. Частка країн ЄС в обсязі українського експорту товарів зросла з майже 26 % у 2008 р. до понад 37 % у 2016 р., зокрема, внаслідок отриманих Україною торговельних пільг і початку дії Угоди про поглиблену та всеохопну зону вільної торгівлі між ЄС та Україною (табл. 1).

Таблиця 1. Основні країни-партнери України в експорті товарів, 2016 р.

Країна	Експорт		Імпорт	
	млн дол. США	Частка від загального експорту, %	млн дол. США	Частка від загального експорту, %
Росія	3592,9	9,9	5149,3	13,1
Єгипет	2266,5	6,2	48,7	0,1
Польща	2200,0	6,1	2693,3	6,8
Туреччина	2049,1	5,6	1098,6	2,8
Італія	1929,6	5,3	1358,2	3,3
Індія	1903,1	5,2	486,1	1,2
Китай	1832,5	5,0	4687,7	11,9
Німеччина	1432,7	3,9	4318,4	11,0
Угорщина	1053,1	2,9	802,0	2,0
Іспанія	1004,5	2,8	500,9	1,3
Нідерланди	995,3	2,7	546,8	1,4
Франція	453,7	1,1	1530,5	3,9
Інші країни	15648,7	43,3	16029,3	41,2
Усього	36361,7	100	39249,8	100

Частка країн ЄС у загальному обсязі експорту товарів України в 2016 р. перевищила 35 %. Найбільші експортні поставки здійснювалися до Польщі, Італії, Німеччини, Угорщини, Іспанії та Нідерландів. Щодо власне продукції, то загалом вона має здебільшого сировинний характер. Майже 70 % експорту товарів становлять переважно сировинна продукція – зернові культури, жири й олії, руди, шлак, зола, мінеральні продукти, деревина, сировина для легкої промисловості тощо.

Ще більша частка країн ЄС у загальному обсязі імпорту товарів – майже 44 %. Найбільші імпортні поставки серед країн ЄС здійснювались із

Німеччини, Польщі, Франції, Італії, Угорщини. При цьому Україна купувала здебільшого механічні та електричні машини, продукцію хімічної промисловості, природний газ, товари АПК і харчової промисловості.

Експорт послуг в Україні представлений, головним чином, транспортними послугами (близько 54 % експорту послуг), з яких ледь не половина припадає на транспортування природного газу та нафти. Важливість експорту транспортних послуг визначається, зокрема, проходженням через територію України чотирьох міжнародних транспортних коридорів (табл. 2). Крім того, наша країна експортує послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні й інформаційні, а також ділові послуги тощо.

Таблиця 2. Міжнародні транспортні коридори на території України

№ коридора	Маршрут
3	Брюссель – Аахен – Кельн – Дрезден – Вроцлав – Катовіце – Краків – Львів – Київ
5	Венеція – Трієст/Копер – Любляна – Марибор – Будапешт – Ужгород – Львів – Київ
7	Дунайський (водний) (Австрія, Угорщина, Югославія, Болгарія, Румунія, Молдова, Україна)
9	Гельсінкі – Виборг – Санкт-Петербург – Псков – Москва – Калінінград – Київ – Любашівка/Роздільна – Кишинів – Бухарест – Димитровград – Александруполіс

Частка країн ЄС в експорті становить 30,5 %. Основними торговельними партнерами України в експорті серед країн ЄС є Німеччина, Велика Британія, Кіпр і Польща. Серед інших країн значна частка українського експорту послуг припадає на Росію, США, Швейцарію і Туркменістан.

У структурі імпорту послуг переважають державні й урядові послуги, транспортні, ділові, туристичні, фінансові послуги, а також послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні й інформаційні послуги. У 2016 р. найвагоміші обсяги послуг серед країн ЄС одержувалися від Великої Британії, Німеччини, Кіпру, Польщі й Австрії. Серед інших країн вирізняються США, Росія, Туреччина і Швейцарія.

Таблиця 3. Основні країни-партнери України в експорті послуг, 2016 р.

Країна	Експорт		Імпорт	
	тис. дол. США	Частка від загального експорту, %	тис. дол. США	Частка від загального експорту, %
Росія	3077441,8	31,2	499904,0	9,4
США	717286,7	7,3	693629,3	13,0
Швейцарія	676668,1	6,9	191238,3	3,6
Німеччина	488444,8	4,9	364093,4	6,8
Велика Британія	462868,1	4,7	563136,6	10,6

Країна	Експорт		Імпорт	
	тис. дол. США	Частка від загального експорту, %	тис. дол. США	Частка від загального експорту, %
Туркменістан	348344,3	3,5	40457,3	0,8
Кіпр	239038,5	2,4	250001,1	4,7
Польща	220571,0	2,2	138649,8	2,6
Австрія	138259,5	1,4	111387,9	2,1
Інші країни	3499076,9	35,5	2474015,0	46,4
Усього	9867999,7	100	5326512,7	100

Прямі іноземні інвестиції. Обсяг прямих інвестицій в економіку України станом на 2016 р. становив 37,7 млрд дол. США. Це менше рівня попередніх 5-ти років, оскільки через уже зазначені геополітичні виклики інвестиційна привабливість України знизилася.

Обсяг прямих інвестицій в економіку України станом на 2016 р. становив 37,7 млрд дол. США, зокрема з країн ЄС – 26,1 млрд дол. США (69 % загального обсягу інвестицій в Україну).

Прямі іноземні інвестиції надходили з 93 країн світу, серед яких найголовніші інвестори: Кіпр – 9,7 млрд дол. США, Нідерланди – 5,7 млрд дол. США, Російська Федерація – 4,3 млрд дол. США, Велика Британія – 2,1 млрд дол. США та Німеччина – 1,6 млрд дол. США (мал. 99).

► **Транснаціональні корпорації в Україні.** Розвиток України в сучасних умовах глобалізації неможливий без взаємодії з транснаціональними корпораціями (ТНК). Прямі іноземні інвестиції з боку ТНК є практично доцільнішими для економіки країни, ніж державні кредити та позики.

В Україні діють понад 30 світових транснаціональних корпорацій. На основну увагу заслуговують ТНК, які займаються виробництвом продукції на території України і, як наслідок, розвивають промисловий потенціал країни та створюють нові робочі місця.

Серед тих, що вкладали найбільші інвестиції в дочірні компанії і спільні підприємства в Україні, – McDonald's Corporations (США, харчова промисловість) з обсягом інвестицій у 7,4 млн дол. США, Nestle S.A. (Швейцарія, харчова промисловість) – 6,7 млн дол. США та British American Tobacco (Велика Британія, тютюнова промисловість) – 6,2 млн дол. США. Ці міжнародні компанії позитивно вплинули, зокрема, на ринок товарів харчування, оскільки значно розширили товарний асортимент.

Значного поширення в українській економіці набули також Alcatel, British Petroleum, CocaCola, Danone, HewlettPackard, Huawei, Metro Cash&Carry, Nestle, Nokia, PepsiCo, Procter&Gamble, Samsung, Shell, Siemens, Toyota та ін.



Мал. 99. Прямі іноземні інвестиції в Україну за країнами у 2016 р., %



Користуючись Інтернетом, з'ясуйте спеціалізацію вищезазначених ТНК та основну їхню продукцію.

► **Міжнародні науково-технічні проекти за участю України.** Упродовж 2016 р. в Україні було зареєстровано 192 нові проекти міжнародної технічної допомоги на загальну суму понад 0,5 млрд євро. Більшість з них реалізується через національні та регіональні програми допомоги ЄС.

Прикладом участі України в процесах європейської інтеграції є, зокрема, програми прикордонного співробітництва на 2014–2020 рр.: «Україна – Румунія», «Україна – Угорщина – Словаччина – Румунія», «Україна – Польща – Білорусь», «Басейн Чорного моря». Виконання цих програм передбачає обмін досвідом і найліпшими практиками з країнами-партнерами, залучення додаткових ресурсів для підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів України тощо. Розвитку європейської інтеграції сприяє так звана програма Twinning, спрямована на поліпшення функціонування органів влади країн в умовах стандартів ЄС.

Досить відомою в Україні є й освітня програма ЄС Tempus, яка сприяє встановленню і зміцненню співпраці у сфері вищої освіти між країнами-членами ЄС і країнами-партнерами через університетські проекти.

На сьогодні продовжується реалізація й інших міжнародних програм/проектів. Серед них – проект «Підтримка ЄС України у відновленні її економіки (EU SURE). Проект технічної допомоги EU SURE» (донор – ЄС) проект «Програма підтримки “зеленої” модернізації української економіки» (донор – Уряд Німеччини); проект «Програма лідерства, сприяння експорту, залучення інвестицій і розвитку» (донор – Уряд США); проект «Експертна підтримка врядування й економічного розвитку» (донор – Уряд Канади) та ін.

ГОЛОВНЕ

- Економіка України, порівняно з провідними країнами світу, нині вирізняється слабкою конкурентоспроможністю.
- Попри негативні наслідки геополітичного конфлікту, Україна поступово завойовує нові позиції на світових товарних ринках.
- Головним торговельним партнером України є країни ЄС, звідки надходить і більшість прямих іноземних інвестицій.
- В Україні діють понад 30 світових транснаціональних корпорацій, які помітно впливають на економіку країни.
- Україна є активним учасником міжнародних науково-технічних проектів/програм, більшість з яких реалізуються за сприяння ЄС.

ПЕРЕВІРИМО СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

1. Охарактеризуйте сучасне місце України у світовій економіці.
2. Що і чому змінилося в міжнародній торгівлі України впродовж останніх років?
3. Назвіть країни, з якими Україна здійснює найбільші експортні й імпорتنі операції.
4. Продукція яких ТНК в Україні вам відома? Чи можна її, на вашу думку, замінити вітчизняною продукцією?
5. Визначте, чим відрізняється експортна й імпортна продукція України.
6. За додатковими джерелами інформації визначте, у торгівлі товарами чи послугами експорт більший за імпортом.
7. Що, на вашу думку, слід зробити, щоб інвестиційна привабливість України зросла?

ЗМІСТ

<i>Шановні юнаки і дівчата!</i>	3
<i>Вступ</i>	4
§ 1. Що вивчає курс «Географія: регіони і країни»	4
§ 2. Джерела знань про регіони та країни світу. Політична карта світу	7

Розділ 1. ЄВРОПА

Тема 1. Загальна характеристика Європи

§ 3. Особливості економіко-географічного положення Європи. Склад регіону	9
§ 4. Сучасна політична карта Європи. Типи країн. Європейська інтеграція	12
§ 5. Природні умови і ресурси регіону	17
§ 6. Населення Європи	21
§ 7. Особливості економіки країн Європи. Первинний сектор економіки	26
§ 8. Вторинний і третинний сектори економіки	31

Тема 2. Країни Європи

§ 9. Німеччина: загальна характеристика країни	36
§ 10. Німеччина: особливості розвитку секторів економіки	40
§ 11. Франція: загальна характеристика країни	45
§ 12. Франція: особливості розвитку секторів економіки	49
§ 13. Велика Британія: загальна характеристика країни	54
§ 14. Велика Британія: особливості секторів економіки	58
§ 15. Італія: загальна характеристика країни	61
§ 16. Італія: особливості розвитку секторів економіки	65
§ 17. Польща	69
§ 18. Росія і Білорусь	74

Розділ 2. АЗІЯ

Тема 1. Загальна характеристика Азії

§ 19. Особливості економіко-географічного положення Азії	80
§ 20. Природні умови і ресурси регіону. Населення Азії	85
§ 21. Особливості економіки країн Азії	90
§ 22. Вторинний і третинний сектори економіки країн Азії	94
§ 23. Економічний розвиток субрегіонів Азії. Зв'язки України з країнами Азії	98

Тема 2. Країни Азії

§ 24. Японія	103
§ 25. Японія. Особливості економічного розвитку	106

§ 26. Китай	110
§ 27. Китай. Особливості економічного розвитку	113
§ 28. Індія	118
§ 29. Індія. Особливості економічного розвитку	120

Розділ 3. ОКЕАНІЯ

Тема 1. Австралія

§ 30. Австралія у світі та регіоні. Система розселення	124
§ 31. Особливості сучасного розвитку Австралії	127

Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія

§ 32. Особливості Океанії	130
-------------------------------------	-----

Розділ 4. Америка

Тема 1. Загальна характеристика Америки

§ 33. Особливості географічного положення Америки. Політична карта регіону	133
§ 34. Природні умови і ресурси Америки. Населення регіону	136
§ 35. Особливості економіки країн Америки. Первинний і вторинний сектори економіки	140
§ 36. Особливості економіки країн Америки. Третинний сектор економіки	142

Тема 2. Країни Америки

§ 37. Сполучені Штати Америки. Загальна характеристика. Населення	146
§ 38. Сполучені Штати Америки. Економіка країни	150
§ 39. Канада	153
§ 40. Бразилія	156

Розділ 5. АФРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Африки

§ 41. Загальна характеристика Африки	160
§ 42. Економіки країн Африки	165
§ 43. Економічний розвиток субрегіонів Африки	171

Тема 2. Країни Африки

§ 44. Країни Африки. Єгипет	175
§ 45. Південна Африка	179

Розділ 6. Україна в міжнародному просторі

Тема 1. Україна в геополітичному вимірі

§ 46. Геополітична структура сучасного світу	183
--	-----

Тема 2. Україна в системі глобальних економічних відносин

§ 47. Місце України в системі глобальних економічних відносин	187
---	-----